



ચિત્ર: પ્રસન્ના

દેશવિદેશ

ગુજરાતી લિટરરી એકેડેમી ઓફ નોર્થ અમેરિકાનું મુખ્યપત્ર

સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૮ સંમેલન વિશેષાંક



આમંત્રિત સંપાદક : પ્રીતમ લખવાણી

સંપાદક : અશોક મેઘાણી

દેશવિદેશ

ગુજરાતી લિટરરી એકેડેમી ઓફ ગોર્થ અમેરિકાનું મુખ્યપત્ર

સંમેલનવિશેષાંક, ૨૦૦૮



આમંત્રિત સંપાદક

પ્રીતમ લખલાણી

સંપાદક

અશોક મેઘાણી

અગુક્રમ

૧. પ્રમુખનો પત્ર ૦ રામ ગઢવી..... ૩
૨. સંપાદકીય ૦ અશોક મેઘાણી, પ્રીતમ લખલાણી..... ૪
૩. હિમાંશી શેલત ૦ મધુસૂદન કાપડિયા..... ૫
૪. જોસેફ મેકવાન ૦ મધુસૂદન કાપડિયા..... ૮
૫. વિનોદ ભટ્ટ ૦ સં.અશોક મેઘાણી..... ૧૨
૬. અશરફ ડબાવાલા ૦ મધુસૂદન કાપડિયા..... ૧૪
૭. અભિનંદન..... ૧૭
૮. બે રચના ૦ અશરફ ડબાવાલા..... ૧૮
૯. બે રચના ૦ મધુમતી મહેતા..... ૧૯
૧૦. સુબહકા આલમ ક્યા હોગા ૦ ડૉ. રજની પી. શાહ..... ૨૦
૧૧. ગઝલ ૦ આદિલ મન્સૂરી..... ૨૩
૧૨. બે કાવ્યો ૦ પ્રીતમ લખલાણી..... ૨૪
૧૩. રાણકદેવીના ગાલ પરનું લાખું ૦ રાહુલ શુક્લ..... ૨૫
૧૪. ગઝલ ૦ ભરત દેસાઈ 'સ્પંદન'..... ૩૩
૧૫. ગઝલ ૦ 'રસિક' મેઘાણી..... ૩૪
૧૬. શેતરંજ ૦ હરનિશ જાની..... ૩૬
૧૭. ઠોકર સુહાની દે ૦ મોના નાયક 'ઊર્મિ'..... ૩૯
૧૮. ગઝલ ૦ બિસ્મિલ મન્સૂરી..... ૪૦
૧૯. મહાભિનિષ્ક્રમણ ૦ રોહિત પંડ્યા..... ૪૧
૨૦. કુરુક્ષેત્ર વિનાનું ધર્મક્ષેત્ર ૦ પન્ના નાયક..... ૪૩
૨૧. બે ગઝલ ૦ સુધીર પટેલ..... ૪૪
૨૨. આસ્વાદ ૦ રાધેશ્યામ શર્મા..... ૪૫
૨૩. સૉનેટ્સ ૦ નટવર ગાંધી..... ૪૭
૨૪. બે રચના ૦ કિશોર મોદી..... ૪૮
૨૫. બેકરાર કરે એવો કરાર ૦ સુચી વ્યાસ..... ૪૯
૨૬. બે રચના ૦ વિરાફ કાપડિયા..... ૫૩
૨૭. બે રચના ૦ શકૂર સરવૈયા..... ૫૫
૨૮. સ્પર્શ ૦ પ્રીતમ લખલાણી..... ૫૭
૨૯. કેલિફોર્નિઆ - ફ્લોએરિઆ ૦ પીયૂષ પંડ્યા 'જ્યોતિ'..... ૫૮
૩૦. નીતરતી સાંજ ૦ સરયૂ પરીખ..... ૫૯
૩૧. બે કાવ્યો ૦ હિમાંશુ પટેલ..... ૬૦
૩૨. સંમેલનવિશેષાંક, ૨૦૦૮..... ૬૧

પ્રમુખનો પત્ર

‘દેશવિદેશ’નો આ અંક આપણા છઠ્ઠા દ્વિવાર્ષિક સંમેલન પ્રસંગે પ્રગટ થાય છે. એની મારફતે સંમેલનમાં આવેલાં સર્વેને એકેડેમીની કાર્યવાહક સમિતિ વતી આવકારતાં આનંદ થાય છે. અને ફરી વાર જે સંમેલનમાં આવી નથી શકતા એમને યાદ કરીને નિરાશા થાય છે.

અગાઉનાં પાંચ સંમેલનોમાં આપણે ઘણા ઘણા ઉત્તમ સાહિત્યકારોને મળી શક્યા, એમની સાથે વાતો કરી શક્યા, એમને આપેલા વિવિધ વિષયો પરનાં એમનાં પ્રવચનો સાંભળ્યાં:

- ૧૯૯૮ના પ્રથમ સંમેલનના મહેમાનો સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર, લાભશંકર ઠાકર, મધુ રાય, ધીરુભાઈ પરીખ અને તારક મહેતા.
- બીજા સંમેલન માટે રઘુવીર ચૌધરી.
- ત્રીજા લોસ એંજલિસમાં ભરાયેલા સંમેલનમાં રઘુવીર ચૌધરી સાથે ચંદ્રકાંત શેઠ પણ જોડાયા.
- ચોથા સંમેલનને નિરંજન ભગત અને ધીરુભાઈ પરીખે આપણા જ્ઞાનપીઠ અવોર્ડ વિજેતા સાહિત્યકારો ઉમાશંકર-રાજેન્દ્ર-પન્નાલાલની ઓળખાણ કરાવી ધન્ય કર્યું.
- સાથે સાથે ઉત્તર અમેરિકામાં વસતાં સર્જકો મધુ રાય, આદિલ મન્સૂરી, પ્રીતિ સેનગુપ્તા, પન્ના નાયક, ચંદ્ર શાહ, અશરફ ડબાવાલા અને અસીમ રાંદેરીનો પણ આપણને લાભ મળ્યો. એમના સાહિત્યસર્જનને ગુજરાતમાંથી મળતા પ્રતિભાવ અને સન્માનથી ગર્વ અનુભવાય છે.

આ વર્ષના સંમેલનમાં આપણી વચ્ચે સમર્થ સર્જકો હિમાંશી શેલત, જોસેફ મેકવાન અને વિનોદ ભટ્ટ હશે. આપ સૌ સંમેલનમાં આવો અને આપણે બધા એમની સાથે ત્રણ દિવસો વીતાવીએ એવી આશા રાખીએ છીએ.

આપનો વિશ્વાસુ,
રામ ગઢવી

એકેડેમીની કાર્યવાહક સમિતિ

| | |
|-------------------------|--------------|
| રામ ગઢવી – પ્રમુખ | ૯૭૩-૬૨૮-૮૨૬૯ |
| અશોક મેઘાણી – ઉપ-પ્રમુખ | ૪૧૦-૬૯૨-૫૧૫૫ |
| ચંદ્રકાન્ત શાહ – મંત્રી | ૭૮૧-૯૪૨-૧૬૯૦ |
| મનુ ધોકાઈ – ખજાનચી | ૭૦૩-૯૧૪-૯૩૪૦ |
| ગૌરાંગ મહેતા | ૯૭૩-૬૩૩-૯૩૪૮ |
| જસવંત મોદી | ૭૩૨-૯૬૮-૦૮૬૭ |
| ડૉ. જયેશ શાહ | ૯૭૩-૮૧૨-૦૫૬૫ |
| ડૉ. દર્શના ઝાલા | ૨૦૫-૮૨૪-૩૩૪૯ |
| પ્રણવ પંડ્યા | ૩૦૧-૯૭૭-૭૪૮૮ |

સંપાદકીય

અમેરિકામાં વસતા ગુજરાતી સર્જકોની કૃતિ હવે ગુજરાતમાં પ્રગટ થતાં સામયિકોમાં અવારનવાર વાંચવા મળે છે. સાથોસાથ અહીંના સાહિત્યકારોના પુસ્તકોને ગુજરાતી સાહિત્ય જગતમાં મળતા પ્રતિસાદ પરથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે હવે અહીંની સાહિત્ય પ્રવૃત્તિની ગણના થવા લાગી છે જે આપણા સહુ માટે ગર્વની વાત છે.

‘દેશવિદેશ’ના આ અંક માટે અમે નામીઅનામી સર્જકમિત્રોને ફોન, ઈમેઈલ, તેમ જ પત્ર લખી કૃતિ મોકલવા જણાવ્યું. મોટા ભાગના સર્જકમિત્રોએ હોંશોહોંશે સમયસર કૃતિ મોકલી આપી, પરંતુ અમુક મિત્રો સમયના અભાવે કૃતિ મોકલી શક્યા નથી. મળેલ કૃતિમાંથી, એકેડેમીના ધોરણ મુજબ, કાળજીપૂર્વક ચૂંટી, ‘દેશવિદેશ’ના આ અંકમાં પ્રાધાન્ય આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. એમ છતાં ફૂલ ચૂંટતા જો ક્યાંય મિત્રો તમારી નજરમાં weeds ચઢી જાય તો દરગુજર કરશો.

પ્રીતમ લખલાણી

આમંત્રિત સંપાદક

એકેડેમીના છઠ્ઠા સાહિત્ય સંમેલન પ્રસંગે પ્રગટ થતો ‘દેશવિદેશ’નો આ વિશેષાંક સાદર કરતાં આનંદ અનુભવીએ છીએ.

સંમેલનમાં પધારતાં મહેમાનો શ્રી હિમાંશી શેલત અને શ્રી જોસેફ મેકવાન ઉપરાંત શ્રી અશરફ ડાવાલાની સાહિત્યિક ઓળખાણ બહુ જ ઓછા સમયમાં તૈયાર કરી આપવા શ્રી મધુસૂદન કાપડિયાના ખાસ આભારી છીએ.

બ્લોગના સ્વરૂપે ગોઠવાયેલી આપણી વેબસાઈટ GLAofNA.comની મુલાકાત લેવા વિનંતી છે. ત્યાં એકેડેમી, તેના સભ્યો, કાર્યક્રમોની જાહેરાત, વગેરે માહિતી અને ‘દેશવિદેશ’નો આ અને પહેલાંનાં અંકો પણ આપ જોઈ શકશો. જે સભ્યોએ પોતાના ઈમેઈલ સરનામાં અમને ન આપ્યાં હોય તેમને એ માહિતી ashok@meghani.com પર મોકલવા ફરી એક વાર વિનંતી છે.

અશોક મેઘાણી

સંપાદક



પ્રતિબદ્ધતા અને સાહિત્યિકતા: હિમાંશી શેલત મધુસૂદન કાપડિયા

આપઓળખ:

‘સરવાળે સતત અજંપો અને વ્યાકુળતા એ જ મારી ઓળખ. એમાંથી જ ઉદ્ભવ્યાં જાતજાતનાં કામ. શિશુસહાય ટ્રસ્ટની સ્થાપના, રખડતાં બાળકો માટેના ઓબ્ઝર્વેશન હોમની નિયમિત મુલાકાતો, પ્લેટફોર્મ નંબર ચારના કામચલાઉ વર્ગો, બાંધકામ કરતા મજૂરોનાં બાળકો અને કિશોર-કિશોરીઓને વાંચતાં-લખતાં કરવાના પ્રયાસો, ઝૂંપડપટ્ટીમાં શ્વાસ લેતી સ્ત્રીઓની બળતરાને કાન માંડીને સાંભળવાના અને એમને સધિયારો આપવાનાં ફીફાં ખાંડવા જેવા ઉદ્યમો, ઘરમાંગણે સાજાં-માંદાં કૂતરા-બિલાડીઓના ઝમેલા, વચ્ચે વચ્ચે નંદિગ્રામની શિબિરો... અંગત સમાજસેવાથી કોઈ મોટાં પરિવર્તન થવાનાં નથી એની ખબર હતી. કોઈની ઉદાસ ક્ષણોમાં થોડી રંગબેરંગી ક્ષણોની નાનકડી ભેટ આપી શકાય તો આપવી, એથી આગળ ન કશો દાવો, ન કોઈ મહેચ્છા... જાતને એક વચન આપ્યું છે: દૈન્ય અને પલાયન – બંનેને નકારીશ...’

વેરઝેરની ભઠ્ઠીમાં અકારણ તવાઈને ખતમ થઈ ગયેલી માતાઓ, ન્યાય માટે ઝઝૂમીને ખુવાર થયેલા અને છેવટે ન્યાયની આશા ખોઈ બેઠેલા જોદ્દાઓ, હેતુપ્રીત વિનાનાં, ઠોકરે ચડતાં બાળકો, હલકટ અને ભ્રષ્ટ સત્તાધારીઓ સામે આક્રોશ કરવા મોં ફાડીને ઊભેલો, છતાં લગીરે અવાજ ન કરી શકતો સમુદાય, પાખંડી ધર્મધારીઓ અને એમના છીછરા, વામણા અનુયાયીઓ, ઊબકા આવે એટલી હદે પોતાની ભૌતિક ગંદકીમાં રાયતો-ખદબદતો એક નાનકડો વર્ગ બળતા જીવને ઠરવા તો નહીં દે...

એક વસ છે પાસે. ખર્યતાં ખૂટે નહીં એવાં સ્નેહ અને કરુણાથી છલોછલ હૃદયસમૃદ્ધિ અને આસપાસ જે સાક્ષી રહ્યું છે તેને માટેની નિસ્ખત...’

‘જીવનમાંથી હું શું શીખી?’, નવનીત-સમર્પણ, જુલાઈ ૨૦૦૭.

સ્મૃતિકથાઓ: ‘પ્લેટફોર્મ નંબર ચાર’ અને ‘વિક્ટર’.

‘પ્લેટફોર્મ નંબર ચાર’ સૂરતના ટ્રેન સ્ટેશનના ચાર નંબરના પ્લેટફોર્મ પર રઝળતા રખડતા બૂટપોલીશ કરીને કે ચાલુ ટ્રેને ચડીને જગ્યા રોકીને કે ટ્રેનના ડબ્બામાં ગાઈવજાડીનાચીને ગમે તેમ જીવનનિર્વાહ કરી લેતા તકવિહોણાં અને

અભાવમાં જીવતાં કિશોરકિશોરીઓ સુધી પહોંચવાના હિમાંશીબેનના સ્વાનુભવની અદ્ભુત સ્મૃતિકથા છે. આશ્ચર્યજનક અને આનંદદાયક તો એ હકીકત છે કે આ પુસ્તકમાં ગરીબીનું સંકીર્તન કે દુઃખ અને પીડાનું ભજન નથી, અહીં તો ઓછપમાં અને ઉપેક્ષામાં જીવતાં પ્રેમવિહોણાં, ઠેબે ચઢતાં બાળકોમાં પણ કેવો જીવનોલ્લાસ છે તેની કથા છે. પટપટિયું વગાડતો દૂબળો ટેટવો ને એના તાલમાં ગાતીનાચતી ભોલી, પુસ્તકરસિયા ગણપત અને અન્ના, ડબ્બામાં ઝાડુ મારતા બે ટેણિયા – ‘કમ્મરે ઝાડુ એવી છટાથી બાંધ્યું હોય જાણે કમરબંધમાં વાંસળી ખોસી!’, રાસ રમતો હોય કે વાયોલિન વગાડતો હોય એવી અદામાં બૂટપોલિશ કરતો ‘પર્ફોમિંગ આર્ટિસ્ટ’ બૈજુ, કથકલીના કોઈ અચ્છા નર્તકની યાદ અપાવે એવો બાલકલાકાર બનવાની શક્યતા ધરાવતો છોટુ, – આ અને આવાં ચરિત્રચિત્રણો આ પુસ્તકની અમૂલ્ય સમૃદ્ધિ છે. નિરાશા, અવસાદ, સંતાપ નથી એમ નથી પણ સ્થાયીભાવ તો લેખિકાના શબ્દોમાં: ‘હકીકતમાં મેં તો આ બાળકો પાસેથી ઘણુંબધું મેળવ્યું છે. એમની પારદર્શકતા, એમનો જીવનરસ, સંઘર્ષમાં ટકી રહેવાની એમની તાકાત, એમનો નિર્હેતુક આનંદોલ્લાસ, નિર્ભેળ વર્તમાનમાં શ્વસવાની ગજબનાક આવડત – આ બધાંથી હું રોમાંચિત થઈ છું, પ્રભાવિત થઈ છું. મારી નિરાશા કે વિષાદનો બોજ એમણે હસતાંરમતાં, લીલયા હળવો કર્યો છે. હું એમની ઋણી છું... પ્રેમ આપવાની મારી પાત્રતા અને પ્રેમ અનુભવવાની મારી ક્ષમતાનો ક્યાસ પણ એમની વચ્ચે જ કાઢી શકાયો છે. એમણે મને મારી ઓળખ આપી છે, મને પૂર્ણપણે પ્રગટવાનો અવસર આપ્યો છે.’

‘ખેટફોર્મ નંબર ચાર’, પ્રસ્તાવના, પૃ.૬.

વિક્ટર:

વિક્ટર પ્રાણીસૃષ્ટિની કથા છે, માનવપાત્રો કરતાંયે વધુ જીવંત. માનવશિશુ કરતાં પણ વધારે પ્રેમથી બિલાડીનાં બચોળિયાં ને કૂતરીનાં ગલૂડિયાંને હિમાંશીબેન ઉછેરે છે, વહાલ કરે છે, એમની સાથે રમે છે, કીડાનો આનંદ આપે છે અને અનુભવે છે. જેમજેમ આ બચ્ચાંઓ મોટાં થતાં જાય છે તેમ તેમ તે તેમનાં સાથી સન્મિત્ર બની જાય છે. અંગ્રેજી સાહિત્યમાં તો All things bright and beautiful જેવાં પ્રાણીસૃષ્ટિનાં એકથી વધુ પુસ્તકો મળે પણ ગુજરાતીમાં તો ‘વિક્ટર’ જેવાં પુસ્તકો વિરલ. બિલાડીઓ અને કૂતરાઓનાં વ્યક્તિચિત્રો – આ સૌ એટલાં વ્યક્તિસંપન્ન છે કે એમને વ્યક્તિચિત્રો જ કહેવાં પડે – આહ્લાદક છે. કોઈને પણ કૂતરાબિલાડી સામેના પૂર્વગ્રહમાંથી મુક્ત કરીને પશુપ્રેમી બનાવી દેવાની શક્તિ આ સ્મરણચિત્રો ધરાવે છે. એક જ છત્ર હેઠળ કૂતરા અને બિલાડીઓ સાથે રહી શકે છે, પ્રેમથી, સદ્ભાવથી એ ચમત્કાર પણ લેખિકાને ઘરે જ જોવા મળે. હિમાંશીબેન કહે છે: ‘... મારી આસપાસ માણસો નહિ હોય તો હું ચલાવી લઈશ, પણ પ્રાણીઓ વિના મને નહિ ગોઠે... અભાવગ્રસ્ત બાળકોએ જેમ મને એક નવી દુનિયા દેખાડી તેમ પ્રાણીઓ પણ એક સાવ જુદી દુનિયામાં મને લઈ ગયાં... મારા કેટલાયે નિષ્પ્રાણ, બેરંગ, રસકસ વિનાના દિવસોને મારાં પ્રાણીમિત્રોએ નવજીવન આપ્યું છે.’

‘વિક્ટર’, પ્રસ્તાવના, પૃ.૮ અને ૧૦.

ત્રણ સંપાદનો: સ્વામી અને સાંઈ, પહેલો અક્ષર અને અંતર-છબિ

‘સ્વામી અને સાંઈ’ સ્વામી આનંદ અને મકરંદ દવેના પત્રોનું સંપાદન છે. બે મહાન આત્માઓની ગૂંફતગૂ ચાલતી હોય અને આપણે એના સાક્ષી હોઈએ અને જે અઢળક સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરીએ તેનો આ પુસ્તક ઉત્તમ નમૂનો છે. આ પુસ્તકની વિચારસમૃદ્ધિ અને અવતરણસમૃદ્ધિ અકલ્પ્ય છે.

હિમાંશીબેને તેમનાં બાના અવસાન નિમિત્તે મા-દીકરીના અંતરંગ સંબંધો વિષેના લેખોને નિમંત્રીને કરેલું ‘પહેલો અક્ષર’નું સંપાદન – કેટલાંક હૃદયસ્પર્શી આલેખનો આમાં છે.

‘અંતર-છબિ’ ઝવેરચંદ મેઘાણીના સંકલિત આત્મવૃત્તાંતનું એમના જીવનસાથી વિનોદ મેઘાણી સાથે કરેલું સંપાદન છે.

આ ઉપરાંત એમણે બીજાં બે સંપાદનો કર્યાં છે. તેમણે એક નવલકથા ‘આઠમો રંગ’, એક નિબંધસંગ્રહ, બે અનુવાદો વગેરે પણ આપ્યાં છે. તેઓ એક સારાં વિવેચક પણ છે.

નવલિકાકાર:

હિમાંશીબેન ઉત્તમ નવલિકાકાર છે. એમણે છ વાર્તાસંગ્રહો આપ્યા છે. એમના પ્રથમ વાર્તાસંગ્રહ ‘અંતરાલ’ની પ્રસ્તાવનામાં એમની નવલિકાની વિભાવના જોવા મળે છે: ‘ટૂંકી વાર્તાના સ્વરૂપનું મને ભારે ખેંચાણ રહ્યું છે. અત્યંત મર્યાદિત ફલક પર તીવ્ર અનુભૂતિની ક્ષણોને આછા લસરકાથી આલેખવાનો પડકાર ઝીલવાનું મને ગમે છે. જૂની કે નવી, ઘટનાવાળી કે વગરની – વાંચવાની ઈચ્છા સાદંત ધબકતી રાખી શકે તે વાર્તા – એવી મારી પ્રામાણિક માન્યતા છે. વાંચતાં જ કંટાળો આવે, અતિશય કષ્ટ પડે અને જેમાં બૌદ્ધિક વ્યાયામથી વિશેષ કશું પ્રાપ્ત ન થાય એ ખરેખર વાર્તા નથી જ એમ કહેવામાં હું આધુનિક નહીં ગણાઉં તો વાંધો નહીં. સર્જકનાં ઉત્કટ સંવેદનો ભાવકનાં બને એવી શક્તિ ત્યારે જ ઊભી થાય જ્યારે વાર્તા પૂરેપૂરી વંચાય, અને એટલે જ વાંચવાનો રસ સાવ સૂકાઈ જાય એટલી હદે પહોંચતી ક્લિષ્ટતા, ટેકનિકની વધુ પડતી ચિંતા અને આળપંપાળ કે ભાષાના આંજી દે એવા ઝગમગાટ કે ચબરાકીની તરફેણમાં હું નથી.’ હિમાંશીબેનની નવલિકાઓમાં અનુભૂતિની તીવ્રતા અને અભિવ્યક્તિની સૂક્ષ્મતા બંને સચવાયાં છે. આધુનિકતા, અનુઆધુનિકતા કે ટેકનિકતા નહીં, સંવેદના અને કલાત્મકતા કળાનાં ઉત્તમ ધોરણો છે અને આ એમણે એમની નવલિકાઓમાં સિદ્ધ કર્યાં છે.

આથીયે વિશેષ પ્રતિબદ્ધતા ‘એ લોકો’ નવલિકાસંગ્રહની પ્રસ્તાવનામાં છે: ‘મારી આસપાસ પથરાયેલી લાચારી, હતાશા, સંઘર્ષ અને કંગાલિયતના કુરૂપ, ભયાવહ, વાતાવરણમાં મેં જુદાં લોક જોયાં, એમનાં જુદાં દુઃખો સાથે. વેદનાનો એક અલગ ચહેરો સાવ નજીકથી જોયા પછી, પોતાની પીડા અંગે એક હરફ પણ ઉચ્ચારી ન શકે એવા મૂંગા માણસોની વિવશતાથી, હું દાઝતી રહી છું. સમકાલીન વાસ્તવની ક્યાંયે ઠરવા ન દે એવી ભીંસમાં છેક તળિયે તરફડતી, સાંભળી ન શકાય એવી, પ્રલંબ ચીસથી ક્ષુબ્ધ બનેલી હું આ વાર્તાઓમાં એ લોકોથી જ ઘેરાયેલી છું.’

આ છે લેખિકાની પ્રતિબદ્ધતા, જેમ જીવનમાં તેમ સર્જનમાં. આ પ્રતિબદ્ધતાની સાથે સાહિત્યિકતા પણ એટલી જ જળવાઈ રહી છે. લાઘવ એ તેમની નવલિકાઓનો ઉત્તમ ગુણ છે. એનું ઉત્તમ દૃષ્ટાન્ત છે ‘ઈતરા’. માંડ સાડા ચાર પાનાંની નવલિકા એના કલાત્મક અંતથી સોહે છે. ‘એને થયું આટલું ચાલ્યા છતાં ઘર કેમ નથી આવતું?’ની વ્યંજના ઘર કદી આવવાનું જ નથી એ સૂચવે છે. ‘કિંમત’માં રૂપજીવિનીને નગ્ન દેહે ઊભી બજારે દોડવાના સીનમાં ભાગ ભજવવા માટે પોતે જ પોતાની કિંમત કહેવાની લાચારી કટાક્ષસભર કલાત્મક અંતમાં નિરૂપાઈ છે: ‘તૂ ખુદ હી બતા દે અપની કીમત.’ ‘અંધારી ગલીમાં સફેદ ટપકાં’નું વિધવાશ્રમનું વાતાવરણ રૂંધી નાખે, ગૂંગળાવી નાખે તેવું છે.

‘બળતરાનાં બીજ’ હિમાંશી શેલતની ઉત્તમોત્તમ વાર્તાઓમાંની એક છે. આ નવલિકા રચનાકૌશલ, સંવેદના, આકર્ષક આરંભ અને કલાત્મક અંતથી સમૃદ્ધ છે. એક વરસાદ માતાના દીકરી પરના વાત્સલ્યનું મધુર સ્મરણ છે, બીજો વરસાદ માતાના લગ્નનું રહસ્ય વ્યક્ત થતાં બદલાતા જીવનનું સ્મરણ છે અને ત્રીજો વરસાદ માતાના મૃત્યુ પછીની પળોનું આલેખન છે. જીવન કેટલું કઠોર, બલકે જુદું છે. ઘર, વર, બાળકો – બધું જ મિથ્યા. છતાં માદીકરીનો સ્નેહ તો માતાના મૃત્યુ પછી પણ વિજયી નીવડે છે.

આવી ઉત્તમ સાહિત્યસમૃદ્ધિ આપણને આપવા માટે આપણે હિમાંશીબેનના ઋણી છીએ.

જીવન અને સાહિત્યની એકરૂપતા: જોસેફ મેકવાન

મધુસૂદન કાપડિયા

આપઓળખ:

‘સ્વનામધન્ય સ્વ. સુરેશ જોષીના ઘટનાલોપે ને આકારશાસ્ત્રે ગુજરાતી વાર્તાસાહિત્યમાં ગોંધળ મચાવ્યું હતું. હું ઘટાટોપ ઘટનાઓ લઈને આવ્યો. વાસ્તવ વહી લાવ્યો. જીવાતુભૂત સત્યને ઉઘાડતી જીવંત લોકભાષાનો છડીદાર બન્યો.

‘આજે મારે નામે ચાળીસ જેટલાં પુસ્તકો છે. નામ છે, કીર્તિ છે. મારી એક પ્રતિબદ્ધ લેખક તરીકેની ઈમેજ છે. પણ એ પ્રલંબપંથનાં સીધાં ચઢાણો ચડતાં અનેક વ્યતિક્રમો અને પડાવો આવ્યા છે. શિક્ષક હોવા સાથે એક કર્મશીલની હેસિયતે સામાજિક અન્યાય, નિર્બંધ શોષણ, અત્યાચાર ને આર્થિક વિષમતા સામે હું યથાશક્તિ-મતિ મુકાબલે પણ ચડ્યો છું. પ્રલોભનોથી ના ચળ્યો તો જાસા ને ધમકીઓનો ભોગ બન્યો છું. પણ સાચો માર્ગ ને ભીતરના સંકલ્પબળે મને સદૈવ સાબદો રાખ્યો છે.

દુઃખ માણસને માંજે છે. સંઘર્ષો સરાણે ચડાવીને ધાર કાઢી આપે છે. લાલચ-લાલસાને વળોટી જવાની વૃત્તિ તમારા શંખનો વિજયનાદ બની જાય છે અને નાની અલ્પ સફળતાઓ જીવનના ઉમંગનું અક્ષય પાથેય અર્પે છે. આ છે મારો પદાર્થપાઠ.

કદીયે હતાશ ન થવું. સમ્યક વિવેકે સૌ સાથે અવેર-અમર્ષ સાધવું ને સતત આત્મશોધન કરવું એ છે મારો ગુરુમંત્ર ને એ જ જીવનસંદેશ.

‘હું જીવનમાંથી શું શીખ્યો?’ નવનીત-સમર્પણ એપ્રિલ ૨૦૦૮

‘શોષાતાં, રિબાતાં, રવરવતાં, વલવલતાં ને તો યે ખુમારી ના છોડતાં આ જીવતરોને મેં એમના જીવન-પ્રણયનમાં રસાઈને અનુભૂત્યાં છે, આજે ય અજંપો આપતી અને કલમ ગ્રહાવતી એ જ યંત્રણાઓ મને જંપવા નથી દેતી. બસ. આથી વધીને કાંઈ મોટું મારું પ્રદાન નથી. નથી કોઈ દર્શન કે તત્ત્વજ્ઞાન. હું જે છું તે મારા સર્જનમાં જ વ્યક્ત થઈ રહ્યો છું.’

પ્રસ્તાવના, ‘વ્યથાનાં વીતક’.

‘હું લખું છું જીવન પ્રત્યેની પ્રતિબદ્ધતાથી. સચ્ચાઈ પ્રત્યેના સ્નેહથી.’

પ્રસ્તાવના, ‘સાધનાની આરાધના.’

રેખાચિત્રો:

‘વ્યથાનાં વીતક’, ‘વહાલનાં વલખાં’, ‘મારી ભિલ્લુ’, ‘જનમજલાં’, ‘જીવતરના નાટારંગ’, ‘માણસ હોવાની યંત્રણા’, ‘ન યે ચાંદ હોગા’ વગેરે જોસેફભાઈનાં રેખાચિત્રોનાં અનુપમ સુંદર પુસ્તકો છે. મેઘાણીનું ‘માણસાઈના દીવા’ અને સ્વામી આનંદનાં ‘ઘરતીની આરતી’ અને ‘નઘરોળ’ પછી ગુજરાતી સાહિત્યમાં જોસેફભાઈનું રેખાચિત્રોના ક્ષેત્રે અનોખું પ્રદાન છે. અહીં એક પછી એક ચરિત્રોની અદ્ભુત કથાઓ છે. હેઝલની, હેતાની, લાડુની, મગનની, ભવાન ભગતની, રૂથભાભીની, જીવીકાચીની, પન્નાભાભીની, શામળીની, જસ્યા નેપાડાની, ધાગા સેમાડિયાની, વગેરે.

જોસેફભાઈનાં રેખાચિત્રો, નવલિકાઓ, નવલકથાઓ પન્નાલાલ પટેલ પછી ગુજરાતી સાહિત્યનો એક ચમત્કાર છે. પન્નાલાલે ગ્રામજીવનનું જે નિરૂપણ કર્યું તે અપૂર્વ હતું. છતાં પન્નાલાલમાં ગામડાનાં ખેડૂતો, પટેલો, મુખીઓનું આલેખન છે. એ અદ્ભુત હતું છતાં ગામડાના ઉજળિયાત વર્ણનું જ એ ચિત્ર હતું. જોસેફભાઈ જાનપદી જીવનના જે જમીનવિહોણા છે, ઉપેક્ષિત છે, દલિત-શોષિત-પીડિત છે તે વેઠિયા, વસવાયાં, વણકર, વાઘરી, કોળી, ભીલ, આદિવાસીઓનાં વીતકની વ્યથા લઈને આવે છે.

બાળપણ અને કિશોરાવસ્થાની સ્મૃતિઓ જોસેફભાઈનો પાતાળકૂવો છે. વારંવાર એ એમાં ડૂબકી મારીને અનુપમ રત્નો લઈ આવે છે. ગામડાની ભોંયમાંથી જન્મેલી, ગ્રામજીવનની માટીમાંથી કંડારાયેલી કૃતિઓ નખશિખ સુંદર બની છે. એમાં ઘરતીની સાચી મહેક છે.

સર્જનને જોસેફભાઈએ એક પવિત્ર ફરજ તરીકે સ્વીકાર્યું છે. ભૂખ્યાંદુખ્યાં ત્રસ્તપીડિત ગ્રામજનોની યાતના જે વાચા માગે છે તેને આકારવા જોસેફ મેકવાન મથી રહ્યા છે. સર્જન એમને મન લીલા નથી, કર્તવ્ય છે. જોસેફભાઈ કળા ખાતર કળાના નહિ, જીવન ખાતર કળાના ઉપાસક છે. જીવન અને સાહિત્ય એમનામાં ઓતપ્રોત છે. એમની અપાર સહાનુભૂતિમાંથી આ કૃતિઓ જન્મી છે, સમસંવેદનાએ એમના હૃદયતંતુના તારને રણજણાવ્યા છે.

Flashback એ જોસેફભાઈની માનીતી ટેકનિક છે. અકસ્માત વર્ષોનાં વર્ષો વીતી ગયા પછી કોઈક પાત્રનો ભેટો થઈ જાય છે. ‘હું અતીતમાં ડૂબકી મારી ગયો’ એ જોસેફભાઈની કૃતિઓનું પ્રેરકચાલક બળ છે. સ્મૃતિપિંડો ઉકલવા માંડે છે, સંસ્મરણોનાં પૂર લેખકને તાણી જાય છે. આ ઘટનાઓ ભૂતકાળની સ્મૃતિ નહિ, વર્તમાનની ઉપસ્થિતિ બની જાય છે. ‘મારી ભિલ્લુ’માં ટ્રેનમાં અચાનક સુમિ મળી જાય છે. ‘કુસુમની કંકોત્રી’માં કુસુમનો પત્ર ભૂતકાળને ખડો કરી દે છે. ‘વ્યથાનાં વીતક’માં પણ જસ્યો નેપાડો ડાકોર જતી ટ્રેનમાં મળી જાય છે; તબલાનાં તાલ પીરુ ભગતનો મેળાપ કરાવે છે. આ અને આવા અનેક અકસ્માતો, કલ્પના કરતાં યે વધારે રોમાંચક, જોસેફભાઈના અનુભવવિશ્વમાં બન્યા કરે છે. વિવેચકોએ આની પ્રતીતિજનકતા વિશે પ્રશ્નો પણ ઉઠાવ્યા છે. ક્યારેક વાસ્તવની દુનિયા કાલ્પનિક સૃષ્ટિ કરતાં પણ વધારે ચમત્કારિક હોય છે. જોસેફભાઈની નિષ્ઠા સાચી છે, એમની આરત તીવ્ર છે, તેથી જ આ ચમત્કારો બને છે. અખાએ કહ્યું છે તેમ, ‘છીપને રત ખરી ઉપજે તો પર્જન્ય આવી વરસે ક્યાંહેથી.’ આ તમામ પાત્રોને ‘જનમજલાં’ની પ્રસ્તાવનામાં લેખક પોતાના જ શબ્દોથી પ્રકાશિત કરે છે:

‘... આ તમામ ચરિત્રો જનમજલાં જ હતાં. એક એવું જીવતર એમના લલાટે લખાયેલું હતું જેનો કોઈ સુખાંત નહોતો. એમનો વર્તમાન ઝૂઝવામાં જ વીતતો હતો. ભૂતકાળનું કોઈ રળિયાત શમણું સંભારીસ્મરીને એ હૈયાના ભાવ પંપાળીને સુખના શ્વાસ લે એવી કોઈ નિરાંત એમને નહોતી ને ભવિષ્ય તો જાણે કે હતું જ નહીં – ને છતાંય એ તમામ પોતાની રીતે જીવવાની ખુમારી નથી છોડી શક્યાં. એમની એ આંતર-સંપદાને કારણે જ તે મારાં વાલેશરાં બની રહ્યાં ને મેં એમને આકાર્યાં.’

નવલકથાઓ:

‘આંગળિયાત’, ‘લક્ષ્મણની અગ્નિપરીક્ષા’, ‘મનખાની મિરાત’, ‘મારી પરણેતર’, ‘આજન્મ અપરાધી’, ‘બીજ-ત્રીજમાં તેજ’, ‘અપનો પારસ આપ’ વગેરે જોસેફ મેકવાનની ઉત્કૃષ્ટ નવલકથાઓ છે. ‘આંગળિયાત’ લેખકની પ્રથમ

અને ઉત્તમોત્તમ નવલકથા છે. આ અસાધારણ નવલકથા છે. પન્નાલાલની ‘માનવીની ભવાઈ’ પછીનો એક ચમત્કાર છે. કોઈ પણ સર્જનાત્મક કૃતિમાં વાસ્તવિકતા અને કલ્પનાનું સાયુજ્ય હોય છે. અહીં પણ લેખકે કલ્પનાના રંગો પૂર્યા છે પણ સવિશેષ તો વાસ્તવિકતા જ બળવાન છે. લેખકના શબ્દોમાં, ‘આ કથાનાં ચરિત્રોની ગતિ એમની પોતીકી સ્વભાવગત વિકાસયાત્રા છે. પોતાના ઉછેર પ્રમાણે જ એ વર્ત્યાં છે, જીવ્યાં છે, ઝૂઝ્યાં છે ને ના જ ચાલ્યું ત્યારે નમી ગયાં છે. ઘટનાઓ આકસ્મિક નથી નોતરી. જે રીતે એ બની – બને એ જ રૂપે એ નિરૂપી છે.’

‘મારી પરણેતર’ એક વિલક્ષણ નવલકથા છે. આમાં જોસેફ મેકવાન ખુદ એક પાત્ર છે. નથી એ આ નવલકથાની નાયિકા ગૌરીના પ્રિયતમ અને પતિ તો નથી જ તો શું છે એ જાણવા માટે અને તાદાત્મ્ય અને તાટસ્થ્યના કીમિયાને માણવા માટે તો તમારે આ નવલકથા જ વાંચવી રહી. આ નવલકથાની નાયિકા ગૌરીનું પોત ‘મળેલા જીવ’ની જીવી કે શરદબાબુની નાયિકાઓ કરતાં જુદું જ છે. એ શરણે નથી જતી, લડી લે છે – સાસરિયાં સામે, સામાજિક રૂઢાચારો સામે, અને ગામના પંચ અને પંચના મુખી સામે ગૌરીના પ્રતાપી વ્યક્તિત્વનો અને લોકબોલીના બળને આ અવતરણ ઉજાગર કરે છે:

‘ઊં મારી જાત્ય પર જે વીત્યું એ કહેવા જાત્ય જ ઉપર્યનું એકેએક ચીર ઉઘાડું કરું તો જ તમને મારું હાય વહ? તો હાંભરી લ્યો, જેના આણે મને મોકલી’તી એ નથી માંણહમાં નથી જાનવરમાં! ન માર એના મોટા ભાઈના હાથે મારો દેહ અભડાવા ન’તો દેવો. મેં એનું માથું ફોડી નાંખ્યું, અર્ધી રાતે એ પરભાર્યા ગામમાંથી મનં જાકારો મલ્યો. એટલા હાતર મેં માધાકાકાનું શરણું લીધું’તું. બોલો અ’વ આગર્ય તમાર મનં શું કે’વડાવવું છું!’

ગૌરી કૌરવોની રાજસભાના ચીરહરણ પ્રસંગની દ્રૌપદીનો અવતાર છે.

હજી પણ મેઠા આંધળા ગૌરીને કહે છે કે તું હવે જા; અમે યોગ્ય નિર્ણય લઈશું. ગૌરીનો પ્રત્યાઘાત એટલો જ બળવાન છે:

‘ના. ઊં એમ નંઈ જવ. આજ હુધી અમારાં હેયાં પર શી વીતશે એની જરાય તમા કર્યા વના તમે બઉ નિર્ણી લીધા અનં અમે મો’ગાં પહુની જેમ માથે ધર્યા. આજ માર મારા ગના ખાતર જેર પીવાનું હોય તો ને કૂવો પૂરવાનો હોય તો તે તમે ઊં હાંભરું એમ મનં હંભરાઈ દ્યો એટલ મનં હુંજ્ય પડ કં માર શું કરવું?’

હજી પણ મેઠા આંધળા એમનો તંત છોડતા નથી. ગૌરીને બદલે એના બાપને જવાબ આપે છે, બલકે ધમકી આપે છે. ગૌરી આ સહન કરી શકે તેમ નથી:

‘જુઓ દાદા! જબાપ મેં માંજ્યો’તો! તમે છોકરીનં ન અસ્ત્રીનં બે બદાંમની બાયડી જ લેખો છો એટલ મનં હાયા જબાપની ય લાયક નથી ગણતા. તો કાનનાં બખાં ઉઘાડીનં હાંમરી લ્યો: આ મારું ગામ નં ઊં અંઈ જનમી છો. અં’ઈથી આભના રાય વના કોઈ મનં ઢચેલીનં કાઢી નંઈ હક! મારું મન નંઈ માનં તાં લગી ઊં અંઈ જ રેંશ. જીવતી નં જાગતી. નંઈ કૂવો હવાડો કરું નંઈ જેર ઘોળું. તમારા પંચના માથ કે’ત નંઈ આવવા દેવ, પણ એના મહ જો તમે અમારો કટમં વે’વાર કાપશો તો હું હાયું કે’વ છું, તમારી હૌની છાતી ઉપર્ય મગ દળેશ!’

દર્શન અને વર્ણન:

જોસેફ મેકવાનનું વિશિષ્ટ દર્શન કયું? ‘વ્યથાનાં વીતક’, ‘વહાલનાં વલખાં’, ‘આંગણિયાત’ આ બધી કૃતિઓનો પ્રધાન રસ તો ‘એકો રસ: કરુણમેવ’ છે. ભિન્ન ભિન્ન વિવર્તો દ્વારા કથા તો વ્યથાની જ છે. સદૈવ ઝૂરતા જતાં સતત ઝઝૂમતા, નાની નાની લડાઈઓમાં જીતી જતાં છતાં અંતે યુદ્ધ હારી જતાં, અત્યાચારોથી કચડાઈ જતાં છતાં સારમાણસાઈ ન ગુમાવતાં એવા ઝિંદાદિલ છતાં અસહાય મનુષ્યોની આ વીતકકથા છે. અહીં ભયંકર અસહ્ય-અકલ્પ્ય ગરીબી છે. દિવસના દસ-બાર-ચૌદ કલાક કાળી તનતોડ મજૂરી કરવા જતાં બે ટંક ખાવાનાં સાંસા છે. સર્વત્ર સદંતર ઘોર ભીષણ અભાવ પ્રવર્તે છે. તો આ દુઃખનું કારણ ગરીબી છે? ના, લેખકનું દર્શન સ્પષ્ટ છે. ગરીબીનું એમને દુઃખ નથી એમ નહિ, અભાવ એમનો સાલતો નથી એમ તો નહિ, પણ ગરીબી એમને કોઠે પડી ગઈ છે. આ અંતર્ગત

ગરીબીમાં પણ જીવનનો આનંદ આ પ્રજા લૂંટી શકે છે. ગરીબ છતાં ખમીરવંતી આ પ્રજા છે. મેળાઓ, નોરતાના ગરબાઓ, ગીતો, ભજનો, પરસ્પરની મૈત્રી, એકમેકના દુઃખની ભાગીદારી, હાસ્યવિનોદનો કિલ્લોલ – જીવનના રસને ચૂસી લેવાની એમની સંવેદના જાગૃત છે. ગરીબી કે ચીજવસ્તુના અભાવને ભરી પીએ એવા શક્તિશાળી લોકો છે. આ લોકો હારી ખાય છે સામાજિક રૂઢાચારો સામે, સામાજિક અન્યાયો અને અત્યાચારો સામે, ઉજળિયાતોની વંચના સામે. ‘કાયદા’ સામે, ઉપલા વર્ણના કપટ સામે આ પ્રજા સાવ નિરાધાર અને લાયાર છે.

આ છે જોસેફ મેકવાનનું દર્શન. એમના કુરુણનો આલંબન વિભાવ ગરીબી નથી; સામાજિક રીતરિવાજો અને રૂઢાચારોએ, ઉજળિયાતોએ શોષણ માટે ઊભા કરેલા નિયમો અને કાયદાઓએ જે શોષિત પ્રજાનાં હીરચીર લૂંટી લીધાં છે તેમની નિરિહ નિરાધારતા જોસેફભાઈના કુરુણનું આલંબન છે.

સાયણાચાર્યે કહ્યું છે: ‘કવિ: દર્શનાત્ વર્ણનાત્ ચ.’ જોસેફભાઈને એમના વિશિષ્ટ દર્શનને અનુરૂપ અદ્ભુત ગદ્યશૈલી પણ સાંપડી છે. ચરોતરના ગામડાની તળપદી ભાષાનું કોઈ અનોખું રૂપ અહીં નિખરી આવ્યું છે. મેઘાણી અને પન્નાલાલની જેમ જોસેફ મેકવાન એમની નવી કથાસૃષ્ટિ માટે નવી જ ભાષા લઈને આવ્યા છે. વર્ણનોમાં, ચરિત્રચિત્રણમાં અને સવિશેષ તો સંવાદોમાં છલોછલ સર્જકતાથી આ વાણી ઉભરાય છે. ભૂતકાળને તાદૃશ કરવાની જોસેફભાઈની લેખિનીની શક્તિ અપ્રતિમ છે. પીંછીના એક લસરકાથી પાત્રોનાં રૂપરંગને એ આકારી દે છે. અનેક ભાવોનું એ આસાનીથી નિરૂપણ કરે છે. વિષાદનો સૂર તો ટપકે જ છે, પણ આનંદ-ઉલ્લાસની હેલી પણ એવી જ ચગાવી શકે છે. જોસેફ મેકવાન ગુજરાતી ગદ્યની મોંઘી મિરાત છે.

સંવાદોમાં જોસેફભાઈનું ગદ્ય સોળે કળાએ ખીલી ઊઠ્યું છે. પાત્રો અને પ્રસંગોને મૂર્તિમંત કરવાની આ સંવાદોની શક્તિ અસાધારણ છે. બોલાતી વાણીનું રૂપ આવા સબળ સ્વરૂપમાં ગુજરાતી સાહિત્યમાં ભાગ્યે જ ઝિલાયું હશે. બોલચાલની ભાષા, એના રૂઢિપ્રયોગો અને સંકેતો, એના લહેકાઓ અને લય, એના કાકુઓ જોસેફ મેકવાનના ગદ્યમાં તંતોતંત ઊતરી આવ્યા છે.

શુભેચ્છા:

ઉમાશંકરે ‘આંગળિયાત’ના સર્જન પ્રસંગે જોસેફભાઈને એવી શુભેચ્છા આપેલી કે એમના હાથે ‘લે મિઝરાબલ’ જેવી મહાન કૃતિ સર્જાય. જો અને જ્યારે એવો ચમત્કાર બને તો એકેડેમીને સૂચન કે ઝટપટ એનો અંગ્રેજી અનુવાદ કરાવે જેથી નોબેલ પ્રાઈઝની ગણના માટે મોકલી શકાય. ‘માનવીની ભવાઈ’નો અંગ્રેજી અનુવાદ એના પ્રકાશન પછી તરત થયો હોત તો તે નોબેલ પ્રાઈઝ માટે યોગ્ય ઠરત.



એક 'વિનોદલક્ષી' નજરે : વિનોદ ભટ્ટ

સંપાદન : અશોક મેઘાણી

શેખાદમ આબુવાલા વિનોદ ભટ્ટ પર કવિતા લખવાના હતા, પણ લખી નથી. એ એક રીતે સારું થયું, કારણ કે કવિતામાં તેમણે તો વિનોદનાં ગાડાં ભરીને વખાણ જ કર્યા હોત. (અહો રૂપમ્, અહો ધ્વનિ!). રાધેશ્યામ શર્માએ લખ્યું છે કે '...વિનોદ પાસે ગુલાબ છે, જાંબુ છે, એવી જ ખાટી મીઠી ભાષાશૈલી છે.' (નો કોમેન્ટ્સ...). તારક મહેતાને વિનોદને જોઈને ડેઈલ કાર્નેગી યાદ આવે છે. કાર્નેગી વિનોદને મળ્યો નહોતો. એને મિત્રો બનાવવાનું – લોકો પર પ્રભાવ પાડવાનું અંકગણિત શીખવ્યું કોણે? વેણીભાઈ પુરોહિત, ચંદ્રકાંત બક્ષી, પુષ્કર ચંદરવાકર, વગેરેએ પણ વિનોદ વિષેના અભિપ્રાયો મોકલ્યા છે પણ ઓબિચ્યુરીમાં જ ખપ લાગે એવાં લખાણો તેના અવસાન બાદ છપાય તો વધારે જામે માનીને અહીં નથી ટાંક્યાં.

આમાંના કોઈને વિનોદની અસલિયતનો પરિચય નથી. લાભશંકર ઠાકરને 'જેકિલ એન્ડ હાઈડ' સાથે સરખાવનાર શયતાનના આ એજન્ટને મારાથી વધારે ભાગ્યે જ કોઈ ઓળખતું હશે. ૧૯૩૮ની ચૌદમી જાન્યુઆરી – ઉત્તરાયણના દિવસે – પૃથ્વી પર તેનું ઉતરાણ થયું. પંદરમી જાન્યુઆરીનાં સમાચારપત્રોમાં તેના જન્મ સિવાયની એક પણ દુર્ઘટના જોવામાં આવી નથી. તેની કુંડળીય મેં નીરખી છે – કયા ગ્રહોને તે પીડી રહ્યો છે એ જોવા.

મોઢા પરથી ભોળો લાગે, પણ લાગે એટલું જ; દેખાય છે એવો ભોળો હરગીજ નથી. ભલે પોતાને ઈટલેક્યુઅલ સમજતો હોય પણ લોકો પર છાપ પાડે એટલો બુદ્ધિશાળી નથી. જ્ઞાનનો ગરીબ છે. ને અભ્યાસમાંય 'બિલો એવરેજ.' આ પ્રકારની અભ્યાસવૃત્તિને લીધે પિતાશ્રીના ગુસ્સાનો પક્ષપાત તેના પર વધારે રહેતો. કેટલીક વાર તો રિઝલ્ટના બે દિવસ અગાઉથી જ પિતાશ્રી ફટકારવાનું શરૂ કરતા.

તેનું નામ વિનોદ છે એ તો એક અકસ્માત જ છે. તેને હાસ્યલેખક બનાવવા જવાબદાર તો એ જમાનાના પ્રસિદ્ધ હાસ્યલેખક જદુરાય ખંધડિયા. તેમણે એક વાર (કદાચ રમૂજમાં જ) જણાવ્યું કે તું હાસ્યલેખક થઈ જા, મારા તને આશીર્વાદ છે. આમ કહેવાનું સારું કારણ તો વિનુએ રીવોલ્વરની જેમ ધરેલો બાવન કૃતિઓનો ખડકલો જેમાં બે હાસ્યલેખો હતા અને પચાસ ગંભીર વાર્તાઓ. હાસ્યલેખો ઓછી સંખ્યાને લીધે વધારે આકર્ષા ગયા અને પેલી ગંભીર વાર્તાઓથી બચવા બોલ્યા કે ગંભીર લખાણ છોડી હાસ્યરસ પર હાથ અજમાવ. મૂરખ તેમના મર્મને સમજેલો નહિ (ને આજે સમજ્યો છે, ત્યારે ઘણું મોડું થઈ ગયું છે).

ખેલદિલીનું નાટક કરવાનું તેને વિશેષ ગમે છે. પોતે ખેલદિલ છે એવું બતાવવાની તક ઊભી થાય તો ચૂકે એવોય નથી.

દા.ત., પોતાની કટાર 'ઈદમ્ તૃતીયમ્'માં એક કથા લખેલી: 'પૃથ્વી પર કરેલી ચોરીની સજા માટે સ્વર્ગની કોર્ટમાં ગાંધીજીને ઊભા કરવામાં આવ્યા. ગાંધીજીએ કહ્યું કે આ ગુના માટે સજા ખમવા પોતે ખુશી છે. તેમને એમ કે બહુ

બહુ તો કડકડતા તેલમાં હાથ બોળવા પડશે કે ફરીથી ગોડસેના હાથે ત્રણ ગોળી ખાવી પડશે. પણ ઈશ્વરે આ સજા ફરમાવી : ‘વત્સ ગાંધી, તને એવી સખત સજા કરવી જોઈએ કે સ્વર્ગમાં દાખલો બેસે; એટલે તારે ફરી પૃથ્વી પર જવું ને અમદાવાદમાં ચાલતાં તમામ ગુજરાતી ચલચિત્રો જોવાં એવી શિક્ષા ફરમાવું છું...’ આ સજા સાંભળતાં ‘નહિ... આવી આકરી સજા હું નહિ સહી શકું...’ કહી ગાંધીજી બેહોશ થઈ ઢળી પડ્યા.’ આ કથા વાંચીને ફિલ્મોના દિગ્દર્શક મનહર રસકપૂરે નારાજ થઈ તેને પત્ર લખ્યો: ‘તમે ગાંધીજીને ગુજરાતી ફિલ્મોના દિગ્દર્શક મનહર રસકપૂરે નારાજ થઈ તેને પત્ર લખ્યો: ‘તમે ગાંધીજીને ગુજરાતી ફિલ્મો બતાવવાની સજા કરી એના કરતાં તમારી ‘ઈદમ્ તૃતીયમ્’ કોલમ છ માસ વાંચવાની સજા કરી હોત...’ માત્ર પોતે ખેલદિલ છે એવી છાપ ઉપસાવવા જ તેણે (આ) વિરોધી સૂરવાળો પત્ર તેની કોલમમાં છાપેલો. આ પરથી ખ્યાલ આવશે કે તે દેખાય છે એટલો સરળ નથી, કેલ્ચુલેટિવ છે. વિનોદ માટે કોઈ એમ કહે કે તેનામાં દંભનો છાંટોય નથી ત્યારે મને હસવું આવે છે. તેને દંભ નથી ગમતો, દંભને તીતર-બીતર કરી નાખવા તે સદાય ઉપર-તળે થતો હોય છે એ હું જાણું છું; પણ મારી દૃષ્ટિએ તો આ પણ એક પ્રકારનો દંભ જ છે – સૂક્ષ્મ દંભ. મારામાં લેશ માત્ર પણ દંભ નથી એવું માનવું કે મનાવવું એનાથી મોટો દંભ જગતમાં બીજો કોઈ જ નથી.

(વાંચીને રખે માની બેસતા કે વિનોદ ભટ્ટના કોઈ હિતશત્રુનું આ લખાણ છે. ‘વિનોદની નજરે’માં સંગ્રહાયેલાં એમનાં રેખાચિત્રોમાંના એમના પોતાના જ લેખ ‘વિનોદ ભટ્ટ’માંથી લીધેલા આ શબ્દો છે.)



શ્રી યુનિલાલ વેલજી મહેતા પારિતોષિક ૨૦૦૮ વિજેતા : અશરફ ડબાવાલા
મધુસૂદન કાપડિયા

અશરફ ડબાવાલાએ ગઝલો, ગીતો અને અછાંદસ કાવ્યો લખ્યાં છે. એમાં ગઝલો ઉપર જ એમનો સૌથી વધુ ઝોક છે અને એ સ્વરૂપમાં જ એમને સૌથી વધુ સફળતા મળી છે. કાવ્યસંગ્રહ ‘ઘબકારાનો વારસ’ ખોલીએ ને પહેલે જ પાને અશરફની શરીફતાની પ્રતીતિ થાય:

તો પછી ઈજ્જમ કોઈની ઉપર ના આવશે;
અવદશા જો આપ તો કારણ વિનાની આપજે.

શું કવિનું અપાર સૌજન્ય છે – કોઈના ઉપર એ દોષારોપણ કરવાની નથી માગતા.
અશરફની સાચી સમૃદ્ધિ ઈશકેહકીકીની ગઝલો છે. ઈશકેમિજાઝીની કોઈક કોઈક ગઝલો જરૂર છે, થોડાક સારા શેર એમાં જરૂર મળી આવે છે. પરંતુ ઈશકેહકીકીની એક પછી એક ગઝલોની સમૃદ્ધિ તો ઓર છે.
આ શેરની નજાકત તો જુઓ:

ભેદ ના પામી શક્યો અંધાર કે અજવાસનો;
સાંજનું ટાશું સમજવા આ જનમ લીધો હતો.

કવિને વ્રજ વ્યાલું છે, વૈકુંઠની અપેક્ષા નથી:

તું દ્વાર ઉઘાડીશ તો ભરમ પણ નહિ રહે;
સાંકળ કે ટકોરા કે પ્રતીક્ષાની મજા દે.

કવિ ગગન નહિ, ધરતીની પ્રીત માગે છે:

નાદાન અમે માગતા આકાશ ભલે ને;
ચરણોને રજળવા ને ભટકવા તું ધરા દે.

ક્યારેક કવિ અવળવાણીનો આશ્રય લે છે:

ઘણું સારું થયું ડૂબી ગયા તોફાનમાં અશરફ;
બિચારા જે બચી ગયા એ વમળનો અર્થ શોધે છે.

વર્તમાન કાળમાં સંસારનો ત્યાગ કરીને વૈયક્તિક મોક્ષની આરાધના નથી કરવાની, સંસારમાં રહીને જીવનને અજવાળવાનું છે:

શું મહાભિનિષ્ક્રમણ? ને શું આ વળી બુદ્ધતા?
સઘળું છોડી ઘર તરફ પાછા વળો તો બહુ થયું.

કવિને તો એક ડગલું બસ થાય:

આપણે અશરફ નથી તરવાં સરોવર ક્યાંયનાં,
જળ-કમળની એકબે ગઝલું લખો તો બહુ થયું.

ઈશકેહકીકીના બે અદ્ભુત શેર, જેને ઉર્દૂ ભાષાનો માહોલ અને શબ્દનું શિલ્પ અનોખી શેરિયત બક્ષે છે.

ઢળેલી આંખમાં ગેબી વિધાન લાગે છે,
ને એનું મૌન પણ અમને અજાન લાગે છે.

હવે દીવાનગી લઈ જાશે ક્યાં કહો અશરફ!
નબી ને અજનબી બન્ને સમાન લાગે છે.

ઈશકેમિજાઝી અને ઈશકેહકીકી બન્નેની એક જ શેરમાં સાથે જે ઈબાદત કરી છે તે માટે સુભાનલ્લાહ:

હું પૂજક છું પથ્થર ને પાલવનો અશરફ!
કરું છું હું કાબા ને કાજળને વંદન.

ઈશકેહકીકીના એક અત્યંત નાજુક નમણા શેરને જોઈને આપણે આગળ વધીએ:

મૃત્યુથી ડરવા જેવું બીજું તો શું હશે!
હાથોથી એના પાલવ સરવાની વાત છે.

કવિએ એમની ‘ગઝલ-ગરબી’માં ગઝલ અને ગરબી બંને સ્વરૂપોને એકરૂપ કરવાનો અનોખો ચમત્કાર સર્જ્યો છે. કવિને શો ઉપાડ (કે મત્લા કહીશું?) મળ્યો છે:

માએ મનને ગજાવ્યાં ગઝલ ગોખમાં રે!
માએ અમને તેડાવ્યાં શબ્દચોકમાં રે!

મારું ઉપરાણું લઈને આ આવ્યું છે કોણ?
હૈયું છલકે ને હરખ ઊઠે છોળમાં રે!

આ સાત કડીની ગરબીમાં, અથવા કહો કે, સાત શેરની ગઝલમાં, કવિએ જે કુશળ સંતુલન સાધ્યું છે તે મુગ્ધકર છે, કાબીલેદાદ છે.

અછાંદસ:

ગઝલ પછી ગીતોમાં નહિ પણ અછાંદસમાં કવિની શક્તિ પ્રકટ થાય છે. અશરફનું સૌથી ઉત્તમ અછાંદસ કાવ્ય છે: Schizophrenia. એક બાજુ આ રોગનાં લક્ષણોનું મેડિકલ પરિભાષામાં આલેખન, પારિભાષિક શબ્દો – અલબત્ત મૂળ અંગ્રેજીમાં Paranoia, thought insertion, feelings of passivity અને એની તદ્દન સામે છેડે વિરોધમાં નરી ગામઠી બોલી – આ સહોપસ્થિતિ અને સંઘર્ષ આ રચનાને કાવ્યનું રૂપ આપે છે. શું બળવાન એની શરૂઆત છે:

ડાક્ટર!

તમારી વાત હાવ હાચી છે,

મને Schizophrenia થ્યો છે.

અને માણસજાત સામેનો કટાક્ષ છે:

પણ ઈ ક્યોને કોને નથી થ્યો?

અભિનંદન

પ્રીતિ સેનગુપ્તાને...

- જાપાન પ્રવાસ પરની પોતાની લેખમાળાથી ૨૦૦૬નો કુમાર સુવર્ણચંદ્રક જીતવા માટે.

અશરફ ડાલાવાલાને...

- ઈડિયન નેશનલ થીએટર તરફથી એનાયત ૨૦૦૭ માટેના કલાપી પારિતોષિક માટે.

આદિલ મન્સૂરીને...

- વલી ગુજરાતી ગઝલ કેન્દ્ર, ગાંધીનગર તરફથી મળેલા ૨૦૦૮ માટેના વલી ગુજરાતી ગઝલ અવોર્ડ માટે.

ચંદ્રકાન્ત દેસાઈને...

- ‘રિલેન્સાં કાવ્યો’ને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી તરફથી મળેલ અનુવાદ વિભાગનું ‘શ્રેષ્ઠ પુસ્તક પારિતોષિક વર્ષ ૨૦૦૮’ના બીજા ઈનામ માટે.

હરનીશ જાનીને...

- ‘સુધન’ને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી તરફથી મળેલ હાસ્ય-વ્યંગ-કટાક્ષ વિભાગનું ‘શ્રેષ્ઠ પુસ્તક પારિતોષિક વર્ષ ૨૦૦૩’ના બીજા ઈનામ માટે.

પન્ના નાયકને...

- ‘રંગઝરૂખે’ને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી તરફથી મળેલ કવિતા વિભાગનું ‘શ્રેષ્ઠ પારિતોષિક વર્ષ ૨૦૦૪’ના ત્રીજા ઈનામ માટે.

અમેરિકામાં રહીને લખેલ સાહિત્ય માટે ગુજરાતની સાહિત્યિક સંસ્થાઓ પાસેથી પણ ઉચ્ચ કક્ષાનું સન્માન જીતનારા આપણા આ સર્જકોને અભિનંદતાં ગુજરાતી લિટરરી એકેડેમી ઓફ નોર્થ અમેરિકા ખૂબ ગર્વ અનુભવે છે.

અશરફ ડાવાલા

બે રચના

૧

આમ તો એના જીવનભરના સથવારાનું સત ચડ્યું છે,
એને લાગે છે કે અમને ગાગાગાનું સત ચડ્યું છે.

દિવસ ને રાતે ભીંતોની સાથે તેથી બોલ્યે રાખું,
ગણકાર્યો નહોતો જેને એ હોંકારાનું સત ચડ્યું છે.

બાકીનાં સૌ એની ફરતે ઊભાં ઊભાં જોતાં રે'શે,
રાસે રમતાં રે'શે જેને છોગાળાનું સત ચડ્યું છે.

નાહક એને અજવાળું કે સૂરજ આપી લલચાવો ના,
એ શું પાછા વળશે જેને પડછાયાનું સત ચડ્યું છે.

અંતિમ પળમાં જે થાશે તે જોયું જાશે અશરફ! ત્યારે,
અત્યારે તો અમને બાપુ! વચગાળાનું સત ચડ્યું છે.

૨

હૃદયનાં પૂરને તું વાળવાનું બંધ કર વા'લા,
સમયસર યોગ્ય રીતે વર્તવાનું બંધ કર વા'લા.

આ જીવન કંઈ નથી કાલિદમન, તું કૃષ્ણ પણ ક્યાં છો?
વિચારોથી સ્વયંને નાથવાનું બંધ કર વા'લા.

રહસ્યો ને વિમાસણની મજા થોડી તો રહેવા દે,
બધા પ્રશ્નોના ઉત્તર શોધવાનું બંધ કર વા'લા.

પરિસ્થિતિ, પ્રયાસો ને પરિણામોની ધાંધલમાં
સફળતાથી વિરલને માપવાનું બંધ કર વા'લા.

જગતની વેદના હો કે હો તારી વ્યક્તિગત પીડા,
કવિતાને કશાથી બાંધવાનું બંધ કર વા'લા.

મધુમતી મહેતા

બે રચના

ગઝલ

આજ પાટીદાર અમારું બાળપણ ચીતરી લીધું
એકડો ઊંધો અને તોફાન પણ ચીતરી લીધું

એ કહે ભૂલી જજો પણ એમ ક્યાં ભૂલાય છે
જે હતું ગઈકાલમાં તે આજ પણ ચીતરી લીધું

આપનું ચુપચાપ આવી જોઈને ચાલ્યા જવું
મેં હૃદય ખોલ્યું તમે ત્યાં બાળપણ ચીતરી લીધું

એક પગલું રાનમાં પાડી થયો અદૃશ્ય તું
ને અમે ચોપાસ એની ગામ પણ ચીતરી લીધું

થઈ ગયો વાટે વિસામો કોઈ ઉજ્જડ રણમાં
છાંચડાએ વૃક્ષ જેવું મોટપણ ચીતરી લીધું

ચોખવટ માગી જો લીલા પર્ણના ખરવા વિશે
ઝાડવું છે ચૂપ હવાએ ભોળપણ ચીતરી લીધું.

ગીત

મનડું વાળે વેર ઓધાજી મનડું વાળે વેર
ટપકાં જેવું લાગે પણ પડછાયો છે ગજ તેર
ઓધાજી મનડું વાળે વેર

ભૂખ્યું હો તો ધાન પીરસીએ તરસ્યું હો તો પાણી
કાન ધરી સાંભળીએ બોલે જો સમજાતી વાણી
અડફેટે લઈ આડેધડ વરતાવે કાળો કેર
ઓધાજી મનડું વાળે વેર.

આમ ગણો તો સાવ જ અંગત આમ ગણો તો વેરી
દોડે ડાંકું ભરતું એ તો પલકારાને પ્હેરી
પાશેરાની પૂણી એ, ને સમજે સવ્વા શેર
ઓધાજી મનડું વાળે વેર

કેવડિયાનો કાંટો હો તો કાઢું એને કળથી
ઝળઝળિયાના જળને જુદા કરશું કેમ નયનથી
મંથનથી મોતી ના નીકળે, મળે હળાહળ જેર
ઓધાજી મનડું વાળે વેર.

ડો.રજની પી. શાહ
સુબહકા આલમ ક્યા હોગા

રસિકલાલને ખાત્રી થઈ કે લાઈફની બાજી હવે હાથમાંથી સરકી રહી છે. એક છેલ્લો રડ્યોખડ્યો જે મિત્ર હતો તે પણ મરી ગયો. યસ, આ JT કમોતે મર્યો. એ આફ્રિકા ગયેલો. ત્યાં કોઈની પરવાનગી વગર કોઈના બગીચામાં જઈને મગરની ચામડી પર હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં બોલવા માંડ્યો, ‘આ જીવને બિચારાને કેવી બરછટ, કેવી રફ ચામડી આપી?...’ આ કુદરત પણ કેટલી કૂર છે!’ બસ. ત્યાર પછીની પાંચ સેંકડમાં એ મગરે ઝાપટ મારી અને JT ને ખાઈ ગયો. JTએ એને સ્ટેચ્યુ માનેલો. એ સાચો મગર હતો.

એટલે એ પોતાની જાતને કીપ વોચ કરતા હતા. એમને એવી દહેશત પેસી ગઈ છે કે આડીઅવળી કૂંચીઓની ખાનાબાજી રમતમાં મૃત્યુ એમને અચૂક પકડી પાડશે. કોઈ વાર વિચારે કે ત્યાં મરણની પેલે પાર શું હશે? બેકેટના કોઈ પાત્રની જેમ કોઈ વેરાન જગ્યાએ, ક્યાંક કોઈ ધ્વનિ વગરની જગ્યાએ પોતે જાણે ઊભા છે, એકલા હેલ્પલેસ. બસ સમય નપુંસક થઈને પસાર થાય છે. એક બ્હીક છે, કશુંક અશુભ થશે અને તે ચોક્કસ થશે. ‘જોઈએ શું થાય છે.’ એમ વિચારીને માત્ર ઊભા છે.

એમનો પહેલો પ્રોબલેમ છે આ પત્ની અનિલાબેનનો. જેને એક જમાનામાં એ પ્રેમથી ‘આના, મારી આના!’ કહેતા. એને બદલે હવે ઠાવકું ઠાવકું ‘અનિલાબેન’ સંબોધવું એ બહુ પેઈનફુલ છે. અનિલાબેન ફોરવર્ડ હતા. જ્યારે અન્ય સ્ત્રીઓ હજુ ઘુંઘટમાં કેદ હતી ત્યારે અનિલા રીવીલીંગ બ્લાઉઝ પહેરતી. એની ઉપર જ્યોર્જટની સેમી પારદર્શક સાડી પહેરતી. એ પાંચીમાં કુંકુ-હીના ઈત્યાદિ લગાવે ને એના ઉપર લાલ લીલા મીના ભરેલી સોનાની સેંચ નાંખે. સામે રસિક વળી બિહારી લિબ્બાસમાં કલાપીની કોઈ કવિતામાંથી સનમ ફનક શબ્દો ફેંકે. ‘અનિલા, તમે પાન ખાશો?’ કહીને પાનનું બીડું ધરે.

ઘેટસૂ ઈટ. એ સાથે જ બેકયાઈમાં ફૂવારાની સહજ સેરો ફૂટે. સેરો એટલી બારીક ને નજીક નજીક કે દૂરથી એ વોચલના પડદાની વણાટ જેવું ભાસે. ચળકતી સેરોના વોટર મોલેક્યુલ્સની પાછળ અંગડાઈ લેતી સ્ત્રીઓ સરોદ વગાડે. એક ખૂશામાં કોઈ ઉસ્તાદ ખરજના સૂર છેડે. અનિલા ટૂમક ટૂમક ચાલતી રસિકની સામે આવીને પાન લેવા હાથ લંબાવે ને એ પોતાની હથેળીમાં એક ચિતરેલું કમળ બતાવે. રસિકના રીદયમાં પાલ્પીટેશન થાય.

* * *

‘અનિલાબેન! આ ન્યૂયોર્કમાં આઈ મીસ એક વસ્તુ. હીંચકો.’

રસિકલાલને હજુ એવી ધખના ખરી કે હિંચકા પર અનિલાબેને સાથે બેસાડી એમને ગલીપચી કરે. વહી ગયેલી જિંદગીને રી-લીવ કરવાનો એક ઓરતો, અભરખો. થાય કે પોતે પોતાની કોણી ભરવીને અનિલાબેનને કમરથી

લોક કરી દે. પછી ડાબા હાથે એમના પેટ પર આસ્તેથી હાથ મૂકી અંદરના ગર્ભાશયને એક ટપલી મારે. પછી પગથી થપાટ મારીને હીંચકો ચગાવે. પણ એવાસ...

એલાસ! એ શક્ય જ નહતું. અનિલાબેનના શરીર પર જબરો મેદ વધ્યો હતો. એટલે તો રસિકલાલના માથે પાછી એમને પણ કીપવોચ કરવાની ડ્યુટી થઈ ગઈ હતી. કોર્ટ કચેરીના અડધિયા મેજ પર કામ કરતા લહિયા કારકુનની જેમ આજકાલ એ પત્નીના પર્સનલ સેક્રેટરી થઈ ગયા હતા. બેનના લોહીના રીપોર્ટ. પેપ ટેસ્ટનાં રીઝલ્ટ. ભૂતકાળના બધા મેમોગ્રાફ્સની ફાઈલો, કયા ડોક્ટરને કેટલા પૈસા ઈન્સ્યોરન્સ કંપનીએ આપ્યા. એનું કો-પેમેન્ટ – એ બધાના લિફાફાં ખોલી ખોલીને તારીખ વાર ફાઈલ કરવું – એ એમની જિંદગીનો એક મક્કસદ થઈ ગયો હતો. અનિલાબેનને એકે શબ્દ સમજાતો નહતો, બસ એમનો તો એક નિત્યનો નિયમ. સોફા જેવી લવસીટ પર પગ લંબાવીને બેસે અને પગ નીચે એક સાટીનનું કુશન મૂકે. કુશન મૂકીને હિન્દી ગાયનની સીડી મૂકે ને ગાયકની જોડે પોતે ગાય. ઘેટ વોજ હર વર્લ્ડ.

એક એવા જ પ્રસંગે એ ગાતાં'તાં 'જવાં હે મહોબ્બત...' ને એમણે સડનલી રડવાનું શરૂ કર્યું. ઓર્ડીનરી રડવામાં એકદમ ડૂસકાં શરૂ થયાં.

'શું થયું અનિલાબેન?' પાસે બેઠેલા રસિકલાલે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

'કાંઈ નહીં.'

'તમે રડો છો. ફર્સ્ટ આઈ થોટ તમને એલર્જીથી આઈઝ વોટરીંગ થાય છે... પણ તમે હવે ડૂસકાં ભરો છો... વોટ હેપન્ડ?'

થોડો પોઝ પડ્યો. પછી અનિલાબેન બોલ્યા, 'નૌશાદ ડાઈડ.'

* * *

નૌશાદ ડાઈડ એ સમાચારથી રસિકલાલનું હાર્ટ પણ નંદવાઈ ગયું કારણ એનાં ગીતો સાથે પોતાની લાઈફ પરોવી હતી. જાણે પોતે એક બાસ્ટીલ પર બેસી સામે પડેલા પિયાનો ઉપર બે હાથથી આંગળીઓ હવામાં ફેરવતા હોય તેમ સફેદ-કાળી પટ્ટીઓની કીઝ દબાવે ને સાથે રાગડો તાણે. એ ધૂન સાંભળતાં જ સૂજી ગયેલાં પોપચાંવાળા અનિલાબેન એમની બાજુમાં લપાઈને બેસી જાય. પત્ની પોતાના વશીકરણથી મુગ્ધ છે એ કમાલ સાથે રસિકલાલ સેંટર સ્ટેજ લે, અને પછી બોલે.

'અનિલાબેન! આ આંગળીઓની કમાલ જુઓ... આ મારાં ટેરવાંની અંદર કમ્પ્યુટર ચીપ્સ છે... ચીપ્સ!... સો સેન્સીટીવ!'

પછી મન મનાવે. જે ગણો તે આ જ પત્ની છે. વર્ષોની જીવનસંગિની. આ જ મંત્ર, આ જ પ્રાર્થના. પછી વ્હાલથી પોતાનો ગાલ અનિલાબેનના ગાલને ઘસે.

* * *

'રસિકલાલ, મારી મેમોગ્રાફીની એપોઈન્ટમેન્ટનો ટાઈમ થશે હવે. જરા ડાયરીમાં ચેક કરજો.' પછી એક લાંબો નિ:શબ્દ પોઝ પડ્યો.

'મેં કહ્યું તે સાંભળ્યું?'

'યસ અનિલાબેન યસ. મેં તમને બરાબર સાંભળ્યા.' એમ કહીને રસિકલાલે આંખો મીંચી. પછી હસ્યા.

'આઈ વોઝ થીર્ડીંગ... આ તમારી મેમોગ્રાફી વળી મશીનમાં કરવાની શી જરૂર?... આ મશીનોમાં કેટલી બધી ભૂલો થાય છે આજકાલ! આ બધું CNNમાં બતાવે છે.'

'તે તમારે કહેવું છે શું?' અનિલાબેનને બધું ખબર પડે, તોય પૂછે.

કોઈ મહાકવિ પોતાના ખંડકાવ્યની અંતિમ પંક્તિઓ ટાંકીને એનું તારણ સભાને સમજાવે તેમ એ બોલ્યા,

'રીમેમ્બર!' પછી અનિલાબેનની પાસે લપાયા. લવ સીટના સ્થળ સંકોચને કારણે કે પછી પત્નીના કમરના ઘેરાવાના

કારણે રસિકલાલની સાથળનો એક તૃતીયાંશ ભાગ પત્નીથી દબાયો. એ હાલતમાં એમણે પોતાનું વાક્ય પૂરું કર્યું.

‘તમારી મેમોગ્રાફી મારે આ હાથથી કરવી પડશે.’

એમ કહી, મસ્તીમાં એમણે પોતાના બન્ને હાથની દસે દસ આંગળીઓ છત તરફ ઊંચી કરીને સ્પેડ કરી. પછી એકેક કરીને દરેક આંગળી કોઈ બેલેરિના હોય તેમ નચાવીને કહે,

‘નો એપોઈન્ટમેન્ટ... નો ઈન્સ્યોરંસ ફોર્મ... યુ આર કવર્ડ!’

‘જાવ હવે. તમને આખો દિવસ બસ એ જ વિચારો આવે છે!’

‘અરે આ હાથ જો... જુઓ... મારું નિદાન? એકસો એક ટકા સાચું... જોયાં આ ટેરવાં?... અંદર શું છે? ઈલેક્ટ્રોનિક ચીપ્સ!’ પછી એક ખભાથી હડસેલો માર્યો, ‘હો જાય? હું?’

રાત્રે કોઈ ગલીના નાકે પેટ્રોમેક્ષના અજવાળે, ઘોડાગાડીમાં કોઈ સાલમ મૂસળી વેચતો ફેરિયો જેમ પ્રેક્ષકોને મંત્રમુગ્ધ કરે તેમ એ બોલ્યા.

‘અનિલાબેન, આ હાથ ઈશ્વરે મને તમારી મેમોગ્રાફી કરવા માટે જ લક્ષ્યા છે...કમ નીયર.’ પછી ‘નીયર’ની જોડે પ્રાસ મળે માટે આંખ મારીને બોલ્યા,

‘કમ નીયર, માય ડીયર. ચાલો તસુએ તસુનું મેર્પીંગ કરીએ.’

અનિલાબેન ભોળવાઈ ગયાં. એમણે માત્ર એક શરત મૂકી.

‘પણ ધીમેથી ભઈસા’બ!’

‘યસ. યસ. ધીમેથી સ્લો એન્ડ સ્ટેડી... આઈ પ્રોમીસ.’

પછી અનિલાબેને પતિના ખભે માથું ઢાળ્યું. રસિકલાલે યશ્મા કાઢીને વ્યવસ્થિત રીતે કોફીટેબલ પર મૂક્યા. અનિલાબેને લો વોલ્યુમમાં નૌશાદની ધૂનની કોઈ સીડી મુકી.

‘કહ્યું તે યાદ છે ને લાલા?... ધીમેથી.’

સજ્જ થયેલા રસિકલાલે આંખો મીંચી અનિલાબેનની મેમોગ્રાફી કરવાની શરૂઆત કરી. સ્તન પર તસુએ તસુનું મેર્પીંગ અને પછી હળવે હાથે રોલીંગ. એકાદ મિનિટ માંડ વીતી હશે, ને એ ચોંકી ગયા. એ છળી ઊઠવા. એમના ટેરવાં નીચે કશું અડક્યું! ઓ માય ગોડ!... ઓ માય ગોડ!!

અનિલાબેનની બ્રેસ્ટમાં ગાંઠ હતી, ખરબચડી, ઢેખારા જેવી. હવે પેલી ખાત્રી પાકી થઈ કે પનોતી એમના માથા પર ચકારાવે ચઢી. J.Tની કહાની એમની આંખો સામે ફલેશ થઈ. એમણે અનિલાબેન સામે જોયું. એ તો આંખો બંધ કરીને રતિ મૂડમાં હતા. ઓ ગોડ!

રસિકલાલે સડપ કરતો હાથ પત્નીના બ્લાઉઝમાંથી પાછો ખેંચી લીધો. અરેરે! આ બાઈની ચક્કી કાલથી શરૂ થશે! લોહીની તપાસ, સર્જરી, કીમોથેરાપી, કેશલોંચન!... રેડીએશન, બ્લડ કાઉન્ટ, ઈન્ફેક્શન તાવ... હાડગ્યામનું હાડપિંજર! એને શું શું થશે. નહીં થાય? અને એ નિર્દોષ જીવ પોતાની સામે પગ લાંબા કરીને નૌશાદનું ગાયન સાંભળે છે... અનિલાબેને આંખો ખોલી અને પૂછ્યું.

‘શું થયું રસિકલાલા? હાથ કેમ પાછો ખેંચી લીધો?’

‘જસ્ટ... ખાલી.’ અનિલાબેનના મ્હોં સામે જોયા વગર રસિકલાલ બોલ્યા.

‘બસ આજે થયું, ફક્ત ગાયનો જ સાંભળીએ... જુઓ શું વાગે છે... મસ્ત ગીત છે. જબ રાત હૈ એસી મતવાલી... પછી હર્મીંગ કરવા માંડ્યા જેના શબ્દો હતા, ફિર સુબહકા આલમ ક્યા હોગા...

અનિલાબેનને એ જવાબ બનાવટી લાગ્યો. માટે પતિને ખોટું ના લાગે તેમ હળવેથી બોલ્યા,

‘રસિકલાલા! આઈ થીંક... યુ આર સ્લોઈંગ ડાઉન...’

રસિકલાલ અંદરથી રડમસ હતા. ફક્ત એટલું જ બોલ્યા.

‘યુ આર રાઈટ... સા’લુ ઉમર થઈ મારી...’ પછી બેકેટના હીરોની જેમ નિ:શબ્દ બેસી રહ્યા.

આદિલ મન્સૂરી બે ગઝલ

૧

મૌન ધરી ને પોપચાં ઢાળી દરવાજે દરવેશ ઊભો છે
લઈને ફૂલભરેલી થાળી દરવાજે દરવેશ ઊભો છે
કામળી દેહ ઉપર વિંટાળી દરવાજે દરવેશ ઊભો છે
માથે રાત લઈ અજવાળી દરવાજે દરવેશ ઊભો છે
એકેક શ્વાસને ચાળી ગાળી દરવાજે દરવેશ ઊભો છે
ઉચ્છ્વાસોનો લય સંભાળી દરવાજે દરવેશ ઊભો છે
મઘમઘતા લોબાનની ધૂણી દૂર દૂર ખુશ્બૂ પ્રસરાવે
ઈચ્છાઓના કોલસા બાળી દરવાજે દરવેશ ઊભો છે
અંદરથી પણ જોઈ શકાતો આરપાર એ તો દેખાતો
ભીંતોની સીમા ઓગાળી દરવાજે દરવેશ ઊભો છે
કાન જરા સરવા કરશો તો તમને પણ સંભળાશે આદિલ
એક હાથની પાડે તાળી દરવાજે દરવેશ ઊભો છે

૨૩

૨

માણું નિરાંત બે ઘડી, તક આપતી નથી
આ જિંદગી જરાય મચક આપતી નથી
ઘેરી વળી છે કેવી હવા ચારેકોર જે
મુક્તિના શ્વાસ લેવાનો હક આપતી નથી
પ્રગટે છે રોજેરોજ આ કેવી સવાર જે
ચહેરા ઉપર કોઈના ચમક આપતી નથી
પડછાયા સાથ એકલા લડવાનું રાતદિન
પાછળથી કોઈ સેના કુમક આપતી નથી
જીવનની આ નિશાળના ધોરણનો પ્રશ્ન છે
જે પાકો યાદ છે તે સબક આપતી નથી
સઘળી દિશાઓ દૂરથી મંઝિલ બતાવતી
ત્યાં પહોંચવાની કોઈ સડક આપતી નથી
તડકામાં આખું માથું ભલે ધોળું થાય પણ
આ રાત એને સૂર્યપદક આપતી નથી
આદિલ મર્યા પછી ય અમર થઈ શકાય છે
આ દુનિયા એની સહેજે ઝલક આપતી નથી

દેશવિદેશ – સંમેલન વિશેષાંક સપ્ટેમ્બર, ૨૦૦૮

પ્રીતમ લખલાણી
બે કાવ્યો

ક્ષણ પહેલાં

બે પડછાયાને
એકમેકની
નજદીક આવતા જોઈ
મીણબત્તી
પીગળી ગઈ
પેલા પડછાયા
હવે બે નથી
પણ એક છે.
ને
ક્ષણ પહેલાં
મીણબત્તીને
ઝળહળતી જોઈ
નિસાસા નાંખતું
અંધારું
કેટલું ખુશ છે!

પ્રેમ

તારે આ ખાવાનું
આ પીવાનું
અહીં જવાનું
ત્યાં નહીં જવાનું
આ હુકમ તો
મીરા
જેને આપણે
પ્રેમ કરતા હોઈએ
તેને જ
કરી શકાય
કેમ ખરું ને ?
નહીંતર
મેં બાંધેલી
આ મર્યાદાની વાડ પર
તું
નાગરવેલની જેમ
આટલી સહજતાથી
કેવી રીતે
છવાઈ ગઈ હોત ?

રાહુલ શુક્લ રાણકદેવીના ગાલ પરનું લાખું

રેણુકાની ભોળી નિર્દોષ આંખો જાણે એનાં સૌંદર્ય પણ ગુલાલના તિલક જેવી હતી. એના આધુનિક કપડાં એના શરીર પર રંગોળી બનીને સજતાં હતાં. ૧૯૬૮ની એ સાલમાં જ્યારે કોઈ યુવાન ગુજરાતી સ્ત્રી બેંગોલી સાડી પહેરે તો એને ‘ફેશનવાળી’ કહેતા. તે જમાનામાં વેસ્ટર્ન સ્ટાઈલનાં સ્કર્ટ અને સ્લીવલેસ ટોપમાં રેણુકા કોઈ આધુનિક અપ્સરા જેવી લાગતી હતી, અને ઝાલાવાડનાં એ નાનાં શહેર વઢવાણમાં બે દિવસથી એ જાનીવાસેથી વાઘેશ્વરી ચોક ચાલીને જતી ત્યારે લોકોની ઉત્સુક આંખો એની સામે ટીકી ટીકીને જોયા કરતી.

મુંબઈથી જાન વઢવાણ આવી હતી. રેણુકાનાં માસીના દીકરાનાં લગ્ન હતાં. રેણુકાના પિતા વાડીલાલ શેઠને મુંબઈમાં ઝવેરાતનો બિઝનેસ હતો. ‘મારાથી નીકળી શકાય તેમ નથી, તારી બા હોત તો જરૂર એ જાત’, વાડીલાલ નરમ અવાજે રેણુકાને કહેતા હતા, ‘રમણકાકા જોડે તું જઈ આવે તો સારું.’

રેણુકા લગ્ન મહાલવા, અને પછી ચાર દિવસ વઢવાણ રોકાવા આવી હતી. પણ જાનીવાસમાં સાઠ વ્યક્તિ દીઠ એક બાથરૂમ હતું, અને ગાદલામાં સહેજ કોહવાટની વાસ આવતી હતી.

રમણકાકા રેણુકાની મૂંઝવણને પારખી ગયા. ‘એ કહે, મારા ખાસ મિત્ર વજુભાઈ બાજુનાં સુરેન્દ્રનગરમાં સરસ બંગલામાં રહે છે. વજુભાનો દીકરો સિદ્ધાર્થ પણ હમણાં ઘેર જ છે. કહેતી હોય તો થોડા દિવસ એમને ત્યાં રહેવા જતા રહીએ.’ કાકાએ હજુ વાક્ય પૂરું નહોતું કર્યું ને રેણુકા એનાં કપડાં એની બેગમાં ભરવા લાગી હતી.

રમણકાકા અને રેણુકાની કાર વજુભાઈના ઘરની બહાર ઊભી રહી, ત્યારે સિદ્ધાર્થ બહાર વરંડામાં ખાટે બેસીને હિંચકતો હતો અને મૂકેશનું ગીત ‘ઝૂમતી ચલી હવા, યાદ આ ગયા કોઈ’ જોરજોરથી ગાતો હતો.

‘આવો રમણકાકા,’ સિદ્ધાર્થે ખાટેથી ઊભા થઈને કહ્યું.

‘બેટા, આ વાડીકાકાની દીકરી રેણુકા છે. વઢવાણ જાનમાં આવ્યાં છીએ; પણ આ ફેશનેબલ છોકરીને વઢવાણ જાનીવાસમાં ફાવતું નથી, તો તમારા અતિથિ ચાર પાંચ દિવસ બનવું પડશે.’

‘રેણુકા બેટા, આ સિદ્ધાર્થે ખડગપુરથી આ વર્ષે જ ભણવાનું પતાવ્યું. મિકેનિકલ એન્જિનીયર છે.’

‘તો સારું.’ રેણુકાએ હસતાં અવાજે કહ્યું.

‘એટલે?’ સિદ્ધાર્થે પુછ્યું.

‘કેમ કે કારમાંથી ઊતરતા તમને ગીત ગાતા સાંભળ્યા હતા. એન્જિનીયરીંગમાં વધુ સફળ થશો.’ સિદ્ધાર્થે હસવા લાગ્યો. રેણુકાને પણ પોતાની આવી હિમ્મતવાળી મજાકથી નવાઈ લાગી હતી.

ચા પીને સિદ્ધાર્થે અને રેણુકા ખાટે બેઠાં હતાં. ‘આ તમારું વઢવાણ બહુ ઈન્ટરેસ્ટીંગ શહેર છે.’ રેણુકાએ કહ્યું.

‘હાસ્તો, અમારા વઢવાણે ઘણા બધા સાહિત્યકારો પેદા કર્યા છે. જેવા કે પ્રજારામ રાવળ...’

‘ઝાલાવાડી ધરતી, આવળ-બાવળ બોરડી’ રેણુકાએ સિદ્ધાર્થને અટકાવીને કહ્યું.

‘અરે વાહ, તમારા મુંબઈ સુધી આ કવિતાઓ પહોંચી જાય છે? મને તો એમ કે બ્રોડગેજ લાઈન આવે ત્યાંથી સાહિત્યની મુસાફરી અટકી જતી હશે.’

રમણકાકા બપોરની ઊંઘ ખેંચીને બહાર વરંડામાં આવ્યા, ‘ચાલો બેટા, ત્યાં વિધિ શરૂ થઈ જવામાં હશે.’

‘કાકા, હું ન આતું તો ન ચાલે?’ રેણુકાને સિદ્ધાર્થની કંપનીમાં અનેરો આનંદ આવતો હતો.

‘ભલે, તું ખાટે બેસીને હીંચક.’ ને કાકા વઢવાણ જવા નીકળ્યા.

‘તમારા એન્જિનીયર લોકોમાં સંવેદનશીલતા હોય કે નહીં?’ રેણુકાના અવાજમાં ટીખળ હતું.

‘ઓફકોર્સ નોટ, આ અમૃત ઘાયલ, ગની દહીંવાલા ને શૂન્ય પાલનપુરી – તે ક્રિકેટ પ્લેયર છે કે મોરારજીભાઈની કોંગ્રેસ – ‘ઓ’ પાર્ટીનાં કારોબારી સમિતિના સભ્યો છે – એની અમને એન્જિનીયરને કાંઈ ગતાગમ ન પડે!’

‘તને ગમે છે ગની દહીંવાલાની ગઝલ?’ રેણુકા એક દિવસમાં ‘તમે’ પરથી ‘તું’ પર આવી ગઈ હતી.

‘દિવસો જુદાઈના જાય છે, એ જશે જરૂર મિલન સુધી.’ સિદ્ધાર્થ બોલ્યો.

‘મને નથી લાગતું કે તું ખરેખર એન્જિનીયર હોય!’ રેણુકાના અવાજમાં અચંબો, આનંદ અને તોફાન. પછી એ કહે ‘મને મારી કોલેજમાં કોઈ એવા મિત્ર ન મળ્યાં જેનામાં જરા પણ ઊંડાણ હોય!’ સહેજ અટકીને કહ્યું, ‘પેલી ગઝલ આગળ ચલાવ, વચલી કડી બહુ હૃદયદ્રાવક છે.’

‘આગળ યાદ નથી, તું યાદ કરાવ.’ સિદ્ધાર્થે કહ્યું.

‘આહ, વચલી કડી હેયે છે પણ હોઠે નથી.’

સિદ્ધાર્થ અને રેણુકાની વાતો જ ખૂટતી નહોતી.

‘આપણે બન્ને ખરા સાવ એક બીજા જેવા છીએ.’

‘હા, અને મને હતું કે વઢવાણમાં મને કોઈ ઈન્ટરેસ્ટીંગ વ્યક્તિ નહિ મળે.’

રેણુકા લગ્નમાં તો સહેજ મોહું દેખાડીને પાછી આવતી રહેતી. પછી ખાટે બેસીને સિદ્ધાર્થ જોડે મોડી રાત સુધી વાતો કર્યા કરતી.

વઢવાણના લગ્ન પતી ગયા પછી રમણકાકાએ કહ્યું, ‘ચાલ રેણુકા, અહીં વઢવાણમાં તું કંટાળી ગઈ હશે, બે દિવસ અમદાવાદ જતા રહીએ, મારે થોડું બિઝનેસનું કામ પણ છે અને ત્યાંથી સીધા મુંબઈ જતા રહીશું.’

‘આ સિદ્ધાર્થે વચન આપ્યું છે કે આવતી કાલે માધાવાવ અને રાણકદેવીનાં મંદિરે મને લઈ જશે. કાકા, તમે એકલાં જ જઈ આવો અમદાવાદ. હું ત્રણ દિવસ પછી તમને સૌરાષ્ટ્ર મેઈલમાં સીધી અમદાવાદ સ્ટેશને મળીશ.’

‘પણ તારો બાપ કહેશે, મારી દીકરીને એકલી વઢવાણ મૂકીને અમદાવાદ જતો રહ્યો.’

‘ડેડીને હું સમજાવી દઈશ.’ રેણુકાએ કહ્યું. એ ડેડીની એક લાડકી દીકરી હતી, અને વાડીભાઈને મન રેણુકાનાં સુખથી વધુ કાંઈ નહોતું.

બીજે દિવસે સુરેન્દ્રનગરથી ટ્રામમાં બેસી બન્ને વઢવાણ ગયાં. ભોગાવો નદીના પુલ ઉપરથી ટ્રામમાં વઢવાણના સ્ટેશને પહોંચતી હતી ત્યારે સિદ્ધાર્થે કહ્યું ‘આ ભારત ટ્રામ-વે આખા ઈન્ડિયામાં એક માત્ર પ્રાઈવેટ રેલવે છે.’

‘તું વઢવાણમાં મોટો થયો તો હવે સ્થાયી પણ અહીં જ થવાનો?’

‘શું ખબર! મોટી મોટી કંપનીના ઈન્ટરવ્યૂ તો આપવાના શરૂ થઈ ગયા છે, પણ ડેડીની ઈચ્છા છે કે અહીં બેરીંગનું કારખાનું નાખી અહીં જ સ્થાયી થવું. એમાં વળી મેં જર્મની ભણવા એપ્લાય કરેલું, પાસપોર્ટ પણ કઢાવી લીધો. પણ થાય છે, બહુ ભણ્યા, હવે જિંદગી શરૂ કરવાનો સમય આવી ગયો છે.’ પછી સહેજ અટકીને સિદ્ધાર્થે પૂછ્યું: ‘તારા શું પ્લાન છે?’

‘મારા પ્લાન?’ રેણુકા એક સેકન્ડ સિદ્ધાર્થની સામે તાકી રહી. ‘ડેડીએ બિઝનેસ પાર્ટનરના દીકરાને મારા માટે

નજરમાં રાખ્યો છે. સંદીપ ‘ઓકે’ છે.’ પછી એક ઊંડો શ્વાસ લઈને કહે, ‘ઓકે હતો, ગયા અઠવાડિયા સુધી. પણ મારા પ્લાન્સ આ તારા વઢવાણમાં આવીને વેરવિખેર થઈ ગયા છે.’

ટ્રામના સ્ટેશનેથી નદી કિનારે ગઢની રાંગ હતી. ભોગાવાના કાંઠે ચાલતા સિદ્ધાર્થે કહ્યું: ‘રાણકદેવીનું મંદિર, કહેવાય છે કે બંધાયું ત્યાં તો નદીની અધવચ્ચે હતું, પણ નદી સુકાતી ગઈ, ને મંદિર પછી કાંઠે થઈ ગયું.’ ભોગાવો નદીમાં સાવ થોડું પાણી હતું. ચાલતાં બન્ને ગઢની એક ખડકી પાસે પહોંચ્યાં.

ગઢની અંદર, ગામમાં જતાં જ ડાબી બાજુએ રાણકદેવીના મંદિરનો દરવાજો હતો. મંદિર એક વિશાળ મેદાનમાં હતું, મેદાન ફરતો બીજો એક જાણે નાનો ગઢ હતો, એ મંદિરના ડેલાની નાની બારણીમાંથી સિદ્ધાર્થ અને રેણુકા અંદર ગયા. મંદિરના ચોગાનમાં એક સૂમસામ સ્તબ્ધતા હતી. ડાબી બાજુ, ઊંચાં પગથિયાં ચડીને જવું પડે તેવું રાણકદેવીનું મંદિર હતું. ઉપર જઈએ તો ગઢની પાછળનો સૂકી ભોગાવો દેખાતી હતી. સામે ઘેઘૂર વડલો હતો. બાજુમાં એકબીજા સાથે સંકળાયેલી કેટલીય સમાધિની દેરીઓ હતી, અને આ આવડા મોટા વિશાળ મંદિરમાં રેણુકા અને સિદ્ધાર્થ સિવાય કોઈ કરતાં કોઈ વ્યક્તિ નહોતી.

‘આ મંદિરનો પણ એક અજબ ઇતિહાસ છે.’ સિદ્ધાર્થે કહ્યું, ને પછી મંદિરનાં પહેલાં પગથિયે ચડતા રેણુકાને હાથ પકડીને ટેકો આપ્યો.

‘તારી વાત આગળ ચલાવ, સાંભળવી ખૂબ ગમે છે.’

‘નવ સો બેતાલીસની સાલમાં મૂળરાજ સોલંકી નામનો રાજા થઈ ગયો. એમના રાજ્યનું નામ હતું ગુજ્જર રાષ્ટ્ર, જેમાંથી અપભ્રંશ થઈને થયું ગુજરાત. ૧૦૮૪ની સાલમાં આ રાજ્યનો રાજા હતો સિદ્ધરાજ જયસિંહ. એને જૂનાગઢના રાખેંગારની રાણી રાણકદેવી બહુ ગમી ગઈ હતી. પણ રાણકદેવી રાખેંગારની પત્ની હતી, અને એને બે બાળકો હતાં.’

‘તમને આ બધું ખડગપુરની એન્જિનીયરીંગ કોલેજમાં શીખવાડતા?’ રેણુકાએ લહેકાથી પૂછ્યું.

સિદ્ધાર્થે રેણુકાનાં ચમકતા મોઢાને જોઈ રહ્યો. લીલા રંગનું સ્કર્ટ અને ઉપર એણે તસતસતું મોરપીંછ રંગનું બ્લાઉઝ પહેર્યું હતું. એના ખુલ્લા ટૂંકા વાળમાં રેશમની ચમક હતી. એના નાજુક હોઠમાં જૂઈનાં ફૂલની કુમાશ હતી. એનાં મોરપીંછ બ્લાઉઝની પછવાડે રેણુકાની અબોટ જુવાની જાણે થનગનતી હતી. સિદ્ધાર્થે કયા વાક્યે અટક્યો હતો તે ખુદ ભૂલી ગયો હતો.

‘બે બાળકો. પછી શું?’ રેણુકાનો મંજુલ ઘંટડી જેવો અવાજ.

‘સિદ્ધરાજે જૂનાગઢ પર આક્રમણ કર્યું. રાખેંગારને મારી નાખ્યો. રાણકદેવીનાં બે બાળકોની કતલ કરી, અને રાણકદેવીએ સિદ્ધરાજ સાથે જવા ના કહી તો ગિરફતાર કરીને વઢવાણ સુધી લાવ્યો.’

‘પછી?’ રેણુકાના અવાજમાં ચિંતા વધતી જતી હતી.

‘કહેવાય છે કે ત્યારે અર્ધા ભોગાવામાં બારેમાસ પાણી રહેતું. અત્યારે છે તેના કરતાં નદીનો બેવડો પટ હતો. વઢવાણ પહોંચ્યા ત્યારે રાણકદેવીએ કહ્યું કે, એને બળતી ચિંતા પર ચડીને સતી થવું છે. સિદ્ધરાજે વઢવાણનાં લોકોને હુકમ કર્યો કે ચિંતા પ્રગટાવવા કોઈએ રાણકદેવીને અગ્નિ ન આપવો.’

‘રેણુકા, કહેવાય છે કે આપણે ઊભા છીએ તે નદીનો અર્ધો પટ હતો. આ ગઢ દેખાય છે ત્યાંથી પાણી શરૂ થતું હતું. અહીં ચિંતા ખડકીને રાણકદેવીએ એની જાત હોમી દીધી.’

‘પણ વઢવાણનાં લોકોએ અગ્નિ ન આપ્યો તો કેવી રીતે ચિંતા સળગાવી?’

‘વેલ. અહીં યુ હેવ ટુ સસ્પેન્ડ ચોર ડીસબીલીફ. લોકવાયકા એવી છે કે સિદ્ધરાજે રાણકદેવીના કુમળાં બાળકોની હત્યા કરી, ને વઢવાણનાં લોકોએ પણ એક જાતનો વિશ્વાસઘાત કર્યો, તો આ અન્યાયની આગ રાણકદેવીના હૃદયમાં હતી, અને ચિંતા પર ચડી એણે જમણા પગના અંગૂઠામાંથી આગ કાઢી ને ચિંતા પ્રકટાવી. અને મરતાં મરતાં એણે શાપ આપ્યો, બીજાનાં વિશ્વાસઘાત અને પાપને કારણે એણે આ નિર્દોષ ભોગાવો નદીને સજા આપી કે આ નદીમાંનું

પાણી અર્ધું થઈ જશે, તો જો આજે પાણી કેટલું ઓછું છે? અને તેય વર્ષે બે મહિના માંડ રહે છે.”

રેણુકાની આંખમાં આંસુ સહેજ ભરાઈ ગયાં હતાં. પછી કહે ‘વઢવાણનાં લોકોએ અગ્નિ ન આપ્યો એમાં બિચારી નિર્દોષ નદીને સજા થઈ!’

સિદ્ધાર્થે ખિસ્સામાંથી રૂમાલ કાઢી રેણુકાની પાંપણની કિનારી લૂછી. રેણુકાએ સિદ્ધાર્થના ખભે માથું રાખીને કહ્યું: ‘સિદ્ધાર્થ, આ ચાર દિવસમાં જાણે હું તને જન્મોથી જાણતી હોઉં એવું લાગે છે.’

બાકીનાં પગથિયાં ચડી બન્ને મંદિરનાં ઉપરના ઓટલે પહોંચ્યા. મૂર્તિ હતી તે રૂમ પર જાળીવાળા બારણાને તાળું હતું. જાળીની અંદર જોયું તો એક મહાકાળીની મૂર્તિ હતી. બાજુમાં સહેજ નાની રાણકદેવીની મૂર્તિ હતી. મૂર્તિ જાણે પાળિયા જેવી હતી. મોઢાની કોઈ રેખા કે દેખાવ એમાં કંડારાયેલા નહોતા. માથાની નીચેનું શરીર લીલી ચૂંદડીથી ઢંકાયેલું હતું, અને મોઢાં પર સિંદૂર લગાડેલું હતું.

‘એ લીલી ચૂંદડી પહેરીને સતી થઈ હશે, હું ને!’ રેણુકાએ કહ્યું, પછી કહે, ‘એક મિનિટ, પેલી વચલી કડી યાદ આવી ગઈ.’

‘કઈ વચલી કડી?’

‘તારી ગની દહીંવાલાની ગઝલની -’ પછી રેણુકા ધીમા, લાગણીભીના અવાજે બોલી:

‘તમે રાજ-રાણીનાં ચીર સમ

અમે રંક નારની ચૂંદડી.

તમે તન પર રહો ઘડી બે ઘડી

અમે સાથ દઈએ કફન સુધી.’

ફરીથી સિદ્ધાર્થે એનો રૂમાલ ખિસ્સામાંથી કાઢ્યો, અને રેણુકાની પાંપણની કિનારી લૂછી.

મંદિરનાં પગથિયાં ઊતરતાં સિદ્ધાર્થે કહ્યું: ‘હવે તારે પાછા જ નથી જવાનું. રેણુકા, તને ગમે તે માટે હું ગમે તે કરીશ. વઢવાણને બદલી નાખીશ - આઈ પ્રોમિસ.’

પછી મંદિરની સામે દેરીઓની હારમાળા હતી તેનાં પગથિયાં ચડતાં સિદ્ધાર્થે કહ્યું: ‘મને ક્યારેક, ખૂબ ઈતેજારી થાય છે કે આ રાણકદેવી કેવી દેખાતી હશે? એનું કેવું મોઢું હશે, કેવી આંખો હશે, કેવું ફીગર હશે? પણ એ જૂના જમાનામાં કેમેરા તો હતા નહિ. આમ મારી ઈતેજારી ક્યારેય નહિ સંતોષાય.’

ચાલતાં ચાલતાં બન્ને છેલ્લી દેરીએ પહોંચ્યાં. બહાર જાળીવાળા બારણાંને તાળું નહોતું, સિદ્ધાર્થે સાંકળ ખોલી, અને બન્ને અંદર ગયાં. બહાર આટલો તાપ હતો, પણ એ દેરીની અંદર એક ખુશનુમા ઠંડક હતી. અંદર શિવલિંગ હતું અને બાજુમાં એક નાની ખાટલી હતી. ‘કદાચ વર્ષ બે વર્ષ અગાઉ અહીં પૂજારી સૂતો હશે,’ સિદ્ધાર્થે કહ્યું. પછી રેણુકા તરફ ફરી એનાં બન્ને હાથ રેણુકાના ગાલ પર રાખી સિદ્ધાર્થ કહે, ‘રેણુકા, તારા જેવું રૂપ મેં કોઈનુંય જોયું નથી.’

‘જૂઠ્ઠા કહીં કા!’ રેણુકાએ ખોટો છણકો કર્યો. પછી કહે, ‘પણ જો ને મારા આ ગાલ પર કેવું કદરૂપું લાખું છે?’ અને એણે એનાં જમણા ગાલે કાન તરફ નાનું લાખું હતું એના પર આંગળી ધરી.

સિદ્ધાર્થે ધીમેથી એના હોઠ રેણુકાના ગાલનાં લાખા પર રાખી દીધા, અને કહે, ‘આનાથી તો તારું રૂપ ઔર ભી નીખરે છે.’

રેણુકા પ્રેમભરી નજરે સિદ્ધાર્થ સામે તાકી રહી. પછી સહેજ હસી પડી: ‘કેમ હસે છે?’ સિદ્ધાર્થે પૂછ્યું.

એ કહે, ‘મારે આવું જ બીજું લાખું પણ છે અને એ તો નથી જ સારું લાગતું.’

‘ક્યાં છે?’

રેણુકા સહેજ નીચું જોઈ ગઈ. પછી કહે, ‘મારી જમણી બ્રેસ્ટ પર,’ પછી આંખમાં સહેજ તોફાન સાથે કહે, ‘તું જુએ તો કહે, અરે આ છોકરી તો કેટલી કદરૂપી છે!’

‘નજરે જોયા વગર હું કોઈ અભિપ્રાય ન આપું.’ સિદ્ધાર્થે આંખોમાં એક નશીલા આમંત્રણથી રેણુકાની સામે જોઈ કહ્યું.

રેણુકા પહેલા એક ઘડી વિચારમાં પડી ગઈ. અને એકાએક એનાં મોરપીંછ બ્લાઉઝનાં બટન ખોલવા લાગી. બહાર વડના પાનમાંથી પસાર થતો પવન સહેજ અવાજ કરતો હતો, દૂર કબૂતરનું ‘ધૂ...ધૂ’ આછું સંભળાતું હતું, રેણુકા એક ખમીરથી સિદ્ધાર્થ સામે તાકી રહી હતી. એણે હાથ પાછળ કરી એની બ્રેસિયરનું હૂક ખોલી નાખ્યું, મોરપીંછ બ્લાઉઝને ખસેડી અને બ્રા ઊંચી કરી. મંદિરની દેરીનાં એ આછા અંધારામાં સિદ્ધાર્થે આ રૂપની પરીની દૂધ જેવી સફેદ, મખમલ જેવી મુલાયમ ચામડીમાં મઢાયેલી બ્રેસ્ટને જોઈ રહ્યો.

રેણુકાની આંખમાં ભક્તિનો વિશ્વાસ હતો. એ દૃઢ અવાજે બોલી, ‘સિદ્ધાર્થ, આ જો તો, હું કેવી ગાંડી થઈ ગઈ છું, મારા જેવી શરમાળ વ્યક્તિ આમ કેવી રીતે તારી સામે ઊભી છે! પણ જો ને, તેં મારામાં કેવો એક વિશ્વાસ ઊભો કર્યો છે, કે મને બીજી કોઈ વાતની ચિંતા કે પરવા નથી.’

‘આ લાખું તો તારા રૂપ પર ચાર ચાંદ લગાવે છે.’ સિદ્ધાર્થે કહ્યું. પછી કહે, ‘તારા ગાલનાં લાખાને કીસ કરી હતી. હવે આ લાખાને ઓછું ન આવતું જોઈએ.’

રાણકદેવીના મંદિરનાં એ વિશાળ યોગાનમાં, સમાધિની દેરીઓમાંની છેલ્લી દેરીમાં, શિવલિંગની સામે, બે મન અને બે શરીર એકમેક થઈ ગયાં.

* * *

મંદિરની બહાર નીકળતાં સિદ્ધાર્થે પૂછ્યું હતું, ‘આપણે આપણું ઘર વઢવાણમાં બાંધશું કે સુરેન્દ્રનગરમાં?’

‘મારે તારા કારણે આ વઢવાણ ગામ ગમાડવું પડશે.’ રેણુકાએ બનાવટી ફરિયાદી અવાજે કહ્યું.

‘રેણુકા, આપણે ધરતી પર સ્વર્ગ ઊભું કરીશું. શનિ-રવિમાં મિત્રોને બોલાવી ઘેર ગઝલો વાંચવાનો કાર્યક્રમ રાખીશું.’

‘અને?’

‘અને, મારી પ્રપોઝલ બે બાળકોની છે. અંકુર અને અવની.’

‘પણ મને તો ‘નીરજ’ નામ ગમે છે.’

‘નીરજ ઈટ ઈઝ,’ સિદ્ધાર્થે કહ્યું.

બીજા દિવસે સાંજના સૌરાષ્ટ્ર મેઈલમાં રેણુકાએ જવાનું હતું. અમદાવાદથી રમણકાકા જોડાઈ જવાના હતા. ‘રેણુકા, તું ક્યારે તારા ડેડીને આપણી વાત કહીશ?’ સિદ્ધાર્થે પૂછ્યું.

‘જો, ડેડીને આવતા અઠવાડિયે સિંગાપુર જવાનું છે. ત્રણ અઠવાડિયાં માટે. હું પણ સાથે જવાની છું. પાછા આવીને વાત કરીશ. એમને જરા આઘાત લાગશે. પણ મારા સુખને ખાતર ડેડી બધું કબૂલ કરી લેશે.’

સવારે બાકી રહી ગયેલ માધાવાવ જોવા બન્ને પછીથી ઘેરથી નીકળી ગયાં. પણ વઢવાણ પહોંચ્યા તો સિદ્ધાર્થે કહે, ‘હું તો કહું છું માધાવાવ કેન્સલ કરીને ચાલ ફરીથી રાણકદેવીના મંદિરે જઈએ. ફરી એ નીરવ યોગાન, એ શિવલિંગવાળી છેલ્લી દેરી.’ ફરી બન્નેનાં શરીર એકબીજામાં સમાઈ ગયાં. સાંજે સ્ટેશન પર સૌરાષ્ટ્ર મેઈલમાં રેણુકાને બેસાડીને સિદ્ધાર્થે કહ્યું ‘તો મહિના સુધી તું મને પત્ર પણ નહિ લખી શકે?’

‘મહિનો તો આમ જતો રહેશે’ રેણુકાએ ચપટી વગાડીને કહ્યું હતું.

* * *

ચાર દિવસ પછી સિદ્ધાર્થના કુવાનો અમદાવાદથી તાર આવ્યો, મમ્મી, પપ્પા અને સિદ્ધાર્થને તાત્કાલિક અમદાવાદ બોલાવ્યાં હતાં.

શારદા સોસાયટીમાં કુવાના બાજુના બંગલામાં રહેતા, અમદાવાદના નામી એડવોકેટની દીકરી શિલ્પા અમેરિકાથી બે અઠવાડિયાં માટે ભારત આવી હતી. પંદરમા વર્ષે એસ.એસ.સી પાસ કરી પછી છ વર્ષમાં ડોક્ટર થઈને અમેરિકા ગઈ હતી. માત્ર બે વર્ષમાં બફેલો શહેરમાં મોટું પાંચ બેડરૂમનું મકાન ખરીદી લીધું હતું. સરસ મજાની કાર હતી.

ઘરમાં રૂમે રૂમે ટેલિફોન, અને હજુ ભારત સુધી નહોતી પહોંચી એવી ટી.વી.ની સવલત. શિલ્પા માત્ર બે અઠવાડિયાં માટે જ આવી હતી. માતા-પિતાનો આગ્રહ હતો કે લગ્ન કરીને જ જાય. ૧૯૬૮ના એ જમાનામાં અમેરિકા જવાનો વિજા ઊભા ઊભા મળી જતો હતો.

અમદાવાદ પહોંચ્યા પછી સિદ્ધાર્થને આ બધી વાતની ખબર પડી તો એણે કહ્યું, ‘મને આ વાતમાં કોઈ રસ જ નથી.’

હુવા કહે, ‘રસ ન હોય તો ના પાડજે. જગદીશભાઈ ખ્યાતનામ વકીલ છે. એમણે સામેથી તારા માટે પૂછ્યું. તું શિલ્પાને જોવાની પણ ના પાડે તો એમને અપમાન લાગે, ને મારો સંબંધ બગડે. દશ મિનિટ શિલ્પા જોડે ગાળવામાં તારું શું જાય છે?’

* * *

હોંશિયાર એન્જિનીયરને અમેરિકામાં કેટલા સારા સ્કોપ! અને વઢવાણમાં પાણીની તંગી, મચ્છરનો ત્રાસ. બફેલોથી તો ચાલીસ મિનિટમાં નાયગ્રા ફોલ્સ પાસે પહોંચી જવાય. પાંચ વર્ષમાં અમેરિકાની સિટીઝનશીપ. જિંદગી ક્યાંથી ક્યાં પહોંચી જઈ શકે!

શિલ્પા જોડે દશ મિનિટની મુલાકાત અઢી કલાક ચાલી.

‘હું વિચારીને જ જવાબ દઈ શકું.’ સિદ્ધાર્થે કહ્યું.

‘વિચારવાનો ટાઈમ જ ક્યાં છે, ગાંડાભાઈ!’ હુવાએ કહ્યું: ‘તું આજે હા પાડે તો પરમ દિવસનું મૂરત છે. પછી બીજા દિવસે મુંબઈ જઈને વિજા લેવાનો, અને મંગળવારની ફ્લાઈટમાં તો ન્યૂયોર્ક જવાનું.’

શારદા સોસાયટી અને શારદાનગર વચ્ચેનાં ખાલી મેદાનમાં બીજા દિવસે માંડવો નંખાવવાનો શરૂ થયો. તાત્કાલિક સગાંવહાલાંને બોલાવ્યાં. ડિસેમ્બરની સોળમી તારીખ, ૧૯૬૮ના દિવસે લગ્ન કરીને ડિસેમ્બરની એકવીસમી તારીખે પાન-એમના પ્લેઈનમાં બેસીને સિદ્ધાર્થ અમેરિકામાં શિલ્પા જોડે એક નવી દુનિયા વસાવવા ચાલ્યો ગયો.

* * *

રમણકાકાનું પછીના જ મહિને હૃદયરોગના હુમલાથી અવસાન થયું. સિદ્ધાર્થને કે એના કુટુંબને રેણુકા સાથેના સંપર્કનું એકમાત્ર સાધન આમ સગવડતાથી તૂટી ગયું.

સિદ્ધાર્થને ક્યારેક થતું કે એણે રેણુકાને ખબર આપ્યાં હોત તો સારું હતું. ‘પણ એ તો સિંગાપુર હતી. વળી આમ જુઓ તો અમારી છ દિવસની ઓળખાણ. હું મારી જિંદગીમાં પરોવાઈ ગયો છું તેમ એ એની જિંદગીમાં પરોવાઈ ગઈ હશે.’

* * *

અમેરિકામાં પાંત્રીસ વર્ષ કેવા પવન વેગે ઊડી ગયાં! સિદ્ધાર્થે શરૂનાં વર્ષોમાં એન્જિનીયરની નોકરી કરી. શિલ્પાની મોટી આવક સ્ટોક માર્કેટમાં ઈનવેસ્ટ થતી હતી. રીઅલ-એસ્ટેટમાં રોકાણ વધતું જતું હતું. પછી શિલ્પા કહે: ‘તું નોકરી છોડીને આપણા પૈસાનો વહીવટ કરે તો સારું.’ ગની દહીંવાલાની ગઝલો ભૂલાતી જતી હતી. એમનાં બન્ને બાળકો મોટાં થઈ ગયાં હતાં. મોટા દીકરા રાજને ત્યાં એક બાબો હતો – નીલ. નીલના વાળ ઉતરાવવા બહુચરાજી લઈ જવાનો હતો. શિલ્પા નીકળી શકે તેમ નહોતી. રાજ કે એની પત્ની નીકળી શકે તેમ નહોતા. સિદ્ધાર્થને ફૂલટાઈમ નોકરી હતી નહિ અને આમ નીલને ભારત લાવવાની જવાબદારી સિદ્ધાર્થ માથે આવી હતી.

* * *

બહુચરાજીમાં નીલના વાળ ઉતરાવી લીધા. પછી એક દિવસ પોતાનાં ગ્રાન્ડ-સનને વઢવાણ સિદ્ધાર્થ લઈ ગયો.

ભોગાવો નદીના પુલ પર દોડતી ભારત ટ્રાન્સે વર્ષોથી બંધ થઈ ગઈ હતી. ભોગાવો નદી સાવ જ સુકાઈ ગઈ હતી. પહેલાં રેતી હતી ત્યાં ઘાસ ઊગી ગયું હતું. એક બાજુ ગંદા પાણીનાં ખાબોચિયાં હતાં. નદીનું તો જાણે નામ-નિશાન જતું રહ્યું હતું.

રાણકદેવીનાં મંદિરની બહાર હજુ એ જ મોટો ડેલો હતો. મંદિરના યોગાનમાં હજુય એ જ સૂનકાર, નિસ્તબ્ધતા હતી. નીલને સામે વડ પાસે રમવા જવું હતું. સિદ્ધાર્થે એમના ડ્રાઈવરને કહ્યું: ‘તમે નીલને ત્યાં રમવા લઈ જાવ. હું જલદી દર્શન કરીને આવું છું.’

સિદ્ધાર્થ ગઢની રાંગના મંદિરનાં ઊંચાં પગથિયાં ચડતો હતો ત્યાં ઉપરથી કોઈ લીલી સાડી પહેરેલી જાજરમાન સ્ત્રી પગથિયાં નીચે ઊતરતી હતી. જેમ એ સ્ત્રી નજીક આવતી ગઈ તેમ સિદ્ધાર્થે જોયું કે કોઈ પચાસ કે સાંઈઠ વર્ષની સ્ત્રી હતી, પણ આંખોમાં કેવું તેજ હતું! સિદ્ધાર્થ વચ્ચેના પગથિયે ઊભો રહી ગયો. પેલી લીલી સાડીવાળી સ્ત્રી પણ ખચકાઈને ઊભી રહી અને સિદ્ધાર્થ સામે તાકી રહી. એનું શરીર સપ્રમાણ હતું, વાળની વચલી થોડીક લટો સાવ સફેદ થઈ ગઈ હતી અને એના જમણા ગાલે, કાન પાસે લાખું હતું.

‘રેણુકા?’ સિદ્ધાર્થના અવાજમાં આઘાત અને અચંબો.

‘સિદ્ધાર્થ...!’ રેણુકાએ જાણે એક લાંબા નિ:સાસા સાથે કહ્યું.

‘તું અહીં ક્યાંથી?’

‘અને તું અહીં ક્યાંથી?’ રેણુકાને સામે પૂછ્યું.

‘જો ને પેલા વડ પાસે રમે છે તે મારો ગ્રાન્ડ સન છે. એના વાળ ઉતરાવવા આવવાનું હતું. શિલ્પાને રજા મળે તેમ નહોતું. મારો સન રાજ અને એની વાઈફ આર એક્ષપેક્ટીંગ એ સેકન્ડ ચાઈલ્ડ. તો મારા મો નીલને ભારત લાવવાની જવાબદારી આવી.’ પછી સિદ્ધાર્થ કહે ‘સો ટેલ મી એબાઉટ યોરસેલ્ફ.’

‘નર્થીંગ ટુ ટેલ.’ રેણુકાનો મક્કમ અવાજ અને પછી એણે સહેજ માથું ધુણાવ્યા કર્યું.

‘કમ ઓન રેણુકા, તું ક્યાં સેટલ થઈ છે?’

રેણુકા થોડી વાર સિદ્ધાર્થના ચહેરા સામે તાકી રહી. પછી કહે ‘યુ ડોન્ટ નો એની થીંગ, ડુ યુ?’

‘નો. આઈ એમ સોરી કે હું ત્યારે તારો સંપર્ક કર્યા વગર ભારત છોડીને ચાલી ગયો.’

‘ઘેટ ઈઝ ઓલ યુ આર સોરી ફોર?’

‘પણ તું કાંઈ કહે તો મને ખબર પડે ને?’ સિદ્ધાર્થે રેણુકાનો હાથ પકડવા ગયો.

‘પ્લીઝ ડોન્ટ ટય મી, એવર!’ રેણુકા એટલું બોલી ઊંધી ફરી, અને સડસડાટ મંદિરનાં પગથિયાં ચડીને ઉપરનાં ઓટલે પહોંચી ગઈ.

સિદ્ધાર્થે એની પાછળ ગયો. ‘રેણુકા, ટેલ મી એબાઉટ યોરસેલ્ફ. તારે શું છે ફેમિલીમાં?’

રેણુકાનાં મોઢા પર તુચ્છકારવાળું સ્મિત. પછી એ કહે, ‘તને ખબર છે, તું અમેરિકા જતો રહ્યો ત્યારે હું પ્રેગનન્ટ હતી!’

‘ઓહ માય ગોડ!’

‘હા, મારા ડેડી સાથે આપણી વાત કરી. હું વઢવાણ આવી. તારા લગ્નના સમાચાર સાંભળીને હેબતાઈ ગઈ. અને ત્યારે જ મને ખબર પડી કે હું પ્રેગનન્ટ છું. અહીંની સરકારી હોસ્પિટલના ડોક્ટર દેસાઈ પાસે ગઈ અને આજીજી કરી કે મને એબોર્શન કરવામાં મદદ કરે. એણે ના પાડી. કોઈ બીજા ડોક્ટર ઉપાધ્યાયનાં કમ્પાઉન્ડરની મદદ માગી. એમણે પણ ના કહી. એક નર્સ કહે ક્વિનાઈનની વીસ ગોળી લેશો તો મીસકેરેજ થઈ જશે. દવાવાળાએ ડોક્ટરની ચિઢી વગર ક્વિનાઈનની ગોળી આપવા ના કહી. તારા વઢવાણના કોઈ લોકોએ મને મદદ ન કરી. બાજુનાં લીંબડી ગામના ડોક્ટરે ક્વિનાઈનની ગોળીની મોટી બાટલી આપી. મારા હૃદયમાં ધ્રાસ્કો હતો. મેં વીસને બદલે પચાસ ગોળીઓ લઈ લીધી. મીસકેરેજ તો થઈ ગયું, પણ પછી છ મહિના સુધી બ્લીડીંગ બંધ ન થયું. ત્રણ મહિના મુંબઈની હોસ્પિટલમાં રહી. યુટરસ કાયમ માટે ડેમેજ થઈ ગયું.’

સિદ્ધાર્થે સૂનમૂન આંખે રેણુકા તરફ જોઈ રહ્યો.

રેણુકાએ સિદ્ધાર્થની છાતી તરફ આંગળી દેખાડીને કહ્યું: ‘સિદ્ધાર્થ, મારા એ કુમળા બાળકનો હત્યારો તું છે. આજની

તારીખે, પાંત્રીસ વર્ષ પહેલાં મેં પચાસ ગોળીઓ ખાઈ લીધી હતી. મારા આત્માની એ દિવસે આ ભોગાવોના કિનારે રાખ થઈ ગઈ. માત્ર શરીર બચ્યું છે અને દર વર્ષે આ તારીખે હું વઢવાણ આવું છું, લીલી ચૂંદડી પહેરીને આ મંદિરે આવું છું, અને મારા અકાળે મૃત્યુ પામેલા બાળકની શાંતિ માટે રાણકદેવીને પ્રાર્થના કરું છું.’

‘આઈ એમ સો વેરી સોરી,’ સિદ્ધાર્થના અવાજમાં ગુનેગારની લાચારી. ‘વ્હોટ કેન આઈ ડુ ટુ મેઈક ઈટ બેટર?’

‘જસ્ટ નેવર એપીયર અગેઈન ઈન માય લાઈફ.’ અને રેણુકા મંદિરનાં પગથિયાં ઊતરવા લાગી. પછી એક પગથિયું ઊતરીને સિદ્ધાર્થ તરફ ફરી. ‘સિદ્ધાર્થ, તું ત્યારે કહેતો હતો કે તને બહુ ઈતેજારી હતી કે રાણકદેવી કેવી લાગતી હશે. તો લે ધારી ધારીને મને જોઈ લે. રાણકદેવીને જમણા ગાલે લાખું હતું, એની જમણી બ્રેસ્ટ પર લાખું હતું અને તમે વઢવાણના લોકો જન્મોજન્મથી રાણકદેવીનો વિશ્વાસઘાત કરો છો.’

અને ફરી એક પગથિયું ઉપર ચડી સિદ્ધાર્થની સામે જઈને રેણુકાએ કહ્યું: ‘જો જરા ગઢની રાગની બહાર નજર કર. ભોગાવોમાં જે થોડુંઘણું પાણી પાંત્રીસ વર્ષ પહેલાં હતું તે સાવ સુકાઈ ગયું. તારા પાપ અને તારા વિશ્વાસઘાતની સજા બિચારી આ નિર્દોષ નદીએ ફરી ભોગવવી પડી.’

અને ધીમા દૃઢ પગલે રેણુકા મંદિરનાં પગથિયાં ઊતરી, ડેલી ખોલીને બહાર ચાલી ગઈ.

ભરત દેસાઈ 'સ્પંદન'

બે ગઝલ

૧

સમયનો એ તકાજો છે
ચૂક્યો તો એ ઘવાયો છે

હતો શું ને હશે જે પણ
ઉપર એના હિસાબો છે

સઘસ્નાતા તને જોઉં
દિવસ આખો મજાનો છે

ગઝલ એમ જ નથી લખતો
બધો દિલનો બળાપો છે

સફળ ના થૈ શક્યો 'સ્પંદન'
લકીરોનો ઈજારો છે

૨

કોઈ ચર્ચાનો હવે મતલબ નથી
વાતમાં ભીનાશનો પગરવ નથી.

મજબૂરી 'મટલ્મા' બનાવી ગૈ મને
આમ તો સંજોગ છે અવસર નથી

સાંભળીને જો તને કેં થાય ના
માનજે અસ્તિત્વમાં ધડકન નથી

અર્થ એનો જો તરત સમજાય ના
એ ગઝલના શેરમાં બરકત નથી

ક્યાં સુધી 'સ્પંદન' સહન કરતો રહે
એમ ના સમજો મને ધરપત નથી

‘રસિક’ મેઘાણી

બે ગઝલ

૧

ચહેરો તારો મનહર મનહર, છે અતિ મનહર, જત લખવું કે
ચર્ચા એની ચૌટે ચૌટે, સાત સમંદર, જત લખવું કે

પર્વત પર્વત, કંદરા કંદરા, ચાલવું થાકવું ડગલે પગલે
સાંકડી કેડી, લાંબો પંથક, વિઘ્નો નિરંતર, જત લખવું કે

એક વિપળમાં લાખ યુગોનું પહેલું મિલન શું યાદ છે વાલમ?
શબ્દ નિરંતર હોઠ ફફડતા, જડવત અંતર, જત લખવું કે

તારા વિનાની દુનિયા જાણે સૂની સડકે આકુળ વ્યાકુળ
ચૈતર તડકે ગરજી ગરજી વરસે ભાદર, જત લખવું કે

આપણું વાલમ! ધ્યારું જીવન, વિત્યું એમ જ ઢાંકી ઢૂંબી
શીતળ શીતળ લાંબી રાતો, ટૂંકી ચાદર, જત લખવું કે

દેશી બની પરદેશમાં રહેવું, એમાં ક્યાં છે વેરના જેવું
જેવો હું છું એવો તું છે, એક જ કલ્પર, જત લખવું કે

તારો મારો પ્રેમ અમર પણ, બદલાઈ ગયો તુજ ફોન પુરાણો
તારી સાથે વાત કરું ક્યાં, ક્યાં છે નંબર જત લખવું કે

૨

છે આસપાસના લોકો બધા સરસ ને હું
છતાં કાં એકલો તડકે મળ્યો દિવસને હું

ઉજાસ જોઈને ચાલ્યો બધાની સાથે પણ
હવે છે એકલી સૂની સડક, તમસને હું

મેં એ નગરથી મુહબ્બતની આશ રાખી છે
તમામ લોક અજાણ્યા અરસપરસને હું

સમસ્ત જિંદગી વીતી છે એમ રસ્તામાં
અસીમ રણમાં વરસતી'તી લૂ, તરસને હું

બધું જ ખોઉં છતાં કેમ એને ખોઈ શકું
મતામાં તારી મળી પ્રેમની જણસને હું

મેં તારા સંગમાં હસતા રહી ગુજાર્યા છે
હજી એ યાદ કરું છું ગયા દિવસને હું

ઉઠાવી સંગ બધા દ્વેષ સાથે ઊભા હતા
જલાવી પ્રેમના દીપક 'રસિક' વિવશને હું

હરનિશ જાની શેતરંજ

સામાન્ય રીતે મારા પાડોશી હિમાંશુની ઓળખાણ તમને કરાવી હોત તો હું અચૂક બોલ્યો હોત કે ‘મળો હિમાંશુ મહેતાને. હિમાંશુ ન્યૂયોર્ક સીટીમાં એન્વાયરોમેન્ટલ એન્જિનીયર છે. હમણાં તાજાં ઈન્ડિયાથી આવ્યા છે. અને જ્યોતિષમાં વિશ્વાસ નથી. અને જોષીઓને ધિક્કારે છે.’ હિમાંશુ અને સુમેધા અમારા પાડોશી હતાં. બન્ને ખૂબ યંગ હતા. પરણે પાંચેક વરસ થયાં હશે. અમેરિકામાં આવે બે વરસ થયાં હતાં. એટલે તાજા જ અમેરિકાવાસી ગણાય. અમે છેલ્લાં બાર વરસથી ન્યૂયોર્કમાં હાઈરાઈઝ ‘ન્યૂયોર્ક ગાર્ડન્સ’માં રહેતા હતા. ન્યૂયોર્ક શહેરમાં બિલ્ડીંગને ગાર્ડન્સના નામ આપી ગાર્ડનની ખોટ પૂરી કરાય છે. બાકી રહ્યું હોય તેમ રેસ્ટોરાંને ‘રેઈન ફોરેસ્ટ’, ‘ગ્રીન ફોરેસ્ટ’ જેવાં નામ આપે છે. એટલે આ ન્યૂયોર્ક નામના કોંકીટના જંગલમાં વૃક્ષની છાંયમાં ભોજનનો સંતોષ થાય. હિમાંશુ અને સુમેધાનું એપાર્ટમેન્ટ અમારા એપાર્ટમેન્ટની બાજુમાં જ કાટખૂણે હતું. એટલે અમારાં બારણાં પણ નજીકમાં પડતાં. એ બન્ને અમારા પર ખૂબ પ્રેમ રાખતાં. એ બન્નેએ અમને દેશની યાદ અપાવી દીધી હતી. શરૂઆતમાં અમે એવો આગ્રહ રાખતા કે અમને ફોન કરીને મળવા આવે. પરંતુ મારી પત્ની અને સુમેધાની મિત્રતાએ બધી ઔપચારિકતાને તિલાંજલિ આપી દીધી હતી. હવે તો પરિસ્થિતિ એવી છે કે શનિ રવિ સાથે જમીએ છીએ. અને અમારે ઘેર જો મહેમાન આવે તો. તેમાં તેઓ પણ જોડાઈ જાય છે. અમે અમેરિકાના પાડોશી મટીને હવે દેશના પાડોશી બની ગયા છીએ. એ લોકો ઘણીબધી વાતોમાં અમારી સલાહ પણ લેતાં.

૩૦ માળના અમારા બિલ્ડીંગમાં, અમે ૧૪મા માળે રહેતા હતા. અમારા બિલ્ડીંગમાં ૧૩મો માળ નહોતો. ૧૨ પછી સીધો ૧૪ આવી જતો હતો. આમ કરવાનું કારણ એટલું જ કે ૧૩ના આંકડાને અપશુકન માનનારાઓના જીવને શાંતિ થાય. હિમાંશુને જ્યોતિષમાં જરાય વિશ્વાસ નહોતો. ત્યારે બીજી બાજુ સુમેધાનું જીવન જ્યોતિષશાસ્ત્ર પર નિર્ભર હતું. મહુરત જોયા સિવાય તો તે એલિવેટરમાં પણ નહોતી બેસતી. ઘરમાંથી બહાર નીકળતાં એ સૌ પ્રથમ જમણો પગ જ બહાર મૂકતી. હિમાંશુ તેના આ બધા વ્હેમોમાં ન માનતો. નાનાંમોટાં દરેક કામ માટે સુમેધા હરિહર પુસ્તકાલયની દેશમાંથી લાવેલી જ્યોતિષની ચોપડીમાં પહેલું જોતી કે ખરાબ મહુરત તો નથી ને! અને જેટલી વાર તે તેમ કરતી તેટલી વાર હિમાંશુ અકળાઈને બૂમ પાડતો. એક વાત ચોક્કસ છે. ભગવાન પાસે જરૂર કોઈ ફોર્મ્યુલા હશે. જ્યારે લગ્નની જોડીઓ બનાવતો હશે ત્યારે તે ફોર્મ્યુલાનો ઉપયોગ કરી, જુદા જુદા સ્વભાવવાળા સ્ત્રીપુરુષને સાથે ગોઠવી અને પતિપત્નીની જોડ બનાવતો હશે. બન્નેનો કોઈ પણ ગુણ એક સરખો ન હોય એની કાળજી રાખતો હશે. હિમાંશુ અને સુમેધામાં પણ આવું જ કાંઈક હતું. આ જ્યોતિષશાસ્ત્ર એ બન્નેની વચ્ચે અટવાતું હતું. હું અને મારી પત્ની અલકા જ્યોતિષશાસ્ત્ર પાછળ દોડીએ એવા નબળા મનના નહોતા. અથવા તો સત્યનારાયણ ભગવાનના પ્રસાદનો અનાદર કરીએ એવા અવિવેકી નહોતા. ઘણી વખતે આપણને લાગે કે હિંદુ ધર્મ ધાકધમકીના સિદ્ધાંતો પર જ રચાયો છે. ભગવાનને પ્રસન્ન રાખવા હોય તો આમ કરવું પડે. જો આમ નહીં કરો તો ભગવાન કોધે ભરાશે. અને તમે પાયમાલ થઈ જશો. કોધે ભરાય તેને કરુણાનો અવતાર કેમ કહેવાય? એ ભગવાન છે કાંઈ હેડમાસ્તર

થોડા છે? સત્યનારાયણ ભગવાનનો પ્રસાદ ન ખાવ તો મર્યા સમજો. ઘણી વખતે આપણને લાગે કે આ તો ગોડ છે કે ગોડફાધર? ભગવાનની વાત છોડીએ પરંતુ પત્નીને હું કદી કોધે ભરાવા ન દેતો. અને એવું જ કાંઈક હિમાંશુના વર્તનમાં હતું. પરણે પાંચેક વરસ જ થયાં હતાં એટલે હજુ પોતે પુરુષ છે એ વાત ભૂલાઈ નહોતી. અને હજુ આદર્શ પતિના ગુણો આવ્યા નહોતા. બીજાં બેત્રણ વરસમાં એની સાથેની સ્ત્રી એને પતિ બનાવી દેશે. કદાચ હિમાંશુ પણ જ્યોતિષમાં માનતો થઈ જાય. સુમેધામાં પુરુષને વશમાં કેવી રીતે લેવો એ જન્મજાત સંસ્કાર હતા. સુમેધાની ધાર્મિક લાગણીઓને કારણે ઘણી વખતે તેમને મતભેદ થતા. તે જ્યોતિષના કારણે જ હિમાંશુ સાથે ઝઘડો કરતી. એમના દરેક ઝઘડામાં સુમેધાની દરેક વાતમાં, અંધશ્રદ્ધાનું કારણ રહેતું.

સુમેધા ઈન્ડિયા ગઈ હતી ત્યારની આ વાત છે. હિમાંશુ એકલો હતો. તેમ છતાં દેખાતો નહોતો. બહારનો બહાર રહેતો હોય એમ લાગતું. વર્ક પરથી સીધો ટેનિસ રમવા જતો. આમેય ઘેર કોઈ હતું નહીં. એટલે સુમેધાની ગેરહાજરીનો લાભ લેવા લાગ્યો. શનિ રવિની રજામાં પણ સવારથી નીકળી જતો. અમને લાગતું કે હિમાંશુ એકલો છે એટલે બ્રોડવે શો અને ફિલ્મો જોવામાં સમય ગાળે છે. અમારે ત્યાં પણ આવવાનું છોડી દીધું હતું. અમને એમ કે હશે, ભાઈસાહેબ સ્વતંત્રતાના શ્વાસ લે છે. મહિનો દહાડો મળ્યો છે. છો હમણાં ન આવે. અને એક દિવસે સવારમાં જ તે મળ્યો કહે કે ‘આવતીકાલે સુમેધા આવવાની છે.’ મારી પત્ની અલકાને તો ખબર હતી. અલકાએ મને જણાવ્યું કે સુમેધા સાથે તે ઈ-મેઈલથી સંપર્કમાં હતી. બીજે દિવસે હિમાંશુ, સુમેધાને કેનેડી એરપોર્ટ પરથી લઈ આવ્યો. અને ઘેર આવ્યાને બીજે દિવસથી બન્નેની ગાડી રાબેતા મુજબ દોડવા લાગી.

સુમેધાની ઈન્ડિયાની વિઝીટ પછી મેં હિમાંશુની વર્તણૂકમાં એકાએક ફેરફાર જોયો. હું અને હિમાંશુ અમારા બિલ્ડીંગમાંથી સાથે બહાર નીકળતા હતાં અને એક કાળી બિલાડી અમારા પગ પાસેથી દોડી ગઈ અને હિમાંશુ અટકી ગયો. અને એણે પાછલા દરવાજામાંથી જવાનું સૂચન કર્યું. મને થયું આ શું? આ ભાઈ આમ કેમ બદલાઈ ગયા. તે પછી મેં જોયું કે હિમાંશુ વાતે વાતે જ્યોતિષશાસ્ત્રનો આધાર લેતો હતો. મેં એને ઘણી વખતે પૂછ્યું કે જ્યોતિષમાં ક્યારથી માનતો થઈ ગયો? પણ તે જવાબ નહોતો આપતો.

મેં સુમેધાને પણ વાત વાતમાં પૂછ્યું કે, ‘આ ભાઈને તેં એવું તો શું કરી નાખ્યું છે કે જ્યારથી ઈન્ડિયાથી આવી છે ત્યારથી આ ભાઈ, અરવિંદ જોષીનું નામ બોલ્યા કરે છે. આ બધું છે શું?’

સુમેધાએ કહ્યું કે, ‘અરવિંદભાઈ અમારા કુટુંબના જ્યોતિષી છે અને તેમને ત્રિકાળનું જ્ઞાન છે. તેમણે હિમાંશુની કુંડળી બનાવી છે. હિમાંશુના કહેવા મુજબ એમાં જાત જાતની વાતો લખી છે. કેટલીક તો એવી વાતો છે કે જેની તેને એકલાને જ ખબર છે.’

મેં વાત હસીને ઉડાવી દીધી પણ એ વાત મારા માનવામાં ન આવી. વરસોની માન્યતા આમ એક બે દિવસમાં ફક્ત કુંડળીને આધારે કાંઈ ન ઊડી જાય. જો કુંડળીઓ પ્રમાણે લોકોના જીવન બનતાં હોય તો પછી કોઈ જોષીની લોટરી કેમ નથી લાગતી? પરંતુ એક વાત ચોક્કસ હતી કે તે અચાનક જ અંધશ્રદ્ધાળુ બની ગયો હતો. એપાર્ટમેન્ટમાંથી બહાર નીકળે ત્યારે જમણો પગ પહેલો મૂકતો. બધાં કામ મહુરત જોઈને કરતો. અરે! યાન્કીની બેઝબોલ ગેમ જોવા જતાં ચોઘડિયાનો ખ્યાલ રાખતો. જેથી એની ફેવરિટ ટીમ જીતે. હવે તેની અને સુમેધા વચ્ચે ઝઘડા પણ ઘટી ગયા હતા. હિમાંશુ, સુમેધા પર ખૂબ પ્રેમ વરસાવતો હતો. બન્ને હવે ઊંચેથી એકમેક સાથે બોલતાં પણ નહોતાં, આ રાતોરાતના સ્વભાવના ધરખમ ફેરફાર પાછળ કાંઈક બીજું જ કારણ જોઈએ. એમ મને લાગતું.

એક દિવસે, વર્ક પરથી નીકળી અને અમે બન્ને ઘેર જતાં એક જ ટ્રેનમાં ભેગા થઈ ગયા. વાત વાતમાં એકાદ ટ્રિક પીવાનું નક્કી કર્યું. અમે બન્ને ઘણી વાર ઘર પાસેના ‘ન્યૂયોર્ક’માં જતા. આજે પણ ત્યાં ગયા. વાતો ચાલી, ગપ્પાં શરૂ થયાં અને એક બે બીયર પેટમાં ગયા. અને મેં વાત છેડી, ‘યાર, તું આ જ્યોતિષમાં ખરો માનતો થઈ ગયો. શું બન્યું છે માંડીને વાત કર.’ અને એણે વાત ચાલુ કરી. ‘અભિજિતભાઈ, મારે માનવું પડે એવું કાંઈક બન્યું.’ મને થયું કે હવે વાત નીકળવાની. અને બીયરનો કમાલ હોય કે પછી ગુન્હાહિત માનસનો અજંપો હોય.

હિમાંશુ બોલ્યો, ‘કોઈને ખબર નથી પણ મને મારા વર્ક ઉપર અમારી ઓફિસની એક છોકરી સાથે ફેન્ડશીપ હતી. મને ખબર નહીં કે તે મને પ્રેમ કરે છે. જ્યારે સુમેધા ઈન્ડિયા ગઈ ત્યારે અમારી ફેન્ડશીપ વધી ગઈ. અમે લંચ અને ડિનર સાથે લેવા લાગ્યાં. છેવટે અમે એક મોટેલમાં જવાનું નક્કી કર્યું. તે મને નક્કી કરેલા સમય મુજબ મોટેલ પર મળી. અને તમે માનશો? અમે રૂમમાં ગયા, અને બેઠા પણ નહોતાં અને મારા મોબાઈલ ફોનમાં રીંગ થઈ. સામે સુમેધા હતી. તે બોલી ‘અભિજિત, તું ક્યાં છે?’

મેં સામે પૂછ્યું, ‘તું ક્યાં છે? અને તારે શું કામ છે? તું અમેરિકા પાછી આવી ગઈ?’

‘ના, હું અમદાવાદમાં જ છું અને અત્યારે તારી સાથે કોઈ સ્ત્રી છે?’ હું એકદમ ચમક્યો. એને ક્યાંથી ખબર પડી?’

મેં પૂછ્યું, ‘હવે જવા દે એવી ગાંડી વાતો. અને આમ કેમ પૂછે છે?’

સુમેધાએ કહ્યું કે, ‘અત્યારે હું અને મમ્મી પ્રખ્યાત જ્યોતિષી અરવિંદભાઈને ત્યાં બેઠા છીએ. અને અરવિંદભાઈને તારી જન્મકુંડળી બતાવીએ છીએ. અરવિંદભાઈ ત્રિકાળજ્ઞાની છે. એમણે તારી કુંડળી જોઈને કહ્યું કે તારી સાથે અત્યારે કોઈ સ્ત્રી છે. અને તેમણે તે વાત ચેક કરવાની ચેલેન્જ આપી છે. મેં એમની વાત નથી સાંભળી પણ તને પૂછું છું કે તું અત્યારે કોઈ સ્ત્રી સાથે છે?’

મને દિલમાં ધ્રાસ્કો પડ્યો. ‘ના, ના એવી વાહિયાત વાત ના કર.’ અને તેણે આગળ વાત ચલાવી અને કહ્યું કે તે બીજે દિવસે અમેરિકા આવવા નીકળે છે. સાહેબ, હું ત્યાંથી ભાગ્યો. આપણું જ્યોતિષશાસ્ત્ર આટલું સચોટ હોઈ શકે? આજ સુધી એ વાત વિચાર્યા કરું છું. જ્યોતિષથી પ્રભાવિત થવા માટે, આ બનાવ પૂરતો છે. આપણે કાનપટ્ટી પકડી છે ત્યારથી.’

હિમાંશુની આ વાતે મને વિચારમાં મૂકી દીધો. હિમાંશુને બીજી છોકરી સાથે લફરું છે તેનો વિચાર કરવા કરતાં આ જ્યોતિષની બલા પર વિચારવા લાગ્યો. સુમેધાના ફોનની વાત પણ સાચી હશે. તેમ છતાં ચકાસવી પડશે.

વાતને બે પાંચ દિવસ થયા. અને અલકા અને હું અમારા એપાર્ટમેન્ટની બાલ્કનીમાં બેઠાં હતા. ત્યારે વાતમાંથી વાત નીકળી અમારા પાડોશીના જ્યોતિષના અંધ વિશ્વાસની. અલકા કહે કે ‘તને ખબર છે અભિજિત? કે હિમાંશુ કેવો બદલાઈ ગયો છે. જ્યોતિષ વિના હવે તો હાલતો પણ નથી.’ મેં અજાણ્યા થઈને પૂછ્યું, ‘હા, મને પણ નવાઈ લાગે છે. આમ કેમ ફેરફાર થઈ ગયો હશે? તને શું લાગે છે?’ અલકા બોલી, ‘સુમેધા ઈન્ડિયા ગઈ હતી ત્યારે તેને હિમાંશુના અફેરની જાણ થઈ ગઈ હતી.’

‘હિમાંશુને અફેર હતો?’ મેં નાટક ચાલુ રાખ્યું.

‘તેણે હિમાંશુની ગર્લફ્રેન્ડનું પોલ પકડ્યું હતું અને તે વાત સુમેધાએ જ્યોતિષવિદ્યાથી પકડી એવું હિમાંશુના મગજમાં ઠસાવ્યું. એટલે એ સાહેબ, સુધરી ગયા છે.’

‘તો ખરી વાત શું હતી?’ મેં વાતનો તાલ ગુમાવ્યા સિવાય પૂછ્યું. અલકાને આમ પણ સુમેધાની ખાનગી વાત કોઈને કરવાનો ઉચાટ હતો. હું તે માટે યોગ્ય હતો.

‘તને ખબર છે કે સુમેધા હિમાંશુની ન્યૂયોર્કની બધી હલચલ પર અમદાવાદમાં બેઠી બેઠી ધ્યાન રાખતી હતી. સુમેધા પાસે હિમાંશુના ઈ-મેલ એકાઉન્ટનો પાસવર્ડ હતો. તે રોજ હિમાંશુની મેઈલ વાંચતી હતી. તેણે એક ઈ-મેઈલમાં વાંચ્યું કે ફલાણા દિવસે વર્ક ઉપરથી નીકળી, હિમાંશુ તે છોકરીને ફલાણી મોટેલમાં બરાબર સાંજે છ વાગે મળવાનો છે. તે જ ટાણે તેણે હિમાંશુને પકડ્યો અને જ્યોતિષીનું બહાનું કાઢીને પૂછ્યું કે તેને કોઈની સાથે સંબંધ છે કે કેમ? હિમાંશુ ભડકી ગયો છે. અને હવે જ્યોતિષમાં માનતો થઈ ચો છે.’ હું પણ મનોમન ભડકી ગયો. સારું થયું અલકાએ આ વાતનો ફોડ પાડ્યો. બાકી હું પણ અરવિંદ જોષીનો ફોન નંબર મેળવવાનું વિચારતો હતો. મને એ પણ વિચાર આવ્યો કે ન્યૂયોર્કના સાંજના છ એટલે અમદાવાદની અડધી રાત. અરવિંદ જોષી ઊંઘે કે લોકોની કુંડળી બનાવે?

– જે હોય તે પણ અહીંથી ઊઠીને સૌ પ્રથમ તો મારા ઈ-મેઈલનો એકાઉન્ટનો પાસવર્ડ બદલી નાખવાનું નક્કી કર્યું.

મોના નાયક 'ઊર્મિ'

બે રચના

ઠોકર સુહાની દે

તારી હયાતીની મને કોઈ નિશાની દે,
ઈશ્વર મને જ શોધે તું, એ જિન્દગાની દે.

ખીલીને જો હું પણ ખરું, એમાં નવું છે શું?
ઉજડીને પણ ખીલી શકું, નોખી કહાની દે.

સીધા હશે જો રસ્તા તો શક છે ભૂલી જઈશ,
વિસરું કદી ન હું તને, ઠોકર સુહાની દે.

મથુરા બન્યું છે જોઈ લે, આ મારું ધૃષ્ટ મન,
ગોકુળ બનાવી તું મને રાધા દિવાની દે.

કાયમ રહે જો ચુસ્ત, શું એ કાફિયા ગમે?
થોડાં કરી દે મોકળાં, એને રવાની દે.

ભૂલી શકું તો

મને પણ હું મારામાં ખોલી શકું તો,
તને એક પણ જો હું ભૂલી શકું તો.

સુગમ થાય થોડું, કયા માર્ગે જાવું,
વિતેલા જનમને ટંટોલી શકું તો.

બદલવા છે થોડા પ્રસંગોને મારે,
સમયનાં આ પગરણને ઠેલી શકું તો.

નથી ખપનું મારે જીવન આખું તારું,
સભર એક પણને હું ઝાલી શકું તો.

અમારી આ દુનિયા યે રંગાઈ જાશે,
કોઈ શમશું પાંપણથી ખોલી શકું તો.

ભરી લઈ હું પ્રીતિની પીડાનો સામાન,
વજનમાં જો ઊર્મિને તોલી શકું તો.

ભલે આયખું થાતું પૂરું આ ક્ષણમાં,
તવ ઊર્મિના સાગરમાં ડોલી શકું તો.

બિસ્મિલ મન્સૂરી

બે ગઝલ

૧

ખેંચાણના આ ભાવ વિશે શું કહું તને
આ આપણા લગાવ વિશે શું કહું તને
તું પણ એ જાણવા હવે ઉત્સુક હશે કે કેમ
સંબંધના અભાવ વિશે શું કહું તને
આ જાગરણની રાત તો પૂરી થતી નથી
સપનાઓના તનાવ વિશે શું કહું તને
નિષ્કર ના કહું તો તને બીજું શું કહું
આ લાગણીના દાવ વિશે શું કહું તને
હા, જિંદગી તો વીતી ગઈ સડસડાટ પણ
તારા અકળ સ્વભાવ વિશે શું કહું તને

૨

હું આપમેળે આવું એવું તે કેમ ચાલે
આવી, કહી બતાવું એવું તે કેમ ચાલે
જન્મોજનમની વાતો ઘૂંટાય છે મનોમન
હોઠો સુધી ય લાવું એવું તે કેમ ચાલે
આંખોની સામે મૃગજળ દેખાય છે છલકતું
ખોબો ભરી બતાવું એવું તે કેમ ચાલે
દસ્તૂર જાણી લેને દુનિયાના સર્વ બિસ્મિલ
દુઃખડાં રડી બતાવું એવું તે કેમ ચાલે

રોહિત પંડ્યા મહાભિનિષ્ક્રમણ

એ ક્યાંય સુધી છતને તાકતો ચતોપાટ પડી રહ્યો. તેની આંખો છતને વીંધીને ક્યાંની ક્યાંય પહોંચી ગઈ હતી. અચાનક ગરિમાએ પડખું ફેરવ્યું.

‘મહેરબાની કરીને ઊંઘી જાને. મને તારી ખુલ્લી આંખો નડે છે.’

‘મારે પણ આંખો બંધ કરવી છે. પણ થતી જ નથી.’

‘રોજ રાત પડે. અંધારું થાય. તું બીને તાક્યા કરે અને મને તારી તગતગતી આંખો નડ્યા કરે. શું શોધે છે છતમાં?’

‘ક્યારેક અચાનક તડાક દઈને કશુંક તૂટશે અને છતમાં એક નાનું સરખું છિદ્ર પડશે.’

‘નાનું છિદ્ર નહીં પડે. મોટું બાકોરું પડશે. ઉપર છાપરું સરખું નહીં કરાવે તો આખી છત નીચે આવશે.’

‘એની તો હું રાહ જોઈ રહ્યો છું.’

‘પણ તેં પ્લમ્બરને ફોન કર્યો?’

‘ના.’

‘પાઈપમાંથી પાણી ટપકે છે. ધીમે ધીમે વધશે તો આખો ફ્લોર ખરાબ થઈ જશે.’

‘કાલે યાદ રાખીને કરી દઈશ.’

‘અને પછી આ રેફ્રિજરેટરનું શું કરવાનું છે?’

‘જોઈએ. હમણાં તો ચાલે છે ને.’

‘એકલું ફીઝન સેક્શન જ ચાલે છે.’

‘આપણું કામ તો ચાલે છે ને!’

‘ના, એવું નહીં. કાં તો એને repair કરાવી દઈએ અથવા તો નવું લાવી દે.’

‘ભલે.’

થોડી વાર ગરિમા કંઈ બોલતી રહી. થોડુંઘણું એણે સાંભળ્યું પણ ખરું. ફીઝ બગડ્યું છે. પાઈપ લીક થાય છે. હવે ડ્રાયર પણ બગડવા લાગ્યું છે.

દશ વર્ષ પહેલાં જ્યારે આ ઘરમાં પગ મૂક્યો ત્યારે બધું જ બરાબર હતું. નવી નક્કોર કાર્પેટ હતી. ભીંતોમાંથી તાજા પેઈન્ટની ગંધ આવતી હતી. બારીના કાચમાંથી આખું ભૂરું આકાશ લીવીંગ રૂમમાં આવીને રમતું હતું. ક્લોઝેટમાં હેંગર ઉપર ઈસ્ત્રી કરેલાં કપડાં હમેશાં લટકતાં હતાં અને કેબિનેટમાં પુસ્તકોથી માંડીને બધી જ ચીજવસ્તુઓ ગોઠવાયેલ પડી હતી. જિંદગી ગડી કરેલાં કપડાંની જેમ ગોઠવાયેલી હતી.

દિવસો મહિનાઓ અને વર્ષો નીકળતા ગયાં. વ્યવસ્થિત ગોઠવેલી જિંદગીમાં કરચલીઓ પડવા માંડી. કાચની બારીમાંથી દેખાતું ભૂરું આકાશ ધૂસરું થતું ગયું, એની ભૂરાશ ધીમે ધીમે સેપિયા રંગમાં પલટાતી ગઈ. ભીંતો અને છતની તાજમાજ ગંધમાં ઘણું બધું ભેળસેળ થઈ ગયું, એની સુંવાળપ ચાલી ગઈ. પોપડાઓ પણ ખરવા માંડ્યા.

‘આજે તેં સૂતાં પહેલાં વિટામિનની ગોળી લીધી હતી ?’

‘ના, ભૂલી ગયો.’

‘એ પણ મારે તને યાદ કરાવવાનું?’

‘અરે પણ મારે જરૂર નથી.’

‘શું જરૂર નથી. થાકી તો જાય છે.’

‘થાક તો લાગે. વિટામિનથી કંટાળો ના મટે. આ થાક કંટાળાનો છે.’

‘દાદરો ચડતાં તો હાંફી જાય છે. અને તારી ખાંસી તો ચાલુ જ હોય છે.’

‘બધું બરાબર ચાલે છે. ક્યારેય માંદો પડીને પથારીમાં સૂતો છું?’

‘હવે એ જ દિવસ આવવાના હોય એમ લાગે છે.’

‘હું પણ એ જ દિવસની રાહ જોઉં છું.’

એની આંખો છત પર ખોડાઈ ગઈ. ગરિમા પાછું કશુંક બોલી ગઈ.

ઘરમાં કાર્પેટ ગંદી થઈ ગઈ છે. ક્લોઝેટનું બારણું બરાબર બંધ નથી થતું, Answering machine બગડી ગયું છે. સોફાની ગાદીઓ બદલાવવાની થઈ ગઈ છે.

ક્યારેક એને વિચાર આવતો હતો. ડોક્ટર પાસે જવું જોઈએ. ખાંસીનો કોઈ ઈલાજ કરાવવો જોઈએ. ક્યારેક ક્યારેક શ્વાસ લેવામાં પણ તકલીફ પડે છે. પણ કશું જ અટકી નહોતું પડ્યું.

ઘરમાં આટલી બધી વસ્તુઓ બગડેલી હતી છતાં ઘર ચાલતું હતું. જિંદગી ચાલતી હતી. ક્યારેક કશુંક તડાક દઈને તૂટે, છતમાં કાણું પડે અને છત નીચે આવે. અને ત્યારે બધું જ અટકી પડશે. એને વિશ્વાસ હતો. ગડી વાળેલાં કપડાંની જેમ ગોઠવાયેલી જિંદગી અસ્તવ્યસ્ત થઈ જશે. એ ક્ષણ ક્યારે આવશે એની એને ખબર નહોતી. અને એટલે જ એ છતને રાતબર તાક્યા કરતો હતો. ક્યારેક તો છતમાં છિદ્ર પડશે ક્યારેક તો કશુંક તડાક દઈને તૂટશે અને ક્યારેક કશુંક ઊડી જશે.

પન્ના નાયક
બે રચના

કુરુક્ષેત્ર વિનાનું ધર્મક્ષેત્ર

થાકેલી નજર
પુસ્તકનાં પાનાં પર
લથડિયાં ખાય
અને
અક્ષરની આંગળી ઝાલી લે
ત્યારે એમ લાગે
કે
પુસ્તકનાં પાનાં પર
શબ્દનું સૈન્ય
આંખ સામે ઊભું છે.
અચાનક
ધુમ્મસ ઘેરાઈ જાય,
શબ્દો દેખાય નહીં,
અને
મૌનનો પાંચજન્ય નાદ
સંભળાય નહીં,
ત્યારે થાય કે
કોઈ કિરણ
કૃષ્ણ થઈને પ્રગટે
તો કેવું સારું...

મૃત્યુને

તું
મારી નૌકાના સઢમાં
છિદ્ર પાડી
પવન ચોરી જઈશ
ને
આખી નૌકામાં
દરિયો છલકાવી
એને ડૂબાડી દઈશ
સાગરના પેટાળમાં
પણ
કવિતાની પંક્તિઓમાં
મહોરેલી મારી વસંતને
ક્યારેય ફેરવી નહીં શકે
પાનખરમાં...

સુધીર પટેલ બે રચના

મનોહર થવાનું

ધરી મોરલી ને મનોહર થવાનું –
થયું મન પુરાણી ધરોહર થવાનું.

ઝીલું એટલે બુંદ ઝાકળ પરોઢે,
હતું સ્વપ્ન સુંદર સરોવર થવાનું.

ઘટું હું કદી તો કદી હું વધું છું,
બહુ અઘરું છે બસ બરોબર થવાનું!

ખડે પગ છે સાહેબ સેવામાં સૌની,
તને આવડે બસ જો નોકર થવાનું!

કરી દે પ્રથમ જાત જાહેર 'સુધીર',
પછી બહુ સરળ છે અગોચર થવાનું!

અખતરો છે

સ્થિર ખુદમાં થવું અખતરો છે,
જાત લગ ચાલવું અખતરો છે.

એય ખતરાથી ખાલી તો ક્યાં છે?
એમના થૈ જવું અખતરો છે!

ખાતરી જો ના હોય તો કરજો,
મૌનને પાળવું અખતરો છે.

હો ભલે બસ તમે ને દીવાલો,
કંઈ પણ બોલવું અખતરો છે!

મૃત્યુની વાત તો પછીની છે,
આ જીવન જીવવું અખતરો છે.

એ છે ઘટના સમયથી પર 'સુધીર',
ખુદ મહી જાગવું અખતરો છે!

રાધેશ્યામ શર્મા

આસ્વાદ : પૃથ્વી-માના ખોળામાં સમાજ્વાસન શોધતી કૃતિ

અરણ્યરુદન • પ્રીતિ સેનગુપ્તા

પર્વત પર ચડીને
શિખરોને ધક્કા મારી મારીને
ગબડાવી દેવાં છે.
દરિયાને ખાલી કરીને રણમાં
વહાવી દેવા છે.
હવાના મહેલોને
મુઠ્ઠીએ મુઠ્ઠીએ
તોડી નાખવા છે.
રાત દિવસના પડછાયાઓને
પૃથ્વીના પેટાળમાં
દાખી દેવા છે.
અને પછી, મા,
તમારા ખોળામાં
મોઢું સંતાડી
છાતીફાટ રડી લેવું છે.

(ખંડિત આકાશ, ૧૯૮૫, પૃ.૭૨)

‘અરણ્ય-રુદન’ શીર્ષક વ્યર્થ વિલાપનો સંકેત મોટે ભાગે આખી કૃતિમાં ફેલાવે છે. કેવળ વૃક્ષરાજિથી ઘેરાયેલા વનમાં કોઈ એકલું એકલું રહે આરહે બરાડે તોય માનવીય પડઘો કે પ્રતિભાવ મળતો નથી. ‘વીપિંગ ઈન ધ વૂડ’ મથાળું રચનાના અનુવર્તી સંદર્ભો સાથે સંકલિત કરતાં, સામાન્યતાને અતિક્રમી અસાધારણ કલ્પનાવિલાસ ભાવકને પીરસે છે? એવું ન થતું હોત તો ‘વીસમી સદીની ગુજરાતી કાવ્યમુદ્રા’ જેવા ૨૦૦૭ના અદ્યતન કવિતા-સમ્પાદન ગ્રંથમાં પ્રીતિની એક માત્ર પ્રતિનિધિ કૃતિ તરીકે માન-સ્થાન ના પામત.

અરણ્ય-રુદનનો રચનાસ્થિત ભાવસંદર્ભ કેવો છે? કાવ્યનાયક યા નાયિકા ભિન્ન ભિન્ન અભિયાનોમાં અધિક આક્રમક દીસે છે, એટલું જ નહીં, અસંભવિતને સંભવિતતાની સરહદમાં સિદ્ધ કરવાના વિવિધ તરંગો સેવે છે. ઉપરાંત, આવી તરંગચર્ચામાં પ્રકટતો ‘ટોન’ દૃઢ સંકલ્પના ‘ટેનર’માં રેલાયો છે.

પ્રથમ પાંચ પદો આનું પ્રમાણ છે. શું શું કરવું છે, કેમનું કરવું એનો ગ્રાફ પ્રત્યેક પંક્તિમાં અંકિત છે.

પર્વત પર આરોહણ તો કરવું છે પણ આરોહીની મહદ્ આકાંક્ષા શી છે? શિખરોને ધક્કા મારી મારીને ગબડાવી દેવાં છે.

અહીં પહેલે જ ધડાકે વિદ્રોહની અક્ષરમુદ્રાનો ભાવકને શ્રેષ્ઠ પરિચય મળે છે. ‘વોઈસ ઓવ રિબેલ’ સ્પષ્ટ છે, એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ તે શિખરો છે, જે વર્ષોનાં વર્ષોથી માનસ્થાન પડાવી પચાવી બેઠાં છે. એમને ગબડાવી દેવાં છે!

પ્રકૃતિજગતની મહિમાપ્રાપ્ત વસની અહીં પ્રસ્તુતિ સધાઈ છે. પહાડ; દરિયો, હવા, પૃથ્વી, અર્થાત્ પૃથ્વી, જળ, વાયુ, આકાશ માત્ર અગ્નિ જ બાકી રહ્યો – જે સુદૃઢ સંકલ્પ અને રુદનના વૈફલ્યમાં ગર્ભિત લબકારા મારતો અનુભવાશે!

પર્વત-આરોહણ બાદ શિખરોને ધક્કા મારીમારીને ‘ગેટઆઉટ’ કરવાં છે, પછી દરિયાને ખાલી કરીને રણમાં વહાવી દેવા છે.

‘વહાવી દેવા છે.’ લખ્યું, ‘વહાવી દેવો છે’ એમ નથી લખ્યું એટલે સમજવાનું અનેકાનેક દરિયાઓને ખાલી કરી કાઢવા છે. કેટલું ગજબ, કેલું અજબોગીબ અભિયાન! દરિયાને ખાલી કરીને એનાં વિરાટ જળ ભંડારનો ક્યાં નિકાલ કરવાનો છે?

જવાબ છે: રણમાં!

ભૌગોલિક દશા કેવી સંભવે જો દરિયો રણમાં વહી આવે તો?

રણ, દરિયો, અને સાથે જ દરિયો રણ બની જાય. વિશેષમાં શિખરોને ગબડાવી પાડવાની આક્રમકતા અહીં પોઝિટિવ અપ્રોચમાં પલટાઈ. શિખરો ગબડાવી દેવામાં ખંડનાત્મકતા(de-construction કે destruction) છે, જ્યારે રણમાં દરિયાને ઠાલવી દેવાની ઈચ્છા, વહાવી દેવાનો ભાવ રચનાત્મક છે.

હવામાં મહેલો હોય? હવામાં હવેલીઓ હોય કંઈ? સર્જકકલ્પનાનો તો આ અનોખો ઈલ્મ છે. પર્વતદરિયાનાં લોકેશન વાસ્તવભોંય પર હતાં, જ્યારે ‘હવાના મહેલો’ પદ કોન્ક્રિટમાંથી એબ્સ્ટ્રેક્ટ દિશા પ્રતિ ગતિનિર્દેશ આપે. એવા હવામહેલોને મુઠ્ઠીએ તોડી નાખવા છે. તાત્પર્ય કે જે કાંઈ અધ્ધરપધ્ધર અનાધાર અને હવાઈ છે એને મક્કમ મુષ્ટિપ્રહારથી તોડી પાછા વાસ્તવની નક્કરતામાં આણવા છે.

પડછાયાઓનો મૂળ સાથે સંબંધ કૃત્રિમ, ખોખલો છે. ભલે પછી પડછાયાઓ રાત્રિના હોય કે દિવસના, નાયકને સ્વીકાર્ય નથી, સહ નથી, તેથી એને પૃથ્વીપેટાળમાં દાબીને દફનાવી દેવા છે! પડછાયા ડાર્કનેસનું, તમસનું અદ્વિતીય રૂપ અહીં કલ્પ્યું લાગે. તાત્પર્ય કે કેવળ પ્રકાશની અપેક્ષા છે.

પરંતુ જીવન-જગત-સંસાર તો સદાકાળ દ્વન્દ્વાત્મક છે. પર્વત હોય ત્યાં શિખર હોય જ, એક પ્રદેશે દરિયો તો અન્ય સ્થાને રણ હોવાનું જ, હવા હોય ત્યાં મનુજયિત્ત હવાઈ કિલ્લામહેલો કલ્પવાનું જ, દિવસ-રાત હોય ત્યાં પડછાયાઓ પ્રવર્તવાના જ: આવી મહત્વાકાંક્ષાઓ આદર્શ લેખે સાચી, પણ એની અન્તિમ પરિણતિ? અસંભવ સકલ આવું પામી જતાં કૃતિનાયક જાણે પૃથ્વીમાના ખોળામાં પડતું મેલી (અરણ્ય) રુદનની અભિલાષા સેવે છે. ક્વચિત્રી પ્રીતિ સેનગુપ્તાને સલામ, અન્તે પરાકાષ્ઠાની ચાર પદપંક્તિઓના શિલ્પીકરણ માટે.

અને પછી, મા

તમારા ખોળામાં

મોઢું સંતાડી

છાતીફાટ રડી લેવું છે.

રુદન સંદર્ભે, ‘ન્યૂ ટેસ્ટામેન્ટ’ના સેન્ટ મેથ્યુનું વચન અત્રે રસપ્રદ છે:

But the children of me kingdom shall be

cast out into other darkness :

there shall be weeping and gnashing of teeth.(8:12)

બાઈબલની પરિસ્થિતિ જુદી છે. બાહ્ય અન્ધકાર અર્થાત્ તમસમાં બાળકોને ધક્કા મારી બહિષ્કૃત કરવામાં આવતાં દાંત પીસી અરણ્યવત્ રુદન રેલાવાની ઘટના છે, જ્યારે પ્રીતિની કૃતિમાં માતાનો ખોળો રુદનને પરહરી આશ્વાસન અને ઉપશમનનું ચરમ કેન્દ્ર ઠરે છે.

અહીં ‘ગિલ્ટ સેન્સ’નું વિરેચન પણ વરતાય છે...

(૨૦૦૭નો ‘કુમાર ચંદ્રક’, પ્રાપ્ત કરતા ક્વચિત્રી પ્રીતિ સેનગુપ્તાને અર્પણ)

નટવર ગાંધી સોનેટ્સ

૧ અંત સમયે..૧

વિધિએ દીધેલા સદ અસદના પાઠ ભજવી
હવે હું થાક્યો છું - કઠપુતલીના નાચ કરીને,
ખરું શું ખોટું શું, સૂઝ સમજ કે જેવી પડી કે
જવાનું આવ્યું ને પડત પડદો, ખેલ ખતમ.
હવે આ સંસારે ઈતર કરવી વાત કશી ના.
હતું જે કહેવાનું કહી દીધું ઘણું, બાકી રહ્યું જે
હવે તે કહેવાનો અરથ નથી કે, વ્યર્થ કરવી
નકામી વાતો એ, પતી ગયું બધું, અંત દૂર ના.

મળ્યા આ સંસારે જન વિવિધ કે, વેરી મિતવા,
નહિ લેવા દેવા વળી વ્યરથ એવા ય નિકળ્યા,
પડ્યા માથે, સાથે જીવનભર, જે ના જ ટળતા.
ગળે જેને લાગ્યો પ્રિય જન હવે દૂર સરતા.
નકામા મારા આ જીવ જીવનને સાર્થ કરતું,
નથી આજે કોઈ હૃદય સરસું વ્હાલ કરતું.

૨ અંત સમયે ..૨

કહો કોણે દીધી વય વરસ સિત્તેરની બસ?
અને કોણે કીધું બસ પછી જવું છોડી જગ આ?
નથી મારે જાવું, જીવવું હજી છે કેંક વરસો.
હજી પાશેરાની પ્રથમ પૂણીએ પૂર્ણ થઈ ના,
હજી મારે બાકી ઘણું ઘણું રહ્યું કામ કરવું,
હજી ખુંદી છે ના ધરતી દૂરની, રમ્ય નગરો
હજી જોવાં મારે, સરવર ઊંડાં ઊર્ધ્વ શિખરો,
હજી જોવા ચ્દેરા જગત ભરના સ્મિત ઝરતા,
હજી મિત્રો સાથે કરવી ઘણી છે ગોખી, જલસા.
હજી બાકી હૈયે વસતી રમણી કેંક ચૂમવી,
હજી મારે બાકી પ્રણય કરવો સૌ જગતને,
છતાં જુઓ જુઓ શરીર અવળું આ ન સમજે.
પૂછ્યા ગાછ્યા વિના વગર શરમે ચાલ્યું ઊપડી.
નથી જાવું તો યે લઈ જતું મને સાથ ઘસડી.

કિશોર મોદી

બે ગાઝલ

એમ જ લખું છું

શ્વાસની કુંપળ ઉપર એમ જ લખું છું.
ભીતરી ઝળહળ ઉપર એમ જ લખું છું.

દિલનો લથબથતો લીલોછમ પહાડ લઈને,
રોજના વાદળ ઉપર એમ જ લખું છું.

એક હું વ્હેતી નદી તું તો સમન્દર,
નિજત્વના અંજળ ઉપર એમ જ લખું છું.

છે અગમ-શી વાત નિરાકારતાની,
એટલું બસ પણ ઉપર એમ જ લખું છું.

ઋતની ઋચામાં ઝલમલવું છે કિશોર,
ચિત્તના કાગળ ઉપર એમ જ લખું છું.

કેંક ખોવાનું

લાગણીથી જ્યાં થાય જોવાનું,
ભાવવિભોર વિશ્વ હોવાનું.

કોઈ કરમાં દીવાન મૂકે એમ,
આંસુ આનંદનું લહોવાનું.

એ જ દુનિયા તણો શિરસ્તો છે,
કેંક આપીને કેંક ખોવાનું.

હરદિવસને હું એમ જોઉં છું,
યાદનું મોતી એક પ્રોવાનું.

નેતિ નેતિનો વ્યાપ છે 'કિશોર',
શું પછી હોય એમાં રોવાનું ?

સુચી વ્યાસ બેકરાર કરે એવો એકરાર

વાંકીચૂંકો, રાંગો ત્રાંગો માઈકલ સાયકલ ઉપર રોજ સવારે અમારી ડ્રગ રિહેબિલિટેશનની કલીનિકમાં આવે. મોઢું ખોલે તો બખડજંતર દંતાવલિનાં દર્શન થાય. આંખો વાંકીચૂંકી. ઊભો રહે તો ત્રિશંકુની મુદ્રા. પણ જ્યારે એની વાતું સાંભળો તો થાય કે આ ૬ ફૂટ ૧૦ ઈંચનો વ્હાઈટ માણસ મોટાં મોટાં ધીંગાણાંમાં ક્યાંથી સમાયો, ક્યાંથી બચી ગયો અને હજી જીવે છે! ગન ફાઈટ, ફિસ્ટ ફાઈટ, પોલીસ સાથે મારામારી, દુશ્મનોનાં ઘર ઉપર ફાયરબોમ્બની બોમ્બારી!

માઈકલની માતા દારૂ પીવે અને જુગાર રમે. અને બાપા ફિલાડેલ્ફિયાના મોટા ડ્રગ ડીલર. અગિયાર વરસની કાચી વયે માઈકલને ટ્રેનિંગ આપવામાં આવે છે કોકેન અને મારિહુવાના કેમ જોખવા, નાની નાની બેગો કેમ બનાવવી. આજની તારીખે પણ માઈકલને ગોખાવેલાં વજનનાં કોષ્ટક યાદ છે. એક ગ્રામ કોકેનના ૭૫ ડોલર મળે; મારિયાહુવાના એક પાઉન્ડના ૫૦૦ ડોલરના ભાવે ખરીદાય અને ૮૦૦ ડોલરના ભાવે વેચાય. તેર વરસની વયે માઈકલ દિવસના ૮૦ પાઉન્ડ મારિહુવાના વેચતો.

માઈકલના બાપા દીકરાના પરાક્રમને સફળતાથી રાજી રાજી હતા પણ માઈકલનો મોટો સપ્લાયર અચાનક પકડાયો. ધરપકડ થઈ. માઈકલ કહે છે કે તેને લીધે ધંધામાં મોટું બાકોરું પડ્યું. તેની લેક્સસ શ્રીલન્ડ્રેડ લકઝરી કાર સરકારી ડ્રગ એડમિનિસ્ટ્રેશને ઝડપી લીધી, કેમકે તેની અંદરથી ૧૦૦ પાઉન્ડ મારિહુવાના મળી આવ્યું.

ફિલાડેલ્ફિયાનો ધંધો ભાંગી પડતાં તેના બાપાએ તેને ન્યૂયોર્કશ્રુકલીન જતો-આવતો કરી મૂક્યો. નાનો, ગભરુ અને અડધોઅડધ મંદબુદ્ધિ જેવો દેખાતો છોકરો રોજ ફિલાડેલ્ફિયાથી ન્યૂયોર્ક ટ્રેન-બસમાં ભાગાભાગી કરવા લાગ્યો. મારિહુવાનામાંથી 'ગ્રેજ્યુએટ' માઈકલ કોકેનના ધંધામાં એક પછી એક સફળતાનાં શિખરો ચડવા લાગ્યો.

ઘરમાં મા અને બાપને દારૂ અને ડ્રગના લીધે માથાકૂટ-ઝઘડા થતાં છૂટાછેડા થઈ ગયેલા. માઈકલ મા સાથે રહેતો હતો. અને બાપ સાથે ધંધો કરતો હતો. માઈકલનું ભણવાનું ચકડોળે ચડેલું હતું જ. તેમાં સાતમાં ધોરણમાં સ્કૂલમાં ડ્રગ વેચતાં પકડાયો અને માઈકલને સ્કૂલમાંથી ઊંધે ગધેડે, માથે ચૂનો ચોપડી તગડી મૂકવામાં આવ્યો. તેને તો ભાવતું હતું ને વૈદે કીધું.

માઈકલ તો ધબાધબ પૈસાના દરિયામાં ડૂબતો ગયો. બાપાનું પ્રોત્સાહન, કુમળી વય, પૈસાની છનાછન, ચૌદ

વરસની વયે અનેક સ્ત્રીઓનો સમાગમ, કોઈ પણ જાતના અંકુશ કે માર્ગદર્શન વિના માઈકલ મોટો થવા લાગ્યો. એવડા નાના માઈકલને બાપાએ પહેલી બંદૂક ભેટ આપી: થર્ટીએઈટ કેલિબર રિવોલ્વર!

પંદર સોળ વરસની ઉંમરે તો માઈકલનું ઘર મિલિટરી જેટલા શસ્ત્રસરંજામથી ભરાઈ ગયેલું જોઈ માઈકલની માના છક્કા છૂટી ગયા. તેને થયું દીકરો દેશદ્રોહી બની ગયો છે. માને પોતાની સુરક્ષાની પણ ચિંતા થવા લાગી. માઈકલ ડરતાં ડરતાં ધીમેથી કહે છે:

‘પંદર વરસની વયે મને કોઈકે ગોળી મારેલી. આજ સુધી ખબર નથી પડી કે કોણે. કદાચ મારા પ્રતિસ્પર્ધાને મારી ઈર્ષા આવી હોય. મારા સોળમા જન્મદિવસે મારા બાપાએ મને એમસિક્સટીન અસોલ્ટ રાઈફલ ગીફ્ટમાં આપી. બાપાએ કહ્યું કે નોર્થ ફિલોડેલ્ફિયાના જમૈકન લોકો આપણા છ હજાર ડોલર ખાઈ ગયા છે. અને કોકેનનો સપ્લાય નથી આપતા. મેં બુલેટપ્રૂફ વેસ્ટ પહેરી... ને ભાગ્યો જમૈકન લોકોને ત્યાં... અતિશય ઝડપવાળી રાઈફલમાંથી ગોળીઓનો વરસાદ વરસાવ્યો. પાંચ દસ માણસોની લોથ પડી. જમૈકનના ઘરમાંથી ૩૫૦ હજાર ડોલર અને ત્રણ કિલો કોકેન લઈને જાણે કાંઈ બન્યું જ ન હોય એમ રોજની જેમ ઘરે આવ્યો. બાપાને એક કિલો કોકેન અને ૫૦ હજાર ડોલર આપી બાકીના પૈસાથી મારો જન્મદિવસ ઊજવ્યો.’

પણ આ કપટના મોટા ભારે માઈકલના દિલદિમાગને કોરી ખાધું. તે પછીનાં બેત્રણ વરસ માઈકલ દારૂ અને મારિહુવાનાની મદદથી પોતાની જાતને અને ગિલ્ટને ભૂલવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. સત્તર વરસની ઉંમરે એટલાન્ટિક સિટીના કસીનોમાં અઠવાડિયે બે ત્રણ વાર જવા લાગ્યો, અને દર વખતે ૨૫-૨૫ હજાર ઉડાડવા લાગ્યો.

થોડી વાર માઈકલ ચૂપ રહે છે. વિચારીને કહે છે કે એક દિવસ સવારે નાહીને તે કાળું શર્ટ, ‘ટોમી હિલ્ફિન્જર’નું ડિઝાઈનર કાળું જીન્સ પહેરે છે. આગળ હોલસ્ટરમાં થર્ટીફોર કેલિબર ‘સ્મિથ અને વેસન’ની રિવોલ્વર અને પાછળના હોલસ્ટરમાં ટ્વેન્ટીટુ ‘ટોરસ’ની હેન્ડગન ભરાવી, ખિસ્સામાં ૯૯૦ ડોલરની નોટો અને બે ગ્રામ મારિહુવાનાની પ્લાસ્ટિક બેગ ખોસીને બાપાને ત્યાં જવા નીકળે છે, ને અચાનક પહેલી વાર પોલીસમાં ઝડપાય છે, આજેય યાદ છે તે મે મહિનાની ૧૮મી તારીખ અને ૧૯૯૮ની સાલ. હવાલાતમાં પુરાય છે, અને બે દિવસ પછી મા જામીન આપીને છોડાવે છે.

સત્તર વરસના માઈકલનું મારિહુવાનાના સ્મગલિંગ, અને મેઈલ-ફોડના ગ્રાન્ડ જૂરી ઈન્ડાઈટમેન્ટ થાય છે, અને પહેલી વાર તહોમતદારના પાંજરામાં નામદાર જજસાહેબ સામે રજૂ થાય છે. પરંતુ તહોમતદારે એવી સિફતથી તે ગુનાઓ કરેલા કે કશીય સાબિતીના અભાવે તે નિર્દોષ ઠરે છે.

અઢાર વરસે માઈકલ ત્રણ નવી લકઝરી કાર ખરીદે છે. રિજ એવન્યુનો એક ‘બાર’ તેનો અડો બની જાય છે. બારમાં બેઠાં બેઠાં તે રોજનું લાખોનું કોકેન વેચે છે. તેની પાસે ખોટા નામે નોંધાવેલા બે સેલ ફોન અને બે પેઈજર છે. ફરી સહેજ થોભી માઈકલ પોતાનાં કૃત્યોનું પોતાના શબ્દોમાં બયાન કરે છે –

‘એક વાર ઈન્ડિયાના એવન્યુ અને ફેરહિલ સ્ટ્રીટના કોસિંગ ઉપર એક સપ્લાયર પાસેથી મારે ૯ ઓંસ કોકેનનું પડીકું લેવાનું હતું. મેં તેને છ હજાર ડોલર ચૂકવ્યા અને તે માલ લેવા ગયો. મેં અઢી કલાક રાહ જોઈ પણ તે પાછો ન આવ્યો. હું મારા ઘરે ગયો, ઘરમાંથી શેન્ટી ટેન્ક રોકેટ કાઢી ઝુમ્મ કરતી માઝદા એમપીવી વેન મારી મૂકી સપ્લાયરના ઘરે. મારું એના ઘર પાસે પહોંચ્યું અને તેનું ઘરમાંથી બહાર નીકળવું સાથે જ બન્યું. મેં વેનની બારી ખોલી નિશાન તાક્યું. દાંત ભીંસીને ટ્રિગર દબાવ્યું. મારી નજર સામે પેલો માણસ તો ઓગળી ગયો અને ઘરનો આગલો ભાગ પત્તાનાં મહેલની જેમ પડી ગયો. હું મારમાર ઘરભેગો થઈ ગયો. બાપાને વાત કરી.

‘આ બધાં કામોમાં બાપ જાણકાર હતા. તરત અમે તે રોકેટ લોન્ચર અને માઝદા વેન જન્ક યાર્ડમાં લઈ ગયા. ત્યાં ને ત્યાં અમારી નજર સામે તે બંનેને ઓગળી નાખવામાં આવી.’

માઈકલના બાપા તો ફક્ત ડ્રગ વેચવામાં નિષ્ણાત હતા. માઈકલને ટ્રેઈન કરવા માટે એક ‘દાદો’ જમાનાના ખાધેલ એવા ક્રિમિનલ માણસ રોકવામાં આવેલો. માઈકલ તેને ‘અસાસિન-મેન’ યાને કતલખોર કાકા કહેતો, જેની પાસેથી તે મોટા ગજાનું કાઈમ શીખેલો.

ઓગણીસ વરસે માઈકલનો જીવ જર-ઝવેરાતમાં ચોંટ્યો. તેણે થોકબંધ પ્લેટિનમનાં ઘડિયાળ, ડાયમન્ડ જડેલ ચેઈનો, વીંટીઓ ખરીદી અને તે પહેરી મહાલવા લાગ્યો. માઈકલ કહે છે, ‘કોણ જાણે કેમ એક દિવસ મને થયું લાવ મારા પૈસા ઘરમાં સંતાડીને રાખી દઉં. એટલે દીવાલમાં પૈસા સંતાડી દીધા. બે કલાકમાં ફોન આવે છે, કોકેન આપો! મેં ૯ ઓંસ કોકેનનો સોદો ફોન ઉપર કરી નાખ્યો. પાંચ મિનિટમાં બીજો ફોન આવે છે, હજી એક કિલો કોકેન જોઈએ છે, કોલેજના છોકરાઓ માટે.

‘બપોરના ૨.૩૦ વાગ્યે ‘પાથમાર્ક’ માર્કેટના પાર્કિંગ લોટમાં મળવાનું નક્કી થાય છે. મને સહેજ શંકા જાગે છે, એટલે હું ફક્ત અરધો કિલો કોકેન અને હેન્ડગન કારમાં મૂકીને પાર્કિંગ લોટ પર પહોંચું છું. પાંચ ફૂટ આઠ ઈંચ લાંબો એક માણસ હાથમાં બેગ સાથે મારી રાહ જોઈને ઊભો હતો. તેણે બેગ ખોલીને ૩૩ હજાર ડોલરનાં દર્શન કરાવ્યાં. હું મારી કારમાંથી માલ લઈ આવ્યો અને તેની કારમાં બેઠો. તેણે કોકેન ચકાસી જોયું. દરમિયાન પેસેન્જર સાઈડના મિરરમાંથી મેં જોયું તો ‘ડીઈએ’ (સરકારી ડ્રગ એન્ફોર્સમેન્ટ એજન્સી)ના એજન્ટોએ મશીનગન લઈને ઘેરો ઘાલ્યો છે. મારું મગજ બહેર મારી ગયેલું. હું બારણું ખોલી દોડ્યો, પેલા એક એજન્ટને મુક્કો મારી ભાગવા લાયો. બીજા એજન્ટે મને માથામાં બંદૂકનો ફટકો મારી બેભાન કરી દીધો. આજેય યાદ છે તે મહિનાની ૮મી તારીખ અને ૨૦૦૦ની સાલ.’

ત્યાર બાદ ત્રણ વરસ માઈકલે ફેડરલ પ્રિઝનની હવા ખાધી. જૂન ૨૬, ૨૦૦૩માં તેને પ્રોબેશન ઉપર છુટ્ટો કરવામાં આવ્યો. કારાગારનાં ત્રણ વરસ દરમિયાન અનહદ મનોમંથન બાદ માઈકલે નક્કી કર્યું કે આ ફાસ્ટ લેનમાં જીવવામાં મજા નથી.

માઈકલ મારી સામે બેઠો છે, પણ દીવાલ સામે તાકીતાકીને પોતે એકલો હોય તેમ બોલે છે:

‘વારસાગત ગરીબાઈએ મારાં મા-બાપને પૈસાની ભૂખ જગાડેલી. પૈસાના ભૌતિક સુખનું ભૂત મા-બાપે મને વારસામાં આપ્યું. અને પછી મારા ધાવણનાં ટીપે ટીપે મારામાં પૈસાનું ઝેર રેડાયું. હું કાંઈ ડ્રગ્સનો ભૂખ્યો નહોતો. હું તો પૈસા અને મોજશોખનો ભૂખ્યો હતો. બાર વરસથી ઓગણીસ વરસની ઉંમર સુધી હું નિશાયર હતો; આખો દિવસ સૂવાનું અને બપોરે ચાર વાગ્યે ઊઠવાનું. આખી રાત અને સવારના છ વાગ્યા સુધી ફિલાડેલ્ફિયાની શેરીએ શેરીએ ડ્રગ્સ વેચવા સિવાય જિંદગીનો બીજો કોઈ ધ્યાય જ નહોતો.

‘અનેક રાતો, અનેક દિવસો મનોમન કડાકૂટ પછી મેં નક્કી કર્યું કે...બસ! એ ખેલ પૂરો. જેલમાંથી બહાર આવી, એક સદ્ગૃહસ્થ તરીકે જીવવું છે. મારા ઉપર હંમશાં દૈવી તત્ત્વની કૃપા વરસી હશે. આકાશના દેવદૂતોની મહેર હશે, એવો અનુભવ લાખો વાર થયો છે.’

પ્રિઝનમાંથી છૂટીને માઈકલ મા સાથે રહેતો હતો. ફર્નિચરની એક દુકાનમાં ગુમાસ્તાની નોકરીએ લાગી ગયેલો. અચાનક કાર એક્સિડેન્ટમાં માઈકલની કેડ ભાંગી જવાથી ત્રણ અઠવાડિયાં હોસ્પિટલમાં રહેવું પડ્યું. ત્યાં પેઈનકિલર દવાઓમાં મોરફીન અને પર્કોસેટ અપાઈ અને જેમાં અફીણ હોય છે; અને વાંદરાએ ફરી દારૂ પીધો! માઈકલ દુઃખાવાના બહાને ડોક્ટરો પાસેથી પ્રિસ્ક્રિપ્શન લખાવ્યા કરે છે. અને આમ ફરી માઈકલ ઓપિયમ ડિપેન્ડેન્સીનો ભોગ બને છે. દોઢ-બે વરસ પછી ડોક્ટર લોકોએ પ્રિસ્ક્રિપ્શન આપવાનું બંધ કર્યું. માઈકલે ફરી ફિલાડેલ્ફિયાની શેરીઓમાં ધૂમરીઓ ચાલુ કરી. એક વાર તે ડ્રગ ડીલર હતો, રાજાપાઠમાં હતો અને ડ્રગ લોર્ડ કહેવાતો હતો. હવે શેરીના લાયાર ખસૂડિયા કૂતરાની જેમ ભટકવા લાગ્યો. એક એક પિલના મોં માગ્યા ભાવ આપતો થયો. દસ મહિનામાં વીસેક હજાર ડોલર ફૂંકી બેઠો.

સન ૨૦૦૪ની સાલમાં માઈકલ અમારી ક્લિનિકમાં ઇલાજ માટે આવ્યો અને એની જિંદગીએ ૧૮૦ ડિગ્રીનો વળાંક લીધો. છેલ્લાં બે વરસથી માઈકલ ‘ક્લીન’ છે. એક પણ ડ્રગ લેતો નથી. અઠવાડિયે આઠ દસ વાર આલ્કોહોલિક એનોનિમસ તેમ જ નાર્કોટિક એનોનિમસની મીટિંગો ભરે છે. આ સંસ્થાઓ દારૂ તથા ડ્રગના બંધાણીઓ જાતે ચલાવે છે, અને સાથે મળીને એકબીજાને તે ઘાતક બંધાણોમાંથી છૂટવામાં સહારો આપે છે. તેમાં ૧૨ પગથિયાંની એક

શિસ્ત હોય છે. જે બારેય પગથિયાં પૂરાં કરી શકે તે પોતાનાં બંધાણમાંથી મુક્ત થઈ જાય છે.

માઈકલના બાપા હજી ડ્રગ વેચે છે, એની મા એક ફાંકડી રેસ્ટોરન્ટ ચલાવે છે, જેમાં માઈકલ કૂકથી માંડીને મેનેજર સુધીની કામગીરી સંભાળે છે. અને માનો ધંધો ધમધોકાર ચાલે છે.

આ લેખ માઈકલ સાથેની બે સેશનની વાતચીત પછી લખાયો છે. તેના કહેવા મુજબ તેણે આ બે સેશનસથી પ્રેરાઈને ચાર અને પાંચ નંબરનાં પગથિયાં પૂરાં કર્યાં છે. ‘આ પહેલાં પણ હું એક હોસ્પિટલના મેન્ટલ હેલ્થ વિભાગમાં સાઈકિયેટ્રિક સારવાર માટે અઠવાડિયે બે વાર જતો હતો પણ આટલા ખુલ્લા દિલે કોઈની પાસે વાત કરી નથી.’

ચોથા પગથિયામાં માણસે પોતાનાં કુકર્મો અને સત્કર્મોનું સરવૈયું ખુલ્લા દિલે કાઢવાનું હોય છે. પાંચમા પગથિયામાં ભગવાન સહિત સ્વની સાક્ષીએ કોઈ સંત પ્રકારના મનુષ્ય પાસે પોતાનાં કુકર્મોની કબૂલાત કરવાની હોય છે. આ માઈકલની કથાની ઈતિશ્રી નથી. હજી વાંકો ચૂંકો, રાંગોત્રાંગો માઈકલ ભાંગેલી કમર સાથે ધ્રૂજતા પગનો અંગૂઠો છઠ્ઠા પગથિયે અડાડી રહ્યો છે.

(‘દિવ્ય ભાસ્કર’ના સૌજન્યથી)

વિરાફ કાપડિયા

બે રચના

કૂવાના બે છંડા

ખુલ્લી આંખે
સાદી સમાધિ માંડીને
ઊભો છે કૂવો.
કૂવો તો ક્યાંય પણ જતો નથી.
કૂવો તો કશુંય પ્રયોજતો નથી.
કૂવો તો ઊભો છે એના ધ્યાન પર.
કૂવો તો સીધો છે એના સ્થાન પર.

કૂવાનો આકાશમુખી છેડો
જગત પર જૂકીને અલબેલો
પન્નિહારીઓનાં ગીત
ને વહુવારુઓની હળુ હળુ સૌ વાત
ધરે છે એના કાન પર.
કૃષકર્તું એકાંત ચરસ સંગીત
સંગ્રહે છે બખોલી પહાણ પર.
જલને આપે છે પ્રમાણમાં, હર્ષમાં હીલે છે.
સંગમરમર સિતારાઓની જમાતો.
રાતોની રાતો.
સીના પર ઝીલે છે
પવન ને પંખી ને પાર્શ્વ ને પતંગિયાં સહ રમીને
તડકાના તેજાબી અમીને ઝડપીને
ઉપર ને ઉપર ને ઉપર એ લસે છે.

જ્યારે અંદર ને અંદર જઈ વસે છે.
 ઊંડો ને ઊંડો જે ધસે છે.
 નીચે ને નીચે બસ ખસે છે.-
 કૂવાનો પાતાળમુખી છેડો.
 ધરીને ચરણ નિજ સરવાણમાં
 ઊતરતા ઊંડા ઉતરાણમાં
 ધરતીના હૃદયને પામવા
 સ્થાન ને સમય સીમોલ્લંઘતો
 અંધકારની ઉજિયારી ફંફોસતો
 પોતાની સફરમાં ખૂંપેલો
 કૂવાનો પાતાળમુખી છેડો-
 પોતે જે કહે છે, પોતે સુણે છે.
 સ્વયં સ્વયં સહ ગણગણે છે.
 પોતાની અંદર પોતાને બોળીને
 પોતાને ખોઈને ખોળે છે પોતાને.

‘જોગર’

મારા મોહલ્લામાં એક માણસ
 મંત્રમુગ્ધ દોડે છે -

એક યુગથી અહર્નિશ;
 ઋતુઓ એની અંદર વસી ગઈ છે.
 એ દોડે છે, ને મોસમ એને માથે નથી.
 એના પગ એ ઘરે ભૂલી ગયો છે,
 એની સાથે નથી.
 (મરણ પછી એમના અંત-સંસ્કાર અલગ કરાશે.)
 જૂના કૂતરા ભસતા નથી.
 જે નવા છે, જૂના થવા સિવાય
 બીજા કોઈ રસ્તા નથી.
 રસ્તાઓ તો એના છે. એની સાથે દોડે છે.
 રોજ સવારે ઊઠે છે.
 સૂર્યનો રથ જોડે છે.
 મારા મોહલ્લામાં એક માણસ
 મંત્રમુગ્ધ દોડે છે.

શકૂર સરવૈયા

બે રચના

બહુરૂપી

હું બહુરૂપી છું.
કોઈ વાર
છલકતો સાગર થાઉં
તો
કદી ખોબામાં સમાય બસ એટલું પાણી
હું
ગગનચુંબી ઈમારત હોઉં.
અથવા
પાતાળે પહોંચતી ઊંડી ખીણ.
આજે
અખંડ મેદનીસભર ટોચનું શ્રદ્ધા-સ્થળ
કાલે
સૂમસામ પાદરની દેરી ઉપર ફરફરતી
એકલીઅટૂલી ધજા.
એક દિવસે
જળ પર ક્ષણમાં અલોપ થાતો પડછાયો
બીજે દિવસે
પલાંઠી વાળી સમાધિમાં બેઠેલા સાધુ જેવો
અડગ પર્વત
એક પળે
દોમદોમ જાહોજલાલીથી ઊભરાતો
શહેરનો ઝાકઝમાળ સરિયામ રસ્તો
બીજી પળે
ઉજ્જડ નગરની સૂકાઈને ફાટી જતી જમીન.

ઘરેઘરે, ભરબજારે ચર્ચાતી અફવા પણ હું
બંધ દરવાજે થતી છૂપી મસલત પણ હું
હું
કાગળની કાપલીમાં સાચવેલી નોંધ
હું
નવલકથાનું એક પ્રકરણ.
અફસોસ છે કે
હું હજી
મારા અસલ સ્વરૂપને
શોધતો ફરું છું.

સ્થગિત સ્થિતિ

હું એકલો પાછળ રહી ગયો છું.
કીડીએ
વિખવાદ વગર સાથે કેમ રહેવું એના વિશે
શૈક્ષણિક વર્ગો ચાલુ કર્યો છે
કાર્યીડા માનસિક ફેરફાર સાથે
શરીરના રંગો કઈ રીતે બદલવા એના માટે
જાહેરસભાઓ ભરે છે.
આભના તારલા ખરતા પહેલાં તારીખ સ્થળ
અને સમય નક્કી કરે છે
ચાંચમાં કેટલું આકાશ લઈને ઊડવાનું એની
પંખીઓ માંગણી કરે છે
કેટલી ઊંડાઈ સુધી ઊતરવું એ બાબતમાં ખીણો
ચોખવટ કરવા લાગી છે.
ગમે ત્યારે ગબડવાની પથરા આનાકાની કરે છે.
બારીઓ ઉઘાડ-બંધ થવાની લાચારી ભોગવવા
નથી માંગતી.
પડછાયા પડવાની ના પાડે છે.
માની ના શકાય
કલ્પી ના શકાય
એટલાં સહુ આગળ વધી ગયા છે.
હું હજી
વરસો પહેલાં શરૂ કરેલી કવિતાને પૂરી કરી શક્યો નથી.

પ્રીતમ લખલાણી સ્પર્શ(લઘુકથા)

એલારામ ક્લોક બંધ કરી મનોરમા મનોમન બોલી ઊઠી, ‘બસ હવે તો પરીક્ષાના પંદર દિવસ જ બાકી છે. આ એમ.એ.ની પરીક્ષા પૂર્ણ થાય એટલે ગંગા નાહી!’ રોજનો નિત્યક્રમ પતાવી ધીમી યાત્રી ચુસકી લેતી મનોરમા ખુશ ખુશાલ મને વાંચવા બેઠી. પુસ્તકનું પ્રથમ પાનું તેણે ખોલ્યું ન ખોલ્યું, ત્યાં તો ખુલ્લી બારી બહારથી કોઈ બાળકના રડવાનો ધીમો અવાજ તેના કાને પડ્યો! ક્ષણવાર માટે તેને થયું કે આ કોઈ ભ્રમ છે! છતાં તેના હાથ પુસ્તક પર થંભી ગયા. તેણે ધ્યાનપૂર્વક કાન બારી તરફ માંડ્યા. બાળકનો રડવાનો અવાજ ફરી કાને પડતાં તેને થયું, આ કોઈ ભ્રમ નથી. ખરેખર આસપાસમાં ક્યાંક બાળક રડી રહ્યું છે. તેણે ફરી પાછું વાંચવા માટે પુસ્તકમાં મન પરોવ્યું. એકાદ બે લાઈન વાંચી ન વાંચી, અને તેના કાને બાળકના રડવાનો અવાજ પહેલાં કરતાં વધારે તીવ્રતાથી અથડાવા માંડ્યો! તેને થયું ચાલ બારી બંધ કરી દઉં. બારી બંધ કરતાં પહેલાં, મનોરમાએ અમસ્તા જ બારી બહાર ડોકાઈને આસપાસમાં એક નજર કરી જોઈ.

મકાનના કમ્પાઉન્ડની બહાર ઘેઘૂર લીમડા તળેના ઉકરડા આગળ વધારે અંધારું ભાસતું હતું. દૂર એક મકાનના છાજા પર બળતી લાઈટના ઝાંખાંપાંખા પ્રકાશમાં મનોરમાને કચરાના ઢગલા પર કોઈ નાનકડો જીવ હાથપગ હલાવતો રડી રહ્યો છે એમ જણાતા, મનોરમાએ એક ધારી નજરે બે ચાર મિનિટ તે તરફ જોયા કર્યું. તેનું અનુમાન સાચું પડ્યું. અચાનક લીમડા પાછળ તેને એક પડછાયો નજરે ચઢ્યો. પડછાયાનું નિરીક્ષણ કરતાં તેને ખાત્રી થઈ કે નક્કી કોઈ દુઃખિયારી સ્ત્રી લીમડા પાછળ ઊભી છે! ‘કોઈ કમનસીબે જિંદગીના ગણિતમાં ઉતાવળમાં ક્યાંક ભૂલ કરી નાંખી હશે! સમાજના ડરે, ન છૂટકે તેણે પોતાના જિગરના ટુકડાને, આટલી વહેલી સવારે. શહેર જાગે તે પહેલાં અંધકારમાં ઉકરડે તજી દેવા આવી લાગે છે. ચાલ, તેને બાળક હાથમાં આપી સમજાવું, ‘બેન, ભૂલ તો કોનાથી નથી થતી? કદાચ તું જાણતી જ હશે. કુંતીએ આવી એક ભૂલ કરી હતી. તેનું પરિણામ બિચારા કર્ણને આપી જિંદગી કારણ વગર ભોગવવું પડ્યું.’ આ વિચાર સાથે મનોરમા સડસડાટ બે માળના દાદરા ઊતરી... દોડતી, લીમડા તળેના ઉકરડે આવી પહોંચી! એક તાજા ગુલાબના ફૂલ સમું, થોડાક કલાક પહેલાં જન્મેલ બાળક હાથ પગ હલાવતું ત્યાં રડતું હતું. મનોરમાએ બાળકને તેડી છાતીએ ચાંપ્યું. બરાબર એ જ વખતે કોઈએ પાછળથી આવી તેના ખભાને હળવેકથી સ્પર્શ કર્યો!

આમ એકાએક ઓચિંતો કોઈનો સ્પર્શ થતાં શણગાર માટે મનોરમા ડરી ગઈ. કોણ હશે? ભયના કારણે બે ડગલાં પાછળ ખસી જઈ, તેણે પીઠ ફેરવીને જોયું તો એક વીસપચ્ચીસ વર્ષની પંજાબી ખમીસકુરતામાં, સુંદર દેખાતી સ્ત્રી. હોઠોમાં મલકતી બોલી, ‘બેન, તું આમ કારણ વગર ડર નહીં... ખોટા સમાજની બીકે બાળકને ઉકરડે તજી ન દે! હવે તો આપણા દેશમાં પણ પશ્ચિમની જેમ ઘણી સ્ત્રીઓ લગ્ન પહેલાં જ એકાદ બે બાળકની માતા થઈ જાય છે. કોને ખબર છે! આ રાતના અંધકાર બાદ એક સુંદર મજાનું તાજગી ભરેલ રંગીન સવાર તારા ભાગ્યમાં આવી ચઢે!’ આમ કહી, બાળકને માથે વહાલભર્યો હાથ ફેરવી. ધીમાં પગલાં ભરતી, લીમડા પછવાડેના ગાઢ અંધકાર તરફ ચાલી નીકળી...

પીયૂષ પંડ્યા 'જ્યોતિ'
કેલિફોર્નિઆ - ફ્લોરિડા

આ કેલિફોર્નિઆ-
લાગે ફ્લોરિડા :
અહીં વિધ વિધ
રંગી-સુગંધી
ફ્લો સન્નિધિ,
આમ તો આ મરુભૂમિ
તોય રહે પુષ્પોથી ઝૂમી,
અહીં તહીં
જ્યાં જ્યાં નજર જતી ત્યાં
હસતા તારાઓની
કેવી બિછાત છતી થતી!
લાલ-ગુલાબી-જાંબલી,
શ્યામલ-વાદળી-ધવલ નિરાલી
નાનાવિધ ફ્લોની ખીલતી ફૂલવારી
જાણે હો પ્રભુની પ્રેમલ ઉપહારી !
અહીંની વિવિધભાતી પ્રસૂન પ્રસાદી
દીસતી ચેતનવંતી ને આનંદી
કુદરતની સંપત્તિ,
આ એવી કેલિફોર્નિઆની ધરતી.

સરયૂ પરીખ
નીતરતી સાંજ

આતુર આંખો રે મારી બારણે અથડાય
વાટે વળોટે વળી દ્વારે અફળાય

ગાજવીજ વર્ષા ને વંટોળો આજ
કેમ કરી આવે મારા મોંઘેરા રાજ!

અરે! થંભો ને વાયરા આગંતુક આજ
રખે એ ન આવે તમ તાંડવને કાજ

મૌન મધુ ગીત વિના સંધ્યાનું સાજ
ઉત્સુક આંખોમાં ઢળે ઘનઘેરી સાંજ

વિખરાયાં વાદળાં ને જાગી રે આશ
પલ્લવ ને પુષ્પોમાં મીઠી ભીનાશ

ટપટપ ટીપાથી હવે નીતરતી સાંજ
પિયુજના પગરવનો આવે અવાજ

હિમાંશુ પટેલ
બે કાવ્યો

૧

આપણી વચ્ચે
આખું ઋતુચક્ર ભટકે છે.
અને રાશિચિહ્નો ગોઠીમાંથી આવતા
અવાજ જેવું બબડે છે.
શિલ્પકળા જેવા એ અવાજ
તારી ચોફેર ફરી વળે છે, મારી જેમ.
કીડી જેવો ઉદ્યમ કરે છે, એ અવાજ,
એક ઉપયોગી આયોજનથી ફરી વળે છે તને,
સાતે પેઢીઓ ગાઈ નાખે છે તારી સામે,
અને પવન સંધિવાવાળા કણસાટે વૃક્ષમાંથી
બહાર આવે છે.
આપણે મરી જવાવાળા સહિષ્ણુતાપૂર્વક વૃક્ષ
પાસે ઊભા રહીએ છીએ,
આપણી નજીક સમજ ઊભી છે,
આંખો ઠારતી લીલોતરી સાથે.
આપણે જુદા તારવાયેલા છીએ
આપણા છાંયડામાંથી
સંસ્મૃતિએ પણ એ ઢોંગ કરવો પડશે.

૨

હવે તો
વેરવિખેર અજાણ્યાઓમાંથી
આ વિશ્વ પુનઃવિતરણ કરાયેલું છે,
જુદાં ભાષાઓમાં ગોઠવી, સંઘરાયેલાં
પૌરાણિક અસ્ત્રો જેવું.
પછી પ્રાચીન છેતરે છે
ભૂરાશ નીચે શ્વેત કિરણમાંથી નીકળેલા
લાલ-પીળા રંગો સમ.
આ અવારનવાર
કેવળ યાદ કરાવ્યા કરે છે.
જો કદાચ આપણી અનુભૂતિ સાંખ્ય દર્શન હોઈ શકે,
પદચ્છેદ કરાયેલા વાક્યમાંથી વ્યાકરણ સમ!

સહર્ષ રજૂ કરીએ છીએ

ગુજરાતી લિટરરી એકેડેમી ઓફ નોર્થ અમેરિકાનું

છઠ્ઠું સાહિત્ય સંમેલન

શુક્ર-શનિ-રવિ, ૫-૬-૭ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૦૮

કાર્યક્રમની રૂપરેખા

શુક્રવાર, ૫ સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૮

સાંજે

૫.૦૦

રજિસ્ટ્રેશન, મિલન, ભોજન

૭.૩૦

ઉત્તર અમેરિકાના સાહિત્યકારોનું બહુમાન

સાહિત્ય સંસ્થાઓ દ્વારા સન્માનિત આપણા સાહિત્યકારોનું એકેડેમી દ્વારા અભિવાદન

ડૉ. અશરફ ડાલાલાને શ્રી યુનીલાલ વેલજી મહેતા પારિતોષિક ૨૦૦૮ અર્પણવિધિ

૯.૦૦

જાગીને જોઉં તો નરસૈંયો – એક ઝલક : શ્રી સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર લિખિત દ્વિઅંકી-
નાટકનો એક અંશ

રજૂઆત : નિર્માતા-દિગ્દર્શક-અભિનેતા શ્રી ઉત્કર્ષ મજુમદાર

૯.૩૦

પસંદગીના શ્વાસ (કવિસંમેલન)

સંચાલન : અંકિત ત્રિવેદી

કવિગણ : સર્વશ્રી જલન માતરી, વિનોદ જોશી, રાજેશ વ્યાસ 'મિસ્કીન', અંકિત ત્રિવેદી,
સૌમ્ય જોષી, હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટ, હર્ષદ ત્રિવેદી

શનિવાર, ૬ સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૮

સવારે

૭:૩૦

રજિસ્ટ્રેશન, નાસ્તો

૯:૦૦

સ્વાગત : શ્રી રામ ગઢવી

૯:૧૫

પ્રથમ બેઠક

અતિથિવિશેષનું ઉદ્બોધન : શ્રી હિમાંશી શેલત

આમંત્રિત મહેમાનનું ઉદ્બોધન : શ્રી જોસેફ મેકવાન

૧૨:૦૦

ભોજન

શનિવાર, ૬ સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૮ (ચાલુ)

બપોરે

૧:૩૦ **દ્વિતીય બેઠક : અગ્રગણ્ય ગુજરાતી મહિલા-સાહિત્યકારો સાથે ગોષ્ઠી**
સંચાલન : શ્રી નટવર ગાંધી
શ્રી હિમાંશી શેલત, શ્રી પ્રીતિ સેનગુપ્તા, શ્રી પન્ના નાયક,
ડૉ.મધુમતી મહેતા

૩.૧૫ વિરામ

૩.૪૫ **તૃતીય બેઠક : વર્તમાન ગુજરાતી સાહિત્ય**

સંચાલન : શ્રી મધુ રાય
વાર્તા : શ્રી હિમાંશી શેલત
રેખાચિત્રો : શ્રી જોસેફ મેકવાન
વાર્તાલાપ : શ્રી વિનોદ ભટ્ટ

સાંજે

૫:૩૦ વિરામ

૬:૩૦ ભોજન

૮:૦૦ **લોક-સંગીત : શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણી લિખિત-સંપાદિત અને અન્ય લોકગીતો**
કંઠ : શ્રી ભીખુદાન ગઢવી, શ્રી ભારતી વ્યાસ, શ્રી નીતિન દેવકા
સંગત : શ્રી રમેશ બાપોદરા (તબલાં), શ્રી હરીશ ટેઈલર (મેંડોલિન)

રવિવાર, ૭ સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૮

સવારે

૮:૦૦ નાસ્તો

૯:૦૦ **એકેડેમીના સભ્યોની સભા**

પ્રમુખ, મંત્રી અને ખજાનચીના અહેવાલો
એકેડેમીની બીજી પચ્ચીસી : એક ચર્ચા

૧૦:૦૦ **પઠન**

સંચાલન : અશોક મેઘાણી
આમંત્રિત સાહિત્યકારો અને ઉપસ્થિત સ્થાનિક સર્જકોનું પઠન
(પઠનમાં ભાગ લેવા ઇચ્છતા સર્જકોએ અશોક મેઘાણી પાસે વહેલી તકે નામ નોંધાવવા વિનંતી.
કર્તાની પસંદગી અને દરેકને મળતી સમય-મર્યાદાના નિર્ણાયક સંચાલક જ રહેશે. પઠનમાં સમાવેશ
માટે સંમેલનમાં રજિસ્ટ્રેશન જરૂરી છે.)

બપોરે

૧:૦૦ ભોજન, વિસર્જન

અમે આભારી છીએ સંગોલનના શુભેચ્છકોના



શકુંતલા અને નરેન્દ્ર લાખાણી
ડૉ. સુધા અને ડૉ. સુધીર પરીખ
વૃષ્ટિ અને કેની કેસાઈ
હામિની અને ગિરીશ સોની

ડૉ. રશ્મિ અને ડૉ. નવીન મહેતા
વંદના અને સુનીલ નાયક
રોઝમરી અને એચ. આર. શાહ
કલ્પના પટેલ અને બંસી શાહ

રંજન અને ડૉ. વિજય ધડૂક
પંકજબેન અને શંકરભાઈ પટેલ
ડૉ. કુસુમ અને ડૉ. જયેશ શાહ
મીના અને રાહુલ શુક્લ

ઈલા અને ડૉ. તરુણ ધારીઆ
મનુભાઈ પટેલ
રાજુલ અને રાકાશ શાહ
ગુજરાત ટાઈમ્સ પબ્લિકેશન્સ

GUJARATI LITERARY ACADEMY OF N.A.
4 ALES PLACE, WAYNE, NJ 07470

NON-PROFIT ORG.
U.S. POSTAGE
PAID
WAYNE NJ
PERMIT No. 258

To :